CIVILIZAȚIA TISA
RĂSCRUCEA FOCULUI

VIRGIL VASILESCU

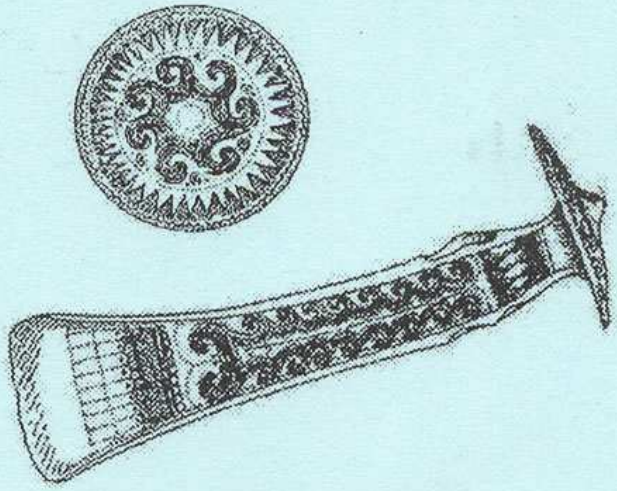

EDITURA ORFEU 2000

STRĂMOŞII

CIVILIZAȚIA TISA

Răscrucea Focului

DE ACELAŞI AUTOR

Cârmuitorii (Cartier, Chişinău, 2000)
Civilizația Cucuteni (Arhetip, Bucureşti, 2002);
Semiotica română (Casa de Editură şi Librărie N.Bălcescu, Bucureşti, 2001);
Semnele cerului (Arhetip, Bucureşti, 1994);
Semnele pământului (Arhetip, Bucureşti, 1996);
Simboluri patrimoniale (Europa Nova, Bucureşti, 1997).

VIRGIL VASILESCU

CIVILIZAȚIA TISA

Răscrucea focului

ORFEU 2000
BUCUREŞTI

Coperta
VALENTIN MIHAI

Colecție îngrijită de:
CASANDRA MIHAI

© Editura Orfeu 2000, Bucureşti

ISBN 973 – 85043 – 5 - X

Origini

Şi Dumnezeu a zis:„Să se strângă la un loc apele care sunt dedesubtul cerului şi să se arate uscatul!“

Şi aşa a fost.

(Geneza,1.9.)

Apele s-au retras şi din căuşul Carpaţilor, izvoarele şi-au săpat albii veşnice şi s-a arătat uscatul binecuvântat. Ţărmurile Pontului Euxin, ale Istrului, ale Nistrului şi ale Tisei s-au prins în cercul sacru fără de sfârşit şi astfel au înălţat altarul altarelor.

Omul statornic al pietrei, acea făptură aleasă dintre vieţuitoare şi-a extins curăturile transformând treptat lunca în câmpie şi câmpia în Eden, iar cu izbânzile şi-a zidit propriile civilizaţii.

Valea Tisei în epoca de piatră

Şi-a rânduit civilizațiile, carpaticul de aici, ca pretutindeni la noi; întâi a cioplit piatră cu piatră, apoi a şlefuit steiul în străluciri nemaipomenite. Atunci a creat unealta primei scântei a focului viu. A inventat adăpostul, a înțeles rostul învârtirii, puterea apei şi tăria lucrului iscoditor. A descoperit cumpăna dintre bine şi rău, a aşezat Cerul şi Pământul pe jilțuri nepieritoare.

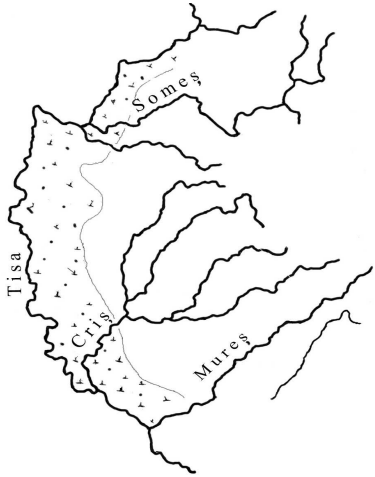

Fig.1.1. Bazinul hidrografic al arealului Tisa

Pe măsură ce Tisa şi-a adunat apele Someşurilor şi ale Crişurilor, marele neam al carpaticilor şi-a aşezat vetre de casă şi pe noile pământuri ieşite din asfințitul apelor.

Când semințiile sărace au năvălit, în valuri necontenite, peste țara dintâi, aborigenii i-au îndestulat şi le-au îngăduit să-şi plângă durerea în graiul lor. Atunci s-a născut Nebinele, în chipul fructului oprit, ca să fie Binele pus în cumpănă veşnică, atunci sculele muncii au căpătat strălucire şi tăiş de armă, atunci s-a hotărnicit SPAȚIUL CARPATIC, spațiul cu inima lui strânsă în jurul izvoarelor. Şi ce mult au tânjit băştinaşii după împlinirile din veacurile „Facerii Lumii”!.

Corola carpatică s-a deschis în şapte petale şi în tot atâtea civilizații suprapuse. Îngemănarea acestora în tulpina trunchiului primar a pus temei valorilor neamului străvechi şi baştinii lui, a rodit în grai, în cântec, în datină şi în lege. Raza de lumină aruncată peste arealul Tisei a răscolit adâncurile trunchiului genetic, a luminat străfundurile fără de moarte ale „pomului vieții" noastre.

Straturile, substraturile şi adstraturile civilizației Tisa au încremenit în contrafortul vestic al spiritului nostru, au netezit orizonturile culturilor arhaice în Carpați.

De atunci şi de acolo ne cântăm doina în ideograme pe tot cuprinsul Soarelui Sfânt.

Începuturi

Au trecut două milioane de ani de când omul străvechi încerca să se ridice, rațional, din rândul viețuitoarelor cu care îşi dusese traiul. Atunci s-a desprins, o dată cu apariția puterii lui de a gândi logic, de a judeca propriile fapte preconizate sau împlinite în lupta aspră pentru existență.

Era în Paleoliticul inferior, când apele primordiale nu se îndepărtaseră prea mult de poalele Carpaților, când Tisa nu îşi croise vadul printre mlaştini şi smârcuri. Pe puținul uscat ce învia sub soare, omul, ca toate viețuitoarele steiului, îşi căuta hrana zilnică şi adăposturi mai bune şi astfel îşi extindea stăpânirea pe măsură ce talazurile începuturilor se adunau în adâncurile create prin ridicarea munților.

Omul acelor vremuri şi-a lăsat urme pe uscatul Platformei Cotmeana, între Olt şi Argeş. Aici, în adăpostul de la Bugiuleşti îşi aducea prada pentru ospăț, spărgea oasele vânatului în cautarea măduvei preferate. Şi-a lăsat urme şi pe uscatul de la Sândominic, în Bazinul Ciucului, în valea Lupului-Iaşi, la Ipoteşti, pe Olt şi câte or mai fi fost atunci, înainte de apariția gerurilor celui de pe urmă gheţar, Würm[1].

---

1 Al. Păunescu – *Le paleolithique et le mesolithique de Roumanie,* Paris, 1989, pag. 127.

Frigul necruțător al acestuia a împins omul în grote, în cavernele create prin eroziune, iar foamea l-a scos în viscol. În această perioadă a Paleoliticului mijlociu, musterienii, oamenii grotelor, şi-au perfecționat uneltele, şi-au creat îmbrăcăminte adecvată, s-au grupat în formațiuni pentru hăituirea prăzii, au creat un cod al graiului articulat, un sistem de dialog, au pus temei nucleului familial, al ginții, apoi al clanului.

Atunci, către finele acestei perioade a anilor 35000 î.H. s-au statornicit în Carpați multe vetre umane, au evoluat prin desprindere din regnul primar. Şi-au format convingeri cultice incipiente, şi-au cristalizat credințe în forțe atotstăpânitoare. De atunci începând îşi îngrijeau mormintele, îşi păstrau cu sfințenie praful de ocru-roşu. Atunci s-a creat vatra statornică la Boineşti şi Remetea, pe Someş, la Gura Cheii-Râşnov, la Ripiceni, în Moldova, în Peştera Muierii, la Mamaia-Sat[2].

De-a lungul Paleoliticului superior şi în perioada următoare, a anilor 35000-12000 î.H. s-au extins aşezările vechi, au apărut altele noi prin roire. Ființau, astfel, vetrele de la Boineşti şi Remetea, s-au consolidat altele la Călineşti, la Turulung, s-au extins la Buşag, la Ileanda Perii Vadului, la Cuciulat. Toate erau de aceeaşi factură şi pe aceeaşi rădăcină, pe aceeaşi centură cu cele de la Corpaci, pe Nistru, cu cele de la Bistricioara-Ceahlău, cu grupurile de la Mitoc, cu cele mai vechi de la Ripiceni.

În perioada Mezoliticului carpatic (anii 9000-7000 î.H.) s-a afirmat platforma Ciumeşti-Păşune, aceasta ca parte importantă a spațiului nostru populat, extins până în Medgidia-Sat şi Erbiceni. Cu acest segment de timp şi cu multe vetre ale omului străvechi s-a încheiat perioada pietrei cioplite şi perioada cristalizării nucleului Tisa. Acest nucleu forma un centru de influență, de propulsie în roire către exteriorul spațiului. Era pe acelaşi orizont cultural cu grupul format din vetrele Cremenea-Sita Buzăului, Gâlma-Valea Brădetului, Constanda-Lădăuți şi cu alte multe asemenea coagulări pe albiile depresiunilor. Toate asemenea structuri formau trunchiul genetic al Spațiului Carpatic, al primei noastre structuri de referință.

---

2 *Istoria universală*, Bucureşti, 1958, pag. 33.

Dacă prin artă se înțelege și îndemînarea, îndeletnicirea, drept scop fiind producerea unor valori, atunci arta, credința, dialogul prin felurite semne, relațiile comunitare specifice și-au consolidat începuturile cu mult înainte de mileniul douăzeci.

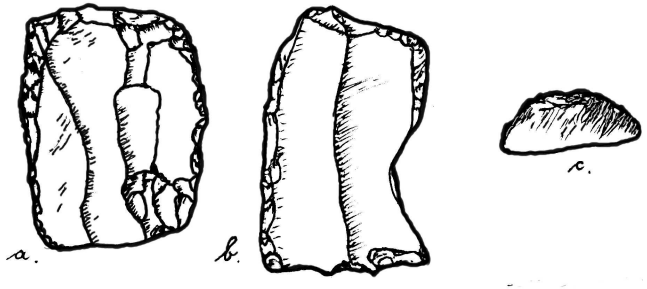

Fig. 1.2. Unelte de piatră: a-Boinești, b-Remetea, c-Ciumești

Atunci, din depresiunile Oașului și Maramureșului se extindea civilizația Tisa, se consolida un segment al spațiului ființei noastre de început.

Spre lumina zilei

Apa, vântul, clima, suma proceselor meteorologice determinate de modificările survenite la scară planetară, au alcătuit leagănul omului străvechi, au grăbit evoluția capacității acestuia în lupta pentru supraviețuire. Când frigul postglaciar s-a retras, omul a ieșit în locuința de suprafață, în casa lucrată aici după gustul și priceperea lui. Îndelungatul proces de acomodare la viața pe suprafața solului s-a extins pe întrega durată a Graveția nului și a Epigraveția nului carpatic, între mileniile XXII-X î.H., urmând ca după această perioadă să gândească la alcătuirea locuinței pe sol, să treacă de la traiul din cules, la ameliorarea plantelor și a animalelor, la agoniseala rodului din muncă pregătitoare.

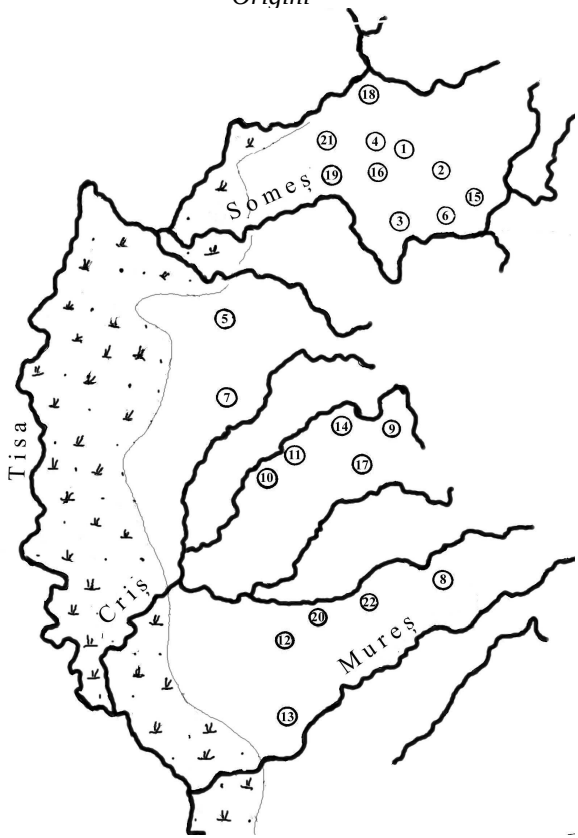

Fig 1.3. Aşezări paleolitice în procesul dilatării spațiului ocupat Vetre importante în paleoliticul final

1. Boineşti
2. Budeşti
3. Buşag–Tauții (Magheruş)
4. Călineşti – Oaş
5. Ciumeşti
6. Cuciulat – Letca
7. Diosâg
8. Iosăcel – Gurahonț
12. Otlaca
13. Pecica
14. Peştera Aştileu
15. Perii Vadului
16. Remetea Oaşului
17. Roşia (Ciurul lui Izbuc)
18. Sarasău
19. Satu – Mare

9. Lorău – Bratca
10. Oradea
11. Oşorhei
20. Socodor
21. Turulung
22. Vârşad

După mileniul al X-lea, roiurile familiale se stabileau în locuinţe pe sol şi numai accidental foloseau caverne formate prin eroziune. Se formau aşezări noi, se stabileau vetre pe întinderi bogate în floră şi faună, pe platforme terestre şi între întinderi acvatice.

În ani zece mii carpaticii meştereau podoabe de preţ pentru ei, construiau unelte în ateliere adăpostite sub pietre colibate sau frunzare, iar prin anii şapte mii alcătuiau perimetrul epicentrului Europei Vechi prin efervescenţa credinţelor incipiente, generalizate aici. Din câte vetre paleolitice erau active în aceste vremuri, peste zece au fost reperate la cumpăna Someşului şi tot atâtea au existat atunci în bazinul superior al Crişurilor. Acestea au fost organizate precum vechea vatră de la Boineşti, sau cea de la Oşorhei, pe Criş.

Ca pretutindeni în Carpaţi, deci şi în arealul Tisa, de-a lungul albiei râurilor s-a extins aglomeraţia vetrelor spre zona colinară, spre şes şi luncă, acestea fiind mai bogate în surse de hrană şi propice alcătuirii viitoarelor ogoare pe suprafeţe limitate. Mlaştinile întârziate ale Tisei au frânat doar cu câteva milenii extinderea populaţiei peste pragul începutului de şes şi luncă. În ultimile veacuri ale erei vechi au apărut semnele insulare ale pustei şi condiţiile favorabile dilatării spaţiului pentru locuit prin sporul natural, pentru extinderea vetrelor populaţiei autohtone.

Dovezile păstrate în substraturile vetrelor au scos în evidenţă o sensibilă aglomeraţie de aşezări umane în toată perioada de trecere spre epoca pietrei şlefuite.

Salturi

În finalul paleoliticului superior, omul străvechi realizase o apreciabilă suplețe a uneltelor din piatră. În trecerea lui spre epoca uneltelor şlefuite a acumulat noţiuni suficiente pentru dovedirea existenţei

gustului estetic incipient. Astfel, saltul de la piatra cioplită la cea şlefuită, îndemânarea folosirii uneltelor în lupta pentru câştigarea hranei şi pentru apărare, toate acestea au aşezat omul străvechi pe o treaptă solidă în evoluția sa. În această perioadă a evoluției lui, omul şi-a stabilit două căi pe care a evoluat în salturi spre încheierea erei: perfecționarea uneltelor menite să uşureze munca şi extinderea relațiilor spirituale, menținerea acestor legături cu entitatea tutelară, atotcuprinzătoare.

Manifestarea simțămintelor lăuntrice, exteriorizarea acestora în incizie, în culoare, în relațiile cu semenii au rămas dovezi de certă valoare în pragul de început al civilizației. Pictura rupestră de la Cuciulat, ocrul folosit aici în urmă cu peste douăsprezece milenii a păstrat dovada materială a unor practici rituale.

Nu conturul unor figuri zoomorfe, antropomorfe a reținut atenția, ci practica în sine, presupusul ritual specific în asemenea împrejurări, semnificația ocrului-roşu. De fapt, această pastă bogată în oxizi de fier se folosea în vetrele Carpaților încă din perioada interglaciară Riss-Wurm, cu multe milenii mai devreme.

Nivelul tehnologic specific în procesul alcătuirii uneltelor şi practicile rituale cu ocru-roşu au adus dovada stadiului înaintat al evoluției omului carpatic.

Uneltele litice şi pictura rupestră cu ocru-roşu au încheiat perioada ceramică în spațiul nostru de existență.

Arta incipientă

Ca pretutindeni în Carpați, în aşezările începuturilor, omul străvechi din arealul Tisa era în stadiul avansat al evoluției sale, pentru că de atunci dispunea de forma logică fundamentală a judecății de valoare. Din perioada când a trecut la confecționarea tăişurilor şi a străpungătoarelor din piatră, în procesul muncii specializate, a obținut capacitatea de a selecționa operațiile în execuția obiectelor. Astfel, confecționarea uneltelor a rămas prima dovadă a capacității în reflectarea abstractă şi generalizată a realității obiective, deoarece înaintea

operaţiei propriuzise erau stabilite motivaţiile, scopul, căile şi mijloacele necesare parcurgerii procesului tehnologic. Despicarea rocilor pe rosturile faciesurilor, prelucrarea pietrei dure cu unelte de piatră până la obţinerea taişului, precum şi utilizarea tehnicilor folosirii microlitelor, a budinelor, toate acestea au ţinut de o deplină îndemânare şi de artă. Dacă prin artă se înţelege şi o sumă de cunoştinţe aplicate cu îndemânare, o îndeletnicire pentru obţinerea valorilor materiale, atunci arta s-a născut o dată cu cioplirea toporului din piatră. În arealul Tisa, aceste unelte erau cunoscute cu mult înainte de mileniul al XXXV-lea î.H.

Arta însemnează şi priceperea de a transpune în imagini reflectările abstracte şi generalizate, create pe fond obiectiv cu impact emoţional. Aceste stări psihice au determinat omul străvechi să picteze pe stânca grotelor toate imaginile care l-au impresionat profund. Ca o consecinţă a trăirilor interioare a redat scenele care l-au emoţinat, selectând pentru alcătuirea imaginii, atât locul cât şi mijloacele, precum oxizii anume aleşi. În scopuri rituale sau nu, pictura rupestră de la Cuciulat nu a făcut excepţie de la practicile omului acelor vremuri îndepărtate. De multe milenii, stânca de la Cuciulat a păstrat dovada inteligenţei, a gândirii profunde, a judecăţii, a calităţilor psiho-fizice fundamentale incipiente. Calul, în pictura rupestră de aici a fost aşezat pe acelaşi orizont cultural cu operele de artă de la Altamira-Spania, cu cele de la Combarelles şi Lascaux-Franţa,ş.a. Toate acestea, inclusiv cele de pe Someş au fost în aceaşi perioadă a paleoliticului superior, dar fără urme ale presupuselor interferenţe culturale. Nu se constată o notă comună între scenele redate în pictura rupestră de pretutindeni cu cea de pe Someş, nici asemănări în conceptele ideatice. Animalul pictat la Cuciulat pare să fie apropiat omului. Arta rupestră carpatică a purtat o amprentă comună vetrelor de aici, specifică prin crearea amuletelor de la Mitoc şi Dubova, prin pandantivele ornate pe care le purtau oamenii străvechi ai acestor locuri.

După confecţionarea uneltelor, arta rupestră şi ocrul roşu selecţionat au alcătuit a doua treaptă pe urcuşul exteriorizării şi concretizării simţămintelor lăuntrice. Începuturile artei rupestre în Carpaţi au dat semnal de început şi pe Tisa.

Pictura de la Cuciulat

În grota de la Cuciulat, aşezată pe malul drept al Someşului s-a păstrat cea mai veche, cea mai timpurie pictură rupestră din S-E Europei; pe acelaşi orizont cultural cu cea din peştera „La-Vache” din Pirinei şi cu cea din peştera Kapova din Urali[3].

Vatra de la Cuciulat şi-a pus temeiul în paleoliticul final, pictura rupestră de aici fiind mai veche de douăsprezece milenii.

În acele îndepărtate vremuri, omul de grotă a pictat aici un cal. Impresionat de frumuseţea ecvidului sau în consecinţa luptei cu acesta pentru existenţă, omul străvechi l-a pictat cu o pastă bogată în oxid roşu.

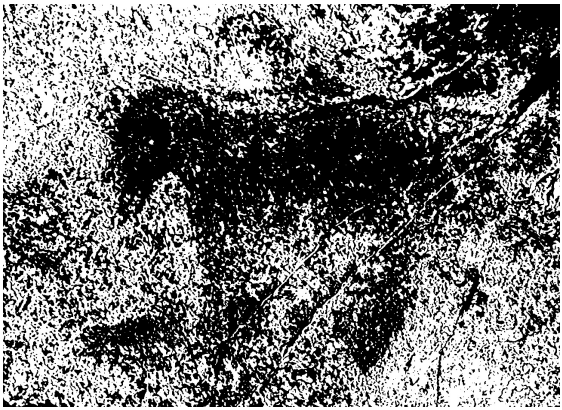

Fig. 1.4. Pictura rupestră de la Cuciulat

Pe acelaşi plan compoziţional, alături de imaginea calului ce sugerează oprirea bruscă, a fost pictată o felină în poziţie de atac şi o figură umană. Toate imaginile de aici au fost redate pe fondul unui pronunţat dinamism, starea emoţională imprimându-se asfel în ansamblul compoziţiei.

---

3 Maria Bitiri, col.: „Primele dovezi de cultură materială şi arta paleolitică”, Acta musei Porolissensis, 4, 1980.

Dinamica imaginilor a fost întărită prin efectul ocrului-roşu atât de mult folosit în ritualurile care au urmat. Pe Someş, ca pretutindeni în Carpați, musterienii erau supuşi unor practici cutumiare şi în virtutea acestora îşi canalizau simțămintele.

Pictura rupestră de la Cuciulat a marcat începutul artei străvechi, începutul gîndirii mistice în spațiul terestru al Carpaților.

Credința religioasă

Devotamentul față de înaintaşii trecuți peste pragul thanatic s-a cristalizat în conştiința omului străvechi încă din perioada Paleoliticului superior. Alcătuirea mormântului chiar şi sub podeaua locuinței a confirmat existența cultului înaintaşilor, acea ardoare mistică a ființelor reale sau imaginare, cuprinsă într-un ansamblu de idei şi de sentimente. Cultul înaintaşilor s-a caracterizat prin înmormântarea cu ocru-roşu, mai târziu cu podoabe, cu unelte, cu arme, cu rezerve de hrană. Încă de atunci se credea în viața veşnică, se alcătuiau rituri pentru readucerea în viața terestră a celui plecat. Acest concept susținea ritualul folosirii ocrului-roşu drept condiție a reînvierii. Cultul înaintaşilor impunea ca aceştia, în trecerea lor, să fie înzestrați cu cele necesare traiului tihnit, pentru o perioadă nederminată, urmând ca după aceasta să revină în viața terestră. Îngrijirea şi după moarte a înaintaşilor a confirmat ruperea definitivă a omului din regnul în care fusese până atunci.

Sub impulsul credințelor religioase a fost selecționat ocrul-roşu dintre oxizi. Acesta, în ritual, a consolidat conceptul cultului înaintaşilor, iar folosirea lui a condus la cutume îndelung active. Ocrul-roşu păstrat şi cu grijă folosit în toate vetrele paleolitice a creat o particularitate în adorarea mistică, deci a constituit un aspect important în structura credințelor religioase incipiente, în credințele străvechi. Acelaşi ocru-roşu în morminte, în pictura rupestră, în depozitele vetrelor active, pe amulete, pretutindeni a creat acea stare psihică specifică adorațiilor cultice, proprie acelor vremuri.

Cultul animalelor şi-a făcut apariţia în aceleaşi perioade străvechi ale cultului înaintaşilor, a începutului de ritual. Primul animal adorat mistic în Carpaţi a fost calul. Pe acesta l-au pictat cu pastă bogată în ocru-roşu, el a astâmpărat foamea musterienilor, pe oasele de ecvideu s-au încrustat semne şi imagini de factură religioasă. Colţii, oasele şi carapacele altor vieţuitoare au fost puse în şirul colierelor şi cu aceste podoabe s-au împlinit rituri semnificative.

Cultul înaintaşilor, cultul animalelor şi ocrul-roşu au creat efervescenţa mistică a credinţelor religioase de început, din perioada postglaciarului Riss-Würm până în milenile de după ultimul gheţar.

Graiul carpaticilor

Musterienii au desăvârşit sistemul de dialog prin grai articulat autoimpus în nucleul familial, în încăperile formate prin eroziune. Acest sistem de comunicare a început cu mult mai devreme, tot în perioada Riss-Würm, dar traiul în grupuri restrânse, familiale, în cete pentru vânătoare, în condiţiile aspre de viaţă a desăvârşit dialogul în mileniile Paleoliticului mijlociu.

Întâi a apărut graiul articulat, în relaţiile dintre semeni, dialogul direct. Apoi a apărut dialogul subtil, subînţeles, prin semne. A apărut atunci şi dialogul cu entităţi abstracte, adoraţiile fiind susţinute prin grai şoptit precum şi prin graiul interiorului. De aici s-au extins mai târziu şi cutumele cultelor secrete, şi ruga în şoaptă, şi monologul descântecului pentru lecuire.

Graiul a fost format din fonograme create în vetrele străvechi, în vetrele apropiate spaţial, identice în preocupările pentru perfecţionarea relaţiilor, pentru îmbunătăţirea dialogului. Odată cu roirea aşezărilor prin dilatarea spaţiului ocupat s-a extins şi graiul format în aşezările matcă. Astfel, densitatea aşezărilor paleolitice a permis generalizarea sistemului de comunicare, perfecţionarea acestuia în structurile incipente, aşezate tradiţional.

Când o practică rituală s-a extins peste mai multe generaţii şi practica dialogului a intrat în sfera sensibilă a marii treceri, riturile nu

au putut fi ignorate sau excluse din preocupările grupului. Dimpotrivă, practicile rituale au stimulat dialogul, au întărit firele de interferență din vetrele populate ale arealului. La formarea și perfecționarea graiului comun, carpatic, au contribuit factorii de mediu precum solul bogat în floră și faună, eroziunile montane locuibile, mediul dens, optim pentru roiri apropiate și climatul cultic antrenant, cu începuturi robuste. Toate vetrele existente pe același orizont cultural s-au condus după aceleași norme ale vieții stabile.

Graiul carpaticilor, al băștinașilor, a dat semnalul de început al civilizațiilor ce au urmat pe fir fără întrerupere.

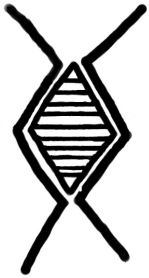

Fig. 1.5. Simbol creat
în anii 10650 î.H.

Urme cultice în arealul vestic

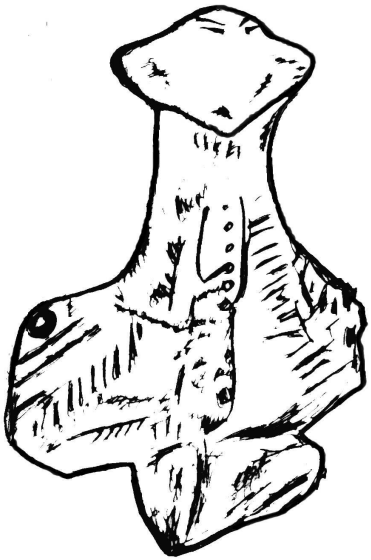

Frumoasa din Lăpuş

Pretutindeni urme. Au dăinuit în piatră, în lut în grai, în atitudine, în foc şi talazuri. Cu acestea, carpaticii şi-au zidit civilizații suprapuse, în foc şi talazuri. Cu acestea, carpaticii şi-au zidit civilizații suprapuse întru veşnicia lor de început. Aceleaşi dovezi, pe aceaşi vatră ridicată din apele priimordiale au înstelat pământul şi au pus temei permanenței obârşiilor noastre. Pe albia Tisei au dăinuit mărturii pe fir neîntrecut. Acestea au atestat efervescența cultică generalizată a cutumelor şi legilor solare, carpatice.

Spațiul carpatic

În cel de-al VII-lea mileniu î.H., sud-estul Europei era organizat într-un complex cultural bine alcătuit. Pe structura populației paleolitice s-a conturat atunci „Vechea Europă”, cu un nucleu dens, cu o anume aglomerație de vetre populate, în Carpați[1]. Mediul adecvat, factorii de climă şi sol au favorizat sporirea populației în acele condiții cu totul deosebite oferite de floră şi faună pe un sol calcaros, bogat în eroziuni. Densitatea populației carpatice a impus formarea unui nucleu dens, întemeiat pe schimb de influențe, pe întrajutorare, pe crearea şi consolidarea climatului credințelor incipiente, pe ritualuri rudimentare. În aceste condiții s-a format Spațiul Carpatic, prima structură autoritar închegată drept centru de referință al Europei Vechi[2].

În cei 3500 de ani de existență ai Europei Vechi, populația Spațiului Carpatic a înregistrat un salt calitativ deosebit în structura sa economică, organizatorică şi spirituală. În acest răstimp au apărut culturi înfloritoare, toate acestea pe structura arhaică a întregului spațiu paleolitic evoluat în Carpați. Valorile spirituale s-au aprofundat, au căpătat noi dimensiuni şi multiple mijloace de exprimare.

Sentimentele cultice s-au generalizat la nivelul întregului nucleu carpatic, dovadă fiind locurile alese şi amenajate pentru manifestări spirituale. Deşi culturile par a fi fost entități individualizate, scenariile cultice aplicate erau identice pretutindeni în întregul areal. După multe milenii, în zonele noastre geografice, ocru-roşu în scenariul cultic păstra aceleaşi verigi alcătuitoare pe întregul cuprins carpatic.

În anii de înflorire ai aşezărilor carpatice, în perioada Europei Vechi s-au înregistrat autentice explozii spirituale şi materiale, o întrecere între toate vetrele culturale, pe un teren comun cu valori arhaice, pe fond uniform. Spațiului Carpatic, primei entități administrativ-teritoriale, i-a aparținut formarea zonelor culturale, stimularea relațiilor economice, lingvistice, spirituale.

---

1 Virgil Vasilescu: *Semnele Cerului*, ed. Arhetip, Bucureşti, 1994
2 Virgil Vasilescu: *Simboluri patrimoniale*, ed. Europa Nova, Bucureşti, 1998

Atunci şi aici, în Carpați, s-a format țara noastră dintâi, atunci, între anii 7000-3500 î.H.

Culturile

Prin culturi arheologice s-a înțeles totalitatea valorilor materiale şi spirituale create de societatea umană într-o anume unitate de timp, iar prin civilizație s-a înțeles nivelul de dezvoltare a culturii materiale şi spirituale a societății, nivelul înalt de dezvoltare a unei societăți.

Culturile arheologice au evidențiat de fapt aspecte ale aceloraşi valori arhaice statornicite în procesul evolutiv, continuu. În toate împrejurările, particularitățile au constat în modul de exprimare, în sinonimie, în interpretările de facură cultică şi economică.

Ca în toate timpurile, fiecare aşezare, fiecare grup de aşezări, oamenii toți sau luați în parte, aveau un fel anume de exprimare, de interpretare, de corelare a datelor, de concluzionare şi astfel luau parte la procesul continuu de îmbunătățire a formei valorilor.

Aşa cum în grai erau mereu cuvinte învechite care piereau, cuvinte uzuale şi cuvinte noi care îşi căutau loc statornic, şi în celelalte compartimente ale vieții sociale se găsea veşnicul clocot înnoitor al tiparelor arhaice. Culturile, întâmplător legitimate, au prins fragmente rupte din lanțul clivilizației umane. Din penetrările spontane ale substraturilor culturale au izvorât contradicții iar acestea au fracturat coloana existenței neamurilor stabile, perene. Pe sute de vetre carpatice, sedentarii au zidit straturi culturale suprapuse şi tot atâtea civilizații au oglindit rezistența în timp a păturii neluate în seamă niciodată.

Însumând toate datele culese de-a lungul timpului s-a ajuns la conluzia că în anii de existență a Europei Vechi, în Spațiul Carpatic s-au petrecut fenomene cultice de efervescență maximă, fapt ce a condus la ridicarea în apogeu a Cultului Solar, la formarea centrului european al acestor doctrine. Generalizarea doctrinelor solare a impus nota comună tuturor culturilor carpatice existente atunci. Aşa se face că între mileniile V-IV î.H. s-au depozitat valori în substraturile de interes ştiințific pentru mai târziu.

Culturile arheologice existente în apogeul dogmelor solare au fost limitate în spațiu, condiționate de sursa de hrană şi au evoluat după principiul dilatării sporului natural al populației. Astfel, perimetrul estic al Spațiului Carpatic a început din bazinul superior al Mureşului şi Oltului, din vetrele paleoliticului final, oriental. Perimetrul vestic s-a localizat în bazinul hidrografic Tisa, dinspre versantul vestic spre câmpie şi luncă. Perimetrul sud-vestic s-a extins din clisura Dunării etc., toate extinzându-se radial din aglomerații arhaice, paleolitice. Sensul deplasărilor şi ritmul nu au fost au fost impuse de forțe străine de interesele localnicilor, nici mai târziu, cum s-a crezut.

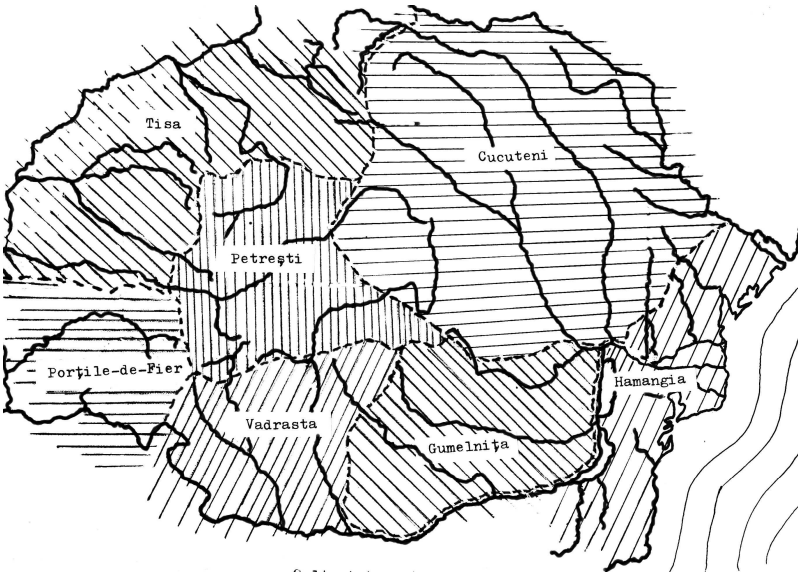

Fig. 2.1. Culturi importante simbolistic.

Culturile arheologice au rămas dovezi de strictă autenticitate, au rămas puncte de referință ale procesului permanent civilizator al carpaticilor din toate timpurile străvechi. Ele au tezaurizat mărturii privind credințele şi intensitatea dogmelor lor, tehnicile comunicării prin diferite semne, modul de trai, hrana, îmbrăcămintea, confortul fiecărui

individ şi normele sociale impuse de comunitatea stabilă. Pentru istoria veche, mai important decât hârtia a rămas lutul „scris” şi purificat. Au rămas metalele greu oxidabile, a rămas lemnul cu încărcătura spirituală repetabilă la comanda legilor sacre, străvechi. Toate acestea au alcătuit repertoriul urmărit în evaluarea zestrei unui neam care s-a trezit din somnul fără de început pe locuri care nu vor pieri.

Culturile arheologice carpatice aşteaptă să fie ordonate în colier perfect datat.

Civilizaţia Tisa

Datorită influenţei factorilor de mediu asupra omului străvechi, asupra ritmurilor de dezvoltare a capacităţii psiho-fizice ale acestuia, Spaţiul Carpatic a fost cea dintâi entitate închegată pe baza interrelaţiilor primare, a fost nucleul Europei Vechi.

Relaţia favorabilă între climă şi sol a creat condiţii ca omul să iasă în locuinţa de suprafaţă, să beneficieze de flora şi fauna din belşug, în condiţiile traiului eminamente din cules. I-a trebuit multă vreme musterianului ca să se desprindă de cavernele calcaroase şi să iasă la lumină. Soarele i-a fost călăuză şi sprijin, atunci când prin rugă şi mulţumiri şi-a îndreptat privirile spre Cer. Drumul a fost lung, prea greu şi cu multe începuturi în Carpaţi, cu peste o sută de vetre de importanţa celor de la Ripiceni, Boroşteni, Mitoc, Ohaba Ponor, a celor de la Ileanda, Cuciulat, Buşag, Remetea, Boineşti, Călineşti, Turulung, ş.a[3].

Creşterera numărului de culegători a determinat extinderea suprafeţelor producătoare de bunuri, iar densitatea grupurilor de vetre a impus o dilatare în sens radial a spaţiului cu aşezări, spre zone apropiate, nelocuite încă. De pe versanţii munţilor din zona aglomerată a culegătorilor, dilatarea s-a produs către albiile râurilor, pe măsură ce luncile acestora deveneau prielnice omului.

---

3 Al. Păunescu: *Le paleolithique le mesolithique de Roumanie*, Paris, Tom 93, 1989, pag. 125.

Fiecare vatră, din generație în generație, creştea numeric în progresie geometrică şi numai spre vadul proaspăt prielnic, tot atât de bogat în hrana căutată.

Coagularea grupurilor de vetre, lărgirea acestora până la intersectare, mulțimea mereu crescândă prin sporul natural, toate au condus la închegarea unei entități bine definite, la alcătuirea Spațiului Carpatic. Această uniune de vetre a mijlocit practici de întrajutorare, a accelerat procesul de perfecționare a uneltelor, a stimulat şi a perfecționat graiul articulat, a accentuat, prin cutume, practicile cultice incipiente. Cum purta şi numele, Spațiul Carpatic, această țară de început care întrunea toate vetrele arcului muntos, din toate bazinele hidrografice şi de pe ambele versante a constituit nucleul Europei Vechi, centrul spiritual al acesteia, bine definit în anii 7000 î.H[4]. Din Spațiul Carpatic, deplasarea radială prin dilatare a purtătorilor de valori proprii, civilizatoare a continuat până la apariția nesfârşitului şir de populații tribale, până în anii 3500 î.H.

Ca o consecință a unității de gândire şi faptă, în epicentrul Europei Vechi s-a produs marea explozie civilizatoare, s-a format un nou mod de viață. Gândirea iscoditoare a sedentarilor carpatici a creat posibilitatea acestora să inițieze activități cu totul remarcabile. Astfel, s-a deschis procesul continuu de îmblânzire a plantelor şi animalelor. Atunci s-a inventat agricultura, deopotrivă cu creşterea vitelor, atunci s-a selecționat bobul de grâu, în defavoarea culturilor de alac, tot atunci a intrat laptele în consumul curent[5]. Carpaticii au atins o cultură incredibilă în perfecționare uneltelor, în crearea de instalații şi mecanisme în perioada când metalul nu era cunoscut. Ei au deschis calea ascensiunii credințelor solare, au creat premisele normelor morale intangibile, toate acestea in anii de înflorire a Europei Vechi. Atunci în temple se împleteau fire pentru țesătura veşmintelor, se modelau vase şi aluaturi în chip ritual, pentru ca şi cu acestea să adore Cerul ocrotitor.

---

4 Marija Gimbutas: *Civilizație şi cultură*, Bucureşti, 1989.
5 Vezi *Civilizația Cucuteni*, ed. Arhetip, 2002.

Culturile arheologice au fost create prin însumarea valorilor materiale şi spirituale create într-un anumit interval de timp. În Spaţiul Carpatic, peste multe culturi suprapuse de-a lungul mileniilor s-au ridicat şapte civilizaţii reprezentative: Cucuteni, Gumelniţa, Hamangia, Petreşti, Porţile-de-Fier, Tisa, Vădastra. Toate acestea au păstrat note comune întregului Spaţiu Carpatic şi particularităţi distincte. Toate valorile create în arealul Carpaţilor au dăinuit peste timp ca structuri generatoare de alte valori. Cele şapte aglomeraţii de vetre primare au dat culori diferite, specifice graiului comun tuturor, au adus simple note particulare la aceleaşi veşminte şi ofrande, au suplimentat ritualurile cu sclipiri locale, fără ca firul comun, continuu, al începuturilor carpatice să fie întrerupt. Cele şapte ramuri ale trunchiului genetic au crescut la fel de viguroase, de falnice şi toate la un loc au format chipul neschimbat al Spaţiului Carpatic, au ocrotit valorile mereu active ale înrădăcinaţilor dintotdeauna.

O anume civilizaţie a fiinţat în bazinele hidrografice ale Someşurilor, ale Crişurilor şi Tisei. Toate la un loc au alcătuit arealul civilizaţiei Tisa, al doilea ca întindere după Cucuteni. De pe versantul vestic al Carpaţilor Apuseni, până în luncile de confluenţă ale râurilor amintite, culturi precum Criş, apoi Sălcuţa, Suciu de Sus, Otomani, ş.a., au creat valori de temei trainic pentru o civilizaţie cuprinzătoare şi reprezentativă în aceste ţinuturi. De la izvoare, pe albiile vadurilor s-au extins zone populate în ritmul sporului numeric al purtătorilor de valori autohtone.

Spre deosebire de celelalte civilizaţii carpatice şi culturi subordonate acestora, civilizaţia Tisa a avut deschiderea spre ţinuturi inospitaliere, improprii supravieţuirii populaţiei de sedentari, de agricultori. După topirea gheţurilor scandinave, apele primare au zăbovit mult în arealul Tisei, iar uscatul nu a fost să fie mult ridicat faţă de nivelul zero. Efectul prelungit al ploii de meteoriţi din mileniul al IX-lea î.H. a contribuit la modificări esenţiale în echilibrul ecologic al Panoniei, catastrofa producând multe distrugeri şi întârzieri în evoluţia florei şi faunei, efectele având rezonanţă până pe versantul Carpaţilor. Puţine vetre s-au consolidat târziu la distanţe mari de vadul Tisei. Dovezi au rămas din epoca metalelor, de la davele primelor regate stăpâne şi aici peste ţinuturile vechi, pelasge.

Albia Tisei a fost cale bătută de triburi trecătoare, a fost un prim prag spre pătrunderile în interior şi unul din forturile principale la impactul cu băştinaşii. Încleştările repetate în valuri succesive au slăbit miezul valorilor spirituale, au simplificat ritualurile, au redus izbânzile materiale moştenite, au făcut viața sedentarilor tot mai dificilă. Prin eforturi mari, aceste pierderi ale ritmului firesc au fost mereu depăşite în răgazul dintre vitregii şi astfel s-a revenit alternativ la nivelul zonelor carpatice vecine. În epoca metalelor, suma valorilor materiale şi spirituale era la nivelul performanțelor tuturor culturilor carpatice. Şi fondul cultic, cu întregul evantai de ritaluri era îngreunat în practici dar nealterat. Atât de fidel se reconstituiau valorile, încât din documentele cromografice nu reiese că ar fi existat pierderi sau denaturări în stare să rupă firul continuității în încleştările nebănuit de dure.

În spațiul Carpatic, arealul civilizației Tisa a fost al doilea ca întindere, după Cucuteni, a fost unul şi acelaşi cu cel al culturii Tisa; a dăinuit peste culturile ce s-au derulat în bazinele hidrografice din aceste ținuturi. Şi în această parte a aglomerațiilor carpatice, neoliticul final a atins apogeul civilizațiilor dintâi şi a pregătit teren fertil pentru împlinirile etapelor următoare.

Această cultură şi totodată civilizație a preluat integral valorile precedente, a sporit acumulările spirituale, materiale şi le-au transmis viitorimii lor. În efervescența creatoare, pe fondul unui mediu cultic deosebit de intens au apărut particularitățile care au îmbogățit paleta valorilor carpatice. Astfel, pe fondul excesiv autarhic existent în această zonă, elemenele cultice s-au modificat sensibil, pe măsură ce frontul populat înainta de la munte, peste coline, spre câmpie şi luncă. Era o consecință a îndepărtării credincioşilor de templele lor, de platformele cultice ale înălțimilor. Suplinirea marilor întruniri periodice cu rituri restrânse, specifice gospodăriei şi cultului sacru al acesteia au dat chip nou la aceleaşi manifestări spirituale de amploare, au dat culoare graiului şi comportamentului, au creat un mod aparte de exprimare pentru aceleaşi valori lăuntrice, autohtone.

Dacă şi istoria veche se scrie „cu documentele pe masă”, atunci inscripțiile, ideogramele, cromoinciziogramele purtate peste milenii, tăiate în piatră, în os, în corn, în ceramică, în metal, în materiale care

au rezistat prin reeditare, trebuie să fie prioritare în practica celor care au scos ceva din adâncul substraturilor carpatice.

La noi, Pamântul şi Cerul mustesc de valori!

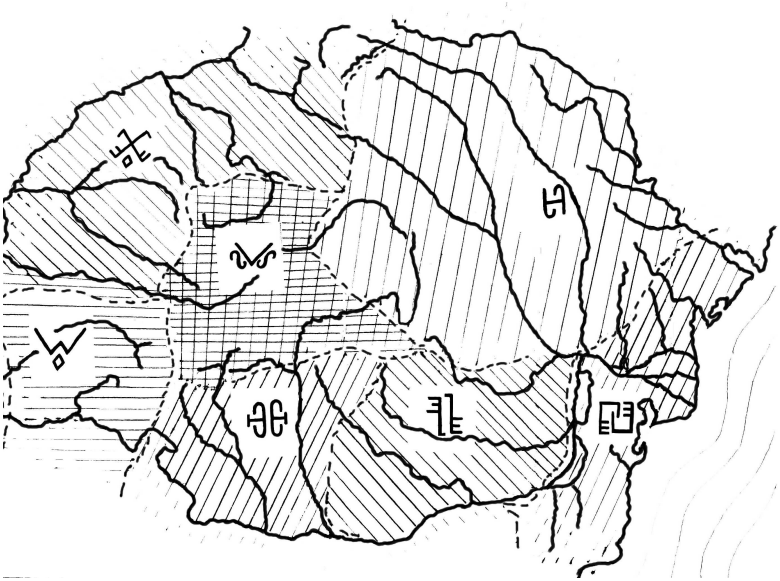

Fig. 2.2. Suprapuneri simbolistice pe culturile arheologice (mil. V-III î.H.)

Cultul-o valoare

Prin noțiunea de cult s-a înțeles acea formă logică, fundamentală care a reflectat însuşirile esențiale, necesare şi generale ale unei entități abstracte sau concrete, reale. De-a lungul timpului, în arealul Carpaților ca pretutindeni în spațiul primilor agricultori s-au creat şi au ființat mai multe asemenea structuri cu ajutorul cărora s-au menți-nut credințele primare, s-au creat cutume şi legi morale.

Cristalizate de timpuriu, toate acestea au trecut peste milenii ocupând în preantichitate imense spații populate.

Astfel, **Cultul Înaintaşilor** trebuie să fi fost cea dintâi manifestare, exteriorizare spirituală de acest gen, cinstire subliniată în Carpați de către omul de grotă şi de cei care l-au urmat pe acesta până în veacul veacurilor. Prin riturile acestui cult, „moşii" au fost alături de urmaşii lor prin sărbătorile anuale, fie ei aceştia bunii, străbunii, stră-străbunii.

Cultul Soarelui a alcătuit icoana primelor credințe, s-a ridicat în apogeu prin anii „Facerii Lumii"(-5508 î.H.), a deschis porțile Cerului ca Zalmoxis de acolo să ocrotească pământenii. O dată cu închegarea marilor centre cultice[6], simbolurile solare universale s-au diversificat în nenumărate variante, substitute, derivate care au alcătuit nota particulară a fiecărui centru cultic. Precum simbolurile, treptat s-au născut şi au ființat riturile şi practicile solare care au rămas limpezi, fierbinți şi în mileniile creştine.

Cultul Vetrei s-a alcătuit în spațiul extins al Carpaților, a rămas o expresie concretă a „Focului Viu", sufletul arzător al „Ocrului-Roşu". Vatra, prin suflul ei sacru a înlesnit şi trecerea peste pragul thanatic şi facerea. A uşurat suferințele pământene şi a adus îndestulare. Prin mulțimea de rituri specifice ei, vetrei i s-a creat cultul propriu ca expresie vie a scenariilor rituale.

Pe lângă cinstirile mari, precreştine ale entităților abstracte a existat dintotdeauna şi cultul entităților concrete cu adorarea lor mistică specifică, pomenite fiind întâi semnele şi obiectele cultice, apoi personalitățile alese îndeobşte. Din multitudinea de exemple, **Cultul Eroilor** s-a ridicat pe solid piedestal pentru că aceştia, eroii, au întrunit întregul ansamblu al trăsăturilor psihice pozitive, din plin manifestate prin acte de curaj, de altruism, de solidaritate şi voluntarism, de sacrificiu.

Cinstirea din plin, adorațiile excesive ca expresii ale cultului au susținut palmaresul fiecărui neam, etajul de mijloc dintre pământeni şi Cer, format din spirite alese. Cultul entităților carpatice a intrat, de multă vreme, în pomelnicul marilor valori.

---

6 Virgil Vasilescu: *Simboluri patrimoniale*, ed. Europa Nova, Bucureşti, 1989, pag. 14, fig. 45, 46, 47

Atotputernicul - unul şi acelaşi - cerul

Conceptele cultice create în epoca pietrei cioplite au continuat şi în anii noii orânduieli neolitice . Scenariile riturilor s-au diversificat datorită entuziasmului împlinirilor generat în centrul administrativ şi spiritual al Europei Vechi, în Spaţiul Carpatic. Încă din al VII-lea mileniu precreştin s-au creat grupuri de vetre locuite, grupuri generatoare de opinii şi păstrătoare ale practicilor împământenite. Ca pretutindeni în Carpaţi şi în munţii Dobrogei, arealul musterienilor s-a dilatat radial prin aşezarea locuinţelor de suprafaţă, ritmul fiind determinat de sporul natural al populaţiei sedentare. Grupurile mari de pe Someşuri şi cele de pe Crişuri intersectându-se în albia Tisei, legate genetic de toate segmentele trunchiului carpatic, au contribuit la alcătuirea celei mai prospere zone din câte s-au cunoscut atunci, în egală măsură cu celelalte părţi componente ale Spaţiului Carpatic centralizat.

Atotputernicul ocrotitor al carpaticilor era Cerul iar adoraţiile împlinite erau însoţite de acelaşi ocru-roşu, de acelaşi lut bogat în oxizi de fier. Ocru-roşu se folosea în ritualul specific axului thanatic, în ritualurile naşterii şi afirmării de sine, era preponderent în zugrăveala caselor, în redarea imaginilor adoratorii, în idiograme aşezate pe toate bunurile create.

Multe scenarii trebuie să fi avut manifestările practicilor cultice, dacă atunci, în spaţiul Vechii Europe, tradiţia folosirii generalizate a prafului sângeriu împlinea peste treizeci de milenii.

Riturile ocrului-roşu au fost cele dintâi încercări în căutarea forţelor ocrotitoare, în descoperirea forţelor Cerului.

Modelarea şi apoi purificarea lutului pentru redarea chipului uman a rămas una dintre importantele descoperiri ale omului străvechi. Ceramica de lut a fost creată la noi în intervalul mileniilor VII-VI î.H. Ea a mijlocit modelarea chipurilor şi a obiectelor de cult, s-a suprapus cerinţei riturilor, a purtat mesaje peste timp şi a deschis calea spre Cer. Tehnicile preparării, modelării şi purificării au rămas neschimbate din anii când acestea se împlineau într-un anume ritual, în templu, în scopuri numai cultice. Piesele modelate, prin cromografica lor

şi-au sporit menirea în adoraţii către Cer, au mijlocit dialogul cu acesta.

După foarte multe veacuri, mesajele exprimate prin ideograme cu ajutorul modelării, încrustării şi picturii au rămas în veci ca şi ruga, mulţumirile şi cutumele adresate aceluiaşi Unic şi Atotputernic, pe aceleaşi vetre ale începuturilor. Ceramica, fragmentele ei s-au adunat în file de cronică pentru noi şi pentru cei care ne urmează.

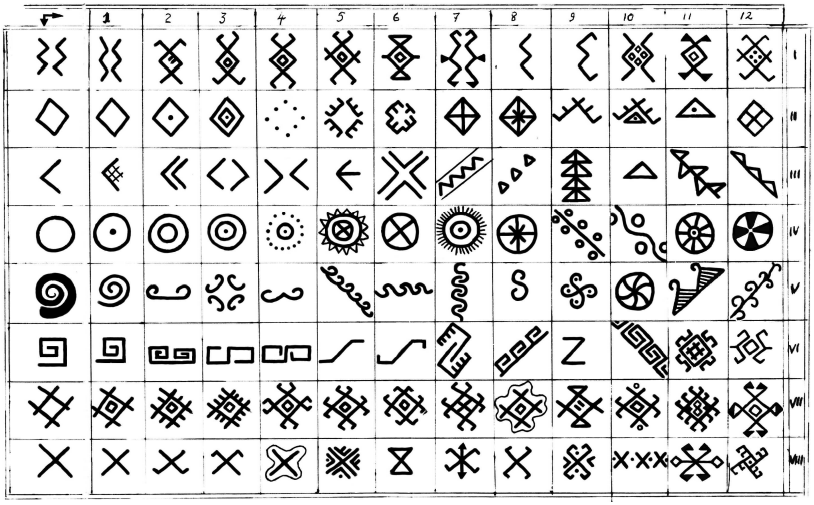

Fig. 2.3. Simboluri solare carpatice

Mesagerii cerului

O dată cu înrădăcinarea rostului ceramicii sacre s-a creat şi pleiada mesagerilor Cerului carpatic. Aceste figurine, statuete, idoli, zeităţi, aceste figuri antropomorfe răspândite pe toate orizonturile marilor culturi carpatice au motivat suportul cultic al vetrelor, apoi al grupurilor de vetre străvechi. Figurile antropomorfe, toate purtătoare de

mesaj comun, cu o funcţie comună aveau datoria să poarte mesajul omului, era trimis cu ruga de mulţumiri, era purtătorul imaginii cu chip de pământean al forţelor atotputernice, al Cerului ocrotitor.Nu făpturilor antropomorfe li se închinau oamenii, ci cu ajutorul lor aceştia se apropiau de forţele nevăzute, dar existente. Figurile antropomorfe au fost modelate şi purificate în ritual, au întărit rosturile lăcaşurilor de cult prin practici care au dăinuit în sculptura şi pictura de mai târziu. „Gânditorul" de la Hamangia nu aştepta ruga, ci căuta calea cea mai scurtă spre necuprindere.

În arealul Carpaţilor şi în timpul cel mai îndepărtat, (mil. VI î.H.) s-a trezit din somnul cel fără de început **Zeiţa-pasăre**, acea făptură modelată în chip de om cu mască de pasăre acvatică. Era protectoarea torsului şi ţesutului, se manifesta prin fapte duale împlinite pe uscat şi pe ape. Frecvent şi pretutindeni şi-a făcut simţită prezenţa prin ţinuta autoritară între umili şi prin semnul „M" în cromografica vaselor de cult. A rămas prima figură sacră între cele peste zece asemănătoare şi cu funcţii complementare în întreg spaţiul nostru de referinţă.

Dăruitoarea vieţii, născută în culturile Tisei, ale anilor 5000 î.H., prin semnul şorţului ce-l purta răspundea nemijlocit de perpetuare şi continuitate. Şorţul însuma romburi şi tot ceea ce se explica prin acestea luate global sau izolat.

În anii de sfârşit ai epocii pietrei şlefuite, figurinele antropomorfe feminine au trecut cu toate atributele lor în epoca bronzului. Astfel, cele de pe Tisa au încărcat gătelile cu toată bogăţia spirituală acumulată, au încărcat veşmintele cu aceleaşi valori tezaurizate, au dat suplețe şi consistenţă manifestărilor spirituale[7].

Frumoasa din Lăpuş, ca şi altele, multe la număr, a purtat găteli foarte încărcate cu semne sacre, a purtat coliere, amulete, verigi şi brăţări, precum şi aplice bogate ideatic.

Venus de la Moigrad, ca şi perechile de la Zăuani, ş.a., au fost identic modelate şi trecute prin foc, toate cu aceaşi funcţie a perpetuării, cu aceleaşi sublinieri de rigoare. Ca şi cum ar fi fost lucrate de acelaşi modelator, de aceaşi mână, conturul, poziţia, expresia, cadrul

7 Colecţiile muzeale, secţia arheologie şi etnografie.

în care au fost fixați idolii feminini, toate exemplarele au cuprins, au arondat vetrele cultice active simultan în arealul carpatic, deci şi pe Tisa. Tehnicile modelării, ale purificării, ale aşezării în ritual, ale consacrării, toate la un loc au lăsat impresia fermă a existenței scenariului comun, carpatic, o variantă bine determinată şi ferm poziționată în contextul dogmelor solare. Această particularitate carpatică a dăinuit peste milenii în toate epocile străvechi şi cu puncte focalizatoare în marile culturi precum Cucuteni, Petreşti, Porțile-de-Fier, ş.a.

Figurinele „cu cap mobil” au avut rostul lor bine definit. Prin gest, prin poziție variabilă, ele au întărit mesajul prestabilit. Cele două statuete de la Salacea-Bihor[8], au ființat pe acelaşi orizont al culturii Otomani, alături de altele, peste zece asemenea figurine asemănătoare la chip şi funcție.

Au fost idoli fără mască pe chip, au fost şi acefali, alții au fost transpuşi în chipuri zoomorfe: albină, arici, pasăre răpitoare, etc. Şi aceste imagini erau generalizate în aşezările carpatice; ele lărgeau registrul comunicării, întăreau metafora în dialogul cu forțele atotputernice.

Bărbații în gama largă a idolilor de lut, de piatră, de os, cei sculptați în lemn, cei conturați cu fir policrom, cei modelați în aluaturile rituale au ocupat loc secundar, ca şi în comunitatea neolitică, fiindcă femeia era conducătorul spiritual, ea a fost susținătorul riturilor solare în toate timpurile. Chipul imaginilor feminine era de fapt portretul marii preotese în ceremonial[9].

Pe lângă obiectul în sine, idolul de lut purta semne sacre, fie ele acestea piese ale complexului vestimentar, ori simboluri din repertoriul ideogramelor cu conținut religios. La rândul lor, piesele vestimentare, precum învelitoarea părții posterioare a corpului, cea care îmbrăca partea superioară, brâul, eşarfa, învelitoarea capului, toate erau bogat ornate cu frize, cu aranjamente bandate, cu semne cultice.

Idolii de lut s-au contopit cu scopul pentru care au fost creați şi astfel, erau relații strânse între ideogramele luate drept semne sacre

---

8 Ivan Ordentlich, s.c.i.v. Tom 18, 1967, pag. 147.
9 Colecția Muzeului de istorie şi artă, Zalău.

(M). Luau chip de păsări, de animale, de insecte. Au fost identificaţi cu responsabilul vieţii terestre, al perechii •• , au reprezentat axul thanatic prin două posibilităţi de exprimare ∴ ⁞ , au marcat actul naşterii, puterea singularului • . La Berea, idolul axului thanatic era redat prin trei cercuri aşezate concentric: ◎ iar la Ciumeşti, acelaşi idol era reprezentat prin grupuri opuse, fiecare grup fiind redat prin trei segmente de dreaptă[10], ≡≡≡ .

De la „bobul de linte”, de la „ou” O, simbolul universal al regenerării asociat ideii de cosmogonie, semn vechi de 30000 de ani[11], până la multitudinea simbolurilor sacre, omul a parcurs o cale bogată în valori incontestabile. Mesagerii Cerului s-au contopit cu simbolurile, au creat şi au vehiculat valori spirituale în toate civilizaţiile carpatice suprapuse.

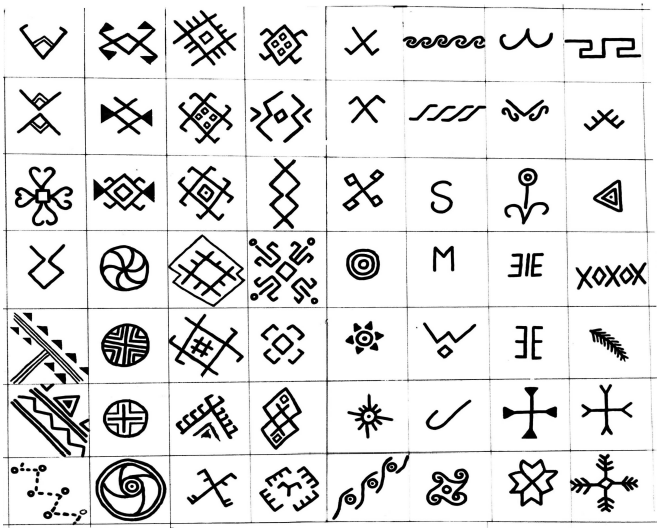

Fig. 2.4. Simboluri solare specifice arealului Tisa

10 Petre I. Roma, col.: *Cultura Baden în România*.
11 Marija Gimbutas: *Civilizaţie şi cultură*, Bucureşti, 1989, pag. 80.

Timpul şi locul de rugă

Au rămas din răstimpuri multe practici cultice anuale, au rămas acele serbări de atmosferă, de bună dispoziție extinsă până la paroxism. Târgul de pe muntele Găina, întâlnirea de pe vârful „La nedei" de la Curmătura Oltețului, nedeile anuale numite „Rugă" în Banat ș.a., toate au supraviețuit ca un ecou al întâlnirilor cultice de mare amploare, toate împlinite sub zodia credinței solare.

Erau două feluri de asemenea întâlniri: sărbători solare consacrate ciclurilor agrare, precum „Tânjaua" în Maramureş, sărbătoare închinată sămânței viitorului rod, erau nedei consacrate bucuriei muncii împlinite, „Nedeia de Sântilie" de pe Vârful Retezat adusă drept laudă rodniciei pământului ş.a. În ambele situații se invocau forțele atotcuprinzătoare, se împlineau ritualuri specifice aratului, semănatului, culesului, prelucrării laptelui, protejării vitelor, îngrijirii recoltelor etc. Întâi se ofereau ofrandele înaintaşilor, miere pe pâine şi fructe păstrate ori pârguite, apoi adunarea intra în toiul petrecerilor. În scrierile antice a fost descrisă atmosfera creată de o lume euforică, agitată până la momentul sacrificiului, al jertfei şi al hrănirii în chip ritual. În perioada de maximă intensitate toți participanții strigau, chiuiau, agitau țitere şi clopote, loveau în tingiri, în cazane, în bare asurzitoare, iar femeile despletite (ca pentru orice ritual) chiu-iau şi alergau în ritm de dans ridicând amenințător, în mâna dreaptă un cuțit, iar în cea stângă un şarpe veninos. Aşa arătau nedeile munților, scenariile venite în antichitate prin datini ale pământului.

Asemenea întâlniri cultice îşi aveau vetre precis stabilite ca şi momentele riturilor ori sorocul sărbătorilor în calendarul agrar. De când ne ştim, locul sărbătorilor a fost ales pe înălțimi, cât mai aproape de Cer. Locul sărbătorilor a însemnat locul nedeilor, al sanctuarelor şi templelor fără zidiri. Scenariile, ritualurile nu au permis modificări în formă şi conținut nici când legile solare au slăbit în intensitate. Când au apărut credințele adamice, cele solare au trecut în datini, şi-au ales căi paralele şi astfel, nedeile munților au rămas[12].

---

12 Nicolae Densuşianu: *Dacia preistorică*, ed. Arhetip, Bucureşti, 2002.

Paralel cu întrunirile cultice orgiastice, anuale, erau şi locuri de rugă permanentă cu participare în grup, tot sub autoritatea conducătorului spiritual. În sanctuarele anume create pentru rugă şi mulțumiri se țesea ritual, se alcătuiau veşminte, se plămădea pâinea pentru ofrande, se modelau vasele necesare tuturor scenariilor cultice. De atunci a rămas şi țesutul „la argea”, argelele fiind acele bordeie cunoscute cândva pretutindeni la noi şi subliniate în mitologia română.

După urmele rămase, în neolitic au funcționat foarte multe sanctuare. Ele şi-au creat atunci subtile particularități existente în gama de exprimare prin mijloace simbolistice. De mare importanță era nota comună a structurii sanctuarelor, arhitectura acestora, precum şi modul de utilizare a spațiului destinat lungului şir de rituri. Deşi, în epoca bronzului, sporise confortul acestor lăcaşe de cult, ele şi-au păstrat structura şi modul de utilizare pe tot cuprinsul carpatic. Nu au fost modificări substanțiale, de la o zonă la alta, sub impulsul factorilor sociali. Ca şi cum ar fi existat o autoritate severă, sanctuarul de la Salacea-Bihor era extrem de asemănător cu sanctuarul de la Sărata-Monteoru, în aceleaşi vremuri, în acelaşi spațiu cultic, dar la distanță considerabilă unul față de celălalt. Numai cutumele şi legile cultice riguros respectate au condus la menținerea efervescenței mistice în întreg Spațiul Carpatic.

Spre deosebire de locuințele, ades circulare în acele vremuri, sanctuarul de la Sălacea a fost construit pe temei dreptunghiular şi împărțit în două încăperi. Dintre acestea, una avea două vetre-altar. Nu s-a putut dovedi dacă se desfăşurau ceremoniale concomitente sau rituri paralele.

Ca toate sanctuarele carpatice, ca cele din arealul Cucuteni, sanctuarul de la Sălacea era extrem de bogat în decor. Pe ambele fețe ale tuturor pereților dominau frize cu decor tricrom, cu benzi şi ideograme aduse în prim-plan, probabil cu sublinieri în subtext. Se pare că pictura în ideograme şi-a îmbogățit conținutul, dacă în sec. XIX-XIII î.H., pe tencuieli nu mai erau locuri libere pentru alte mesaje, pentru textul altor adoratii.

Întâi, în epoca de piatră, altarele erau modelate din lut şi purificate. Erau construite in forma trunchiului de piramidă pătrată respectând

un anume raport între dimensiuni. Erau secționate orizontal cu un plafon, astfel formându-se două încăperi etajate. Plafoanele erau prevăzute cu o perforație menită să întrețină tirajul necesar arderii ofrandelor. În fiecare sanctuar, pe fiecare platformă de rugă era cel puțin un altar în jurul căruia se desfăşurau ritualurile. Ca şi țestul pentru copt pâinea, construcția altarului se derula tot după un anumit ritual, pe un text comun întregului spațiu cultic. Altfel nu s-ar fi putut păstra canoanele tehnice, semnificația dimensiunilor, grafica ideogramelor etc. De la altarul răspânditor de rugă prin foc şi fumigații s-a ajuns la opaițul dătător de lumină. Altarul a degajat forța centripetă a credințelor carpatice, a menținut vigoarea trunchiului genetic[13].

Pe tot cuprinsul Spațiului Carpatic, în aceaşi perioadă erau aceleaşi concepte cultice, aceleaşi practici rituale, aceleaşi mijloace ajutătoare. Altarele făceau parte din gama largă a acestor verigi identice funcțional, deci utilizate în contextul unui ritual exact. Modelul altarului de la Ruşeştii-Noi, din ținuturile Lăpuşnei a rămas o dovadă a tipului comun de altar, carpatic[14]. Alăturat de altarul de la Zăuani, din vetrele ținutului Someşului, cel de la Ruşeştii-Noi pare foarte apropiat ca funcționalitate şi construcție, ambele fiind pe acelaşi orizont cultural. Perforațiile şi inciziile au fost create ca o expresie comună cerută de aceleaşi cutume pentru practica folosirii altarului în ritual.

Mesele de altar aveau aceaşi funcție rituală, deosebirea fiind acea de a oferi deschis ofranda şi de a purta mesaje cromoincizate, de a transmite adoratii prin ideograme. Modelul de la Cucuteni[15], sau cel de la Ariuşd[16], împreună cu altarele amintite au rămas dovada existenței platformei cultice în Carpați, o vatră a focului viu întinsă de la Orhei, până la Oşorhei, pe Tisa.

După obiectele de ritual, după inventarul material al activităților spirituale, timpul şi locul de rugă erau identice în toate culturile arealului carpatic. În jocul procesului evolutiv al fenomenelor sociale

---

13 Muzeul de istorie şi artă, Zalău, Secția arheologie.
14 V.I. Markevici: *Mărturii ale trecutului*, Chişinău, 1985, fig. 40.
15 I. Miclea, R. Florescu: *Preistoria Daciei*, Bucureşti, 1980, fig. 148.
16 I. Miclea, R. Florescu: *Preistoria Daciei*, Bucureşti, 1980, fig. 191.

nu au intrat normele cultice, nu au intrat dogmele solare. Astfel, s-au putut menține aceleaşi credințe dintâi până la apariția celor adamice, apoi au continuat, fragmentar, după anul 106 d.H., au continuat în datini.

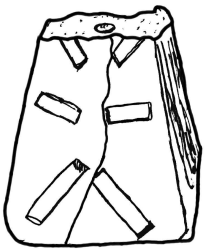

Fig. 2.5. Altarul de la Zăuani – Criş

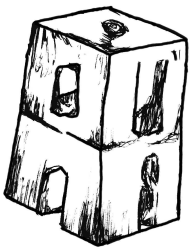

Fig. 2.6. Altarul de la Ruseştii-Noi - Lăpuşna

Hrana în ritual

Multe rituri precreştine venite peste timp şi-au păstrat scenariul de început, specific dogmelor solare. Celor care au trecut peste pragul thanatic li s-a pregătit mediul adecvat, impus de imaginea, de portretul celui pomenit. Astfel, pe o masă joasă, rotundă, cu trei picioare, pe un scaun rotund cu tot atâtea picioare sau de tipul celui pe care s-a aşezat „Gânditorul” dobrogean s-au adunat bunuri simbol. Dintre acestea nu a lipsit pasta obținută din grăunțe de grâu zdrobite în piuă sau râşnițate şi apoi fierte. Ritul acestui produs a fost creat în epoca de piatră şi aşa a rămas. Nu a lipsit de pe masa pomenilor nici băutura de ritual, precum vinul, nu a lipsit pâinea modelată în fel şi chip, încărcată cu semne specifice ritualului trecerii. Pe masă a fost aşezat „pomul” încărcat cu cele necesare: fructe, bani pentru plata „trecerii”, caiere de lână, fuiorul de cânepă ş.a., necesare celui trecut

în „lumea albă”. Pentru noul venit altfel a fost încărcată „masa ursitorilor”. Hrana de ritual a purtat alte semne ale naşterii şi botezului nelipsind ramura de brad, ramura verde. Pentru petrecerea afirmării de sine nu a lipsit „bradul” încărcat cu panglici policrome şi purtat în hora specifică evenimentului. Fructele pârguite, întâi s-au „împărțit” sufletelor trecute în altă lume. Şi acolo, omul şi-a continuat modul de trai asemănător celui vieții terestre.

Cele trei axe ale vieții pământene şi-au adus în ritual petrecerile lor. Pretutindeni la noi a existat de când lumea ospățul naşterii, ospățul afirmării de sine şi ospățul trecerii. Cel al axului thanatic, al trecerii s-a repetat la intervale de timp întotdeauna prestabilit pentru îndestularea celor pomeniți. Ospețele repetate după un anumit calcul au alcătuit un şir lung de rituri intangibile.

Pământul, Mama Glie, a dat hrană trăitorilor, a dat adăpost acestora şi după moarte, a constituit materia primă pentru modelarea în ritual a vaselor pentru ritual. La începutul mileniului al VI-lea, precreştin, ceramica comunica prin forma vaselor, prin incizia şi pictura cu care acestea erau împodobite. Străchinile şi ulcelele „de moşi”, taierele pentru pomenire, solnițele, ş.a. au rămas la temeiul riturilor carpatice, solare, au legat era nouă de cea veche.

Dintre toate ospețele, cele ale trecerii au acumulat mare încărcătură emoțională datorită repetării sorocului împlinirii lor: la trei zile, la nouă, la şase săptămâni, la un an, la şapte ani.

Fig. 2.7. „Sfădițe”

Performanțe tehnice

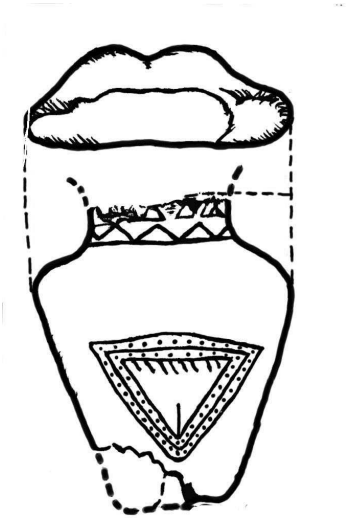

Statueta cu „cap mobil”
de la Sălacea (cultura Otomani)

Creațiile tehnice ale oamenilor din mileniile VI-III î.H., au rămas în bună parte mereu active, mereu fiabile în practicile carpaticilor sedentari.
Au fost şi minuni tehnice împlinite în anii „Facerii Lumii” ale căror dezlegări au trecut peste barierele credibilității.

Alcătuiri din lemn

Despre marile împliniri ale începutului civilizațiilor au rămas drept mărturie obiecte din piatră, din os, din corn. Lemnul trebuie să fi fost materia primă cea mai solicitată, dar cum acesta este vulnerabil la apă, la foc, la mulți factori naturali de degradare, obiectele folosite în scopuri practice, curente au pierit fără urmă. Au rămas numai cele care au supraviețuit pe suportul practicilor rituale, cele trebuincioase frecvent în practicile cultice. Atât de bine au fost gândite şi executate aceste obiecte şi instalații sacre, încât au trecut peste epoca metalelor, peste multe milenii, ca să fie mereu funcționabile, fără consolidări şi strânsori, fără cuie, fără fier...

Templele neolitice, atât de numeroase şi de active în spațiul carpaticilor aveau câteva activități rituale importante din care derivau o mulțime de ritualuri. În jurul practicilor rituale majore se grupau scenariile mărunte, riturile divizate până în a cincea parte a zilei, până în amănuntul mişcărilor adoratorii. În templu se țesea, se împleteau fire după un ritual cu etape bine determinate. Această practică a împletirii firelor presupunea o sumă etapizată a răsucirii firelor, a altor activități, cu alte rituri specifice, cu alte unelte şi instalații. Aceste mijloace au fost atât de bine perfecționate, încât nu au fost necesare intervenții în epoca metalelor.Războiul de țesut – de pildă – cu toate anexele lui a rămas aşa cum a fost creat, fără adaosuri din metal. Au fost astfel instalații de îndesare a firelor, de răsucire a firelor, urzitoarea, depănătoarea şi alte instalații, pentru aceeaşi trebuință finală, pentru obținerea țesăturilor necesare confecționării veşmintelor şi hainelor.

S-au creat recipiente pentru apă, pentru lichidele sacre, pentru păstrarea şi conservarea proviziilor, s-au alcătuit în strânsori de lemn cu rară dibăcie, cu aleasă pricepere şi îndemânare. Ideograme sculptate în lut purificat au adus dovada intrebuințării lemnului pentru alcătuirea mijloacelor necesare ritualului. Fiabilitatea firului de tort, acul de cusut, instalațiile specifice alcătuirii țesăturilor, recipientele de tot felul, toate au fost indispensabile activităților templului, apoi argelei. Toate etapele constitutive ale acestora au ținut de un lung şir de rituri încremenite în cutume şi legi. Aceste legi au dat nemurire

prin perfecţiunea instalaţiilor din lemn înainte de inventarea cuiului metalic. O altă activitate bine determinată în ansamblu manifestărilor cultice, în sanctuarele neolitice – alături de argele – a fost înmănuncherea riturilor prelucrării lutului şi modelării vaselor necesare adoraţiilor. Construcţia vaselor cultice, deci pregătirea lutului, modelarea acestuia, incizarea, excizarea, pictarea, adică încărcarea cu mesaje „scrise" în ideograme au impus inventarea uneltelor adecvate, perfecte sub aspect funcţional. *Peptenul*, piatra pentru lustruit, apoi *roata*, *cornul*, *maiul*, *polița*, ș.a., s-au creat începând cu mileniul al VI-lea î.H., iar urmele lor rămase pe fragmente ceramice dovedesc existenţa şi funcţionalitatea neschimbată a formei şi a modului de utilizare al tuturor uneltelor din lemn, din os, din corn create atunci. În conceptul cultic al modelării vaselor în ritual şi pentru aceasta, roata olarului a redat miniatural Mişcarea Universală, puterea laolaltă a Cerului şi Pământului, deci uneltele ajutătoare în îndeplinirea ritualului trebuiau să rămână veriga principală pentru împlinirea acestora şi aşa au rămas[1].

Măcinatul sacru, tot activitate rituală desfăşurată în templu, în sanctuar, precum şi plămădirea, modelarea şi purificarea aluaturilor au fost cu putinţă numai cu ajutorul unor unelte şi mecanisme adecvate cerinţei scenariului. *Cârpătorul*, *grebla*, *covata*, ş.a., au fost create odată cu *piua* şi *maiul* pentru zdrobirea boabelor de grâu, sau de alac. Apoi râşniţa s-a perfecţionat în chip de moară şi aceasta aşa a rămas peste milenii. Lemnul, piatra şi focul au împlinit riturile pâinii sacre, motiv pentru care şi zidirea bârnelor morii, alcătuirea instalaţiei a păstrat suflul veşnic al sfinţeniei ca şi *ciutura*, *iazul*, coşul morii şi *titirezul*, *pragurile* şi *călcâiul*. Toate au stocat rituri şi au născut legende iar acestea au dat lemnului viaţă fără de moarte.

Pentru că firul de tort, ceramica şi aluaturile precum şi mijloacele ajutătoare lucrate din lemn au fost vulnerabile la factori naturali de degradare şi pentru că acestea erau integrate unor rituri repetate la intervale scurte de timp, prin permanenta împrospătare pentru frecventele ceremonii, bunurile create – şi cele din lemn – au rămas martori ai începuturilor civilizatoare în Carpaţi.

---

1 Virgil Vasilescu:*Semnele Cerului*, editura Arhetip, Bucureşti, 1994.

Lingura a fost creată din lemn, întâi. Nelipsită de-a lungul timpurilor, a avut deopotrivă rol semnificativ în ritualul ofrandei şi funcție practică, profană. Începând cu mileniile IV-III, î.H., în aşezările moldoveneşti, lingura era modelată din lut ars, era pictată cu simboluri sacre, era ornată şi în căuş, dovadă că îndeplinea predominant funcții rituale[2]. În aşezările neolitice de pe Someşuri, lingura din lut ars a fost modelată în aceaşi perioadă, cu căuş ca formă şi capacitate cu cel al lingurilor din vetrele moldoveneşti, însă nepictate şi cu coada mai scurtă, neplată. Din anii când aceste obicte au fost create, lingura a intrat în rândul obictelor folosite în ritual, fie ea aceasta lucrată din lut ars, ori lucrată din lemn. În riturile axului thanatic, acest obiect nu a lipsit din mulțimea ofrandelor şi în asemenea practici nu a fost înlocuită niciodată lingura de lemn cu cea de metal, cum nu a fost înlocuită nici cu cea din lut ars, în neoliticul carpatic.

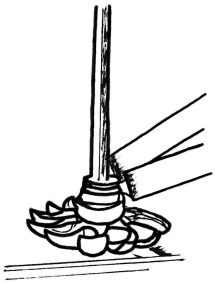

Fig. 3.1. De la rozeta solară la ciutura morii

Lingura de lemn, pentru ritual a fost creată o dată cu masa rotundă susținută pe trei picioare, scaunul rotund cu trei fuştei, aceasta fiind un model mai vechi ca cel pe care este aşezat „Gânditorul” dobrogean.

Toate obictele de practică rituală create în vremurile primelor credințe au sfidat şirul lung al veacurilor de prefaceri, au rămas în veci pe aceleaşi segment inițial, cultic.

2 **** Muzeul de Istorie şi Artă, Zalău.

Lemnul s-a dovedit mai tare ca piatra, mai tare ca fierul şi de neînlocuit cu acestea.

Un dispozitiv încredibil

În epoca pietrei şlefuite s-au construit dispozitive care, astăzi nu pot fi reconstituite. Ca o cerinţă a dogmelor Cultului Solar, aceste mecanisme îşi înscriau volantul într-o mişcare aparent lentă, în jurul axului propiu, fără ca vreo energie dirijată să impulsioneze mişcarea. Fără îndoială, dispozitivul a fost creat şi folosit în scopuri rituale. Aceasta se dovedeşte cu schemele de funcţionare care au fost redate în inciziograme, în diferite variante, pe vasele de cult.

După datele cunoscute, în spaţiul culturilor noastre arhaice, o asemenea instalaţie a fost folosită la Habaşeşti – Moldova, încă din anii 4500, î.H. Cu cinci veacuri mai târziu, tot în ţinuturile Moldovei, morişca ciudată funcţiona, generaţie după generaţie, la Pârâul lui Istrati, pe Dealul Ghindaru, la Drăguşeni; prin numărul lor mare constituiau o caracteristică a culturii Cucuteni[3]. Se pare că a fost creată prin anii 5200, î.H., concomitent cu instalaţii similare la Vânătorii Mici, Ilfov, cultura Gumelniţa, în Muntenia şi la Vădastra, cultura Sălcuţa, în Oltenia[4].

În aceaşi perioadă a neoliticului carpatic au funcţionat asemenea agregate cultice şi în arealul culturii Tisa, mai cu seamă în staţiunile Ciumeşti şi Suplacu de Barcău. De fapt, vetrele neolitice din jumătatea de nord a arealului Tisa au fost bogate în asemenea instalaţii tehnice. Se poate deduce aici, temeinicia conceptelor cultice venite din vetrele paleoliticului final, spre neolitic şi bronz. Astfel la Culciu Mare, Medieşu Aurit, Tiream, Cidreag, mecanismele amintite se înscriau în sensul vast al mişcării circulare, în sensul rotirii inverse a acelor de

3 Virgil Vasilescu: *Simboluri patrimoniale*, editura Europa Nova, Bucureşti, 1998.
4 Academia Română:Materiale şi Cercetări Arheologice,vol.II,1976.

ceasornic[5]. La Berea, la Ciumeşti, semnele mişcării circulare erau proiectate în cerc, în cadrul strict al rotorului[6], iar la Vetiş, la Berea au apărut incizii mai încărcate în semnficații: rotor cu patru palete, în cerc şi cu axul redat în cercuri concentrice.

În orizontul culturii Otomani al civilizației Tisa au fost redate o mulțime de incizii pe vasele de cult, majoritatea dintre ele păstrând semne menite să sugereze viteza şi sensul mişcării. Tot aici s-au incizat imagini ale rotorului cu trei şi cinci palete. După inciziogramele vremii, toate variantele aceleiaşi instalații tehnice au funcționat şi în epoca fierului, în întreg spațiul Carpaților.

Se pare că ritul mişcării circulare a avut o mare arie de răspândire. Axul Diagramei Marelui Pol, „descoperirea” lui Fu Xi în secolul al doilea î.H. în China a fost alcătuit cu aceleaşi semnificații cultice, ca în aşezările carpatice, dar cu patru milenii mai târziu[7].

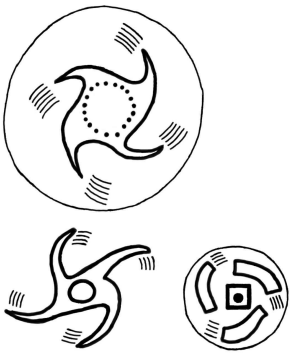

Fig. 3.2. Câteva rotoare care au funcționat în aşeză-rile civilizației Tisa

Simbolurile mişcării circulare par să fie expresii grafice reale ale câmpului magnetic planetar. Este izbitoare asemănarea celor două polarități magnetice rotitoare folosite în cromoinciziografia neolitică din Carpați şi ajunse după câteva milenii simbolul Yin-Yang în daoism[8].

---

5 *** „Marmația”-1,1969.

6 Tiberiu Bader:*Epoca bronzului în N-V Transilvaniei*, Bucureşti, 1978.

7 Zhou Shirong,col: *Călător la grota de foc*, Bucureşti, 1990.

8 Virgil Vasilescu: Civilizația Cucuteni, ed. Arhetip, Bucureşti, 2002.

Mişcarea circulară, ca element sacru important în doctrinele credinţelor primare a ocupat loc de frunte în ritualurile sedentarilor carpatici. Probabil, instalaţia în funcţiune a fost o replică a mişcării astrelor construită în limita înţelegerii fenomenelor cereşti şi cu aceasta, o legătură între Cer şi Pământ. Numai atunci s-au creat maşini care, prin funcţionalitatea lor întăreau adoraţiile îndreptate spre forţele atotcuprinzătoare.

Enigme

Terra a fost supusă unor mari modificări de structură datorită procesului continuu de transformare a materiei. Apa, în veşnicul ei circuit, uscatul mereu în deplasare, eroziunile şi vulcanii, etc., toate au schimbat mereu faţa planetei. S-a susţinut că, pe lângă alte cauze, au existat catastrofe planetare precum ploi torenţiale, impact cu meteoriţi, glaciaţiuni, ş.a., toate contribuind la mari şi deosebite modificări ale scoarţei terestre. Din cauze neelucidate s-ar fi inversat polii şi odată cu acest fenomen s-a modificat şi câmpul magnetic terestru. Acest accident cosmic ar fi provocat modificări inimaginabil de dure pentru vieţuitoare[9].

Cu certitudine, populaţia dintotdeauna stabilită în ţinuturile carpatice a fost martor şi a suferit consecinţele modificărilor scoarţei terestre. Arheologi, precum W.Schiller, M.Gimbutas, ş.a. au susţinut că „civilizaţia s-a născut acum 13–15000 de ani acolo unde trăieşte astăzi poporul român”, iar dovezi ale climatului civilizator generalizat au rămas din abundenţă în aceste locuri. Efervescenţa civilizatoare a impus aici un climat cultic robust, a creat mediul prielnic apariţiei ritualurilor şi a mijloacelor ajutătoare pentru împlinirea adoraţiilor. Cu dovezi arheologice s-a susţinut că în intervalul de timp amintit s-au petrecut schimbări a căror provenienţă nu s-a lămurit pe deplin, nu au putut fi reconstituite datorită condiţiilor de mediu opuse celor

9 Immanuel Velikovsky:*Lumi în ciocnire*, New-York,1950.

existente în trecutul îndepărtat. Nu s-au putut reconstitui instalațiile tehnice ale lumii neoliticului superior, dar care au existat, dovadă fiind produsele acestora şi schițele incluse în decorul sacru, intangibil atunci.

Instalația producătoare a imaginii mişcării circulare, atât de populară carpaticilor avea, probabil, drept stator un imens mediu magnetic. Numai aceste două elemente puteau asigura rotirea fără pierderi, perpetuă. O îmbinare a energiei magnetice prin atracție şi repulsie cu inerția şi gravitația ar fi putut exclude pierderile impulsului inițial provocate prin frecare. Cu toate acestea, o asemenea instalație creată în epoca de piatră, cu uneltele specifice vremii pare să fi fost cu neputință, de necrezut, dacă nu ar fi rămas şi alte dovezi, dacă nu ar exista desene detaliate.

Fig. 3.3. Schița agregatului de la Ciumeşti şi de la Suplacu de Barcău

Ceaşca de la Chişindia, în cultura Otomani a fost ornată cu acelaşi semn atât de frecvent în decorul neolitc[10], iar replici târzii la creațiile carpaticilor s-au resimțit în Asia până la Anau, lângă Aşhabad şi până la Harappa[11].

Busola reconstituită în China de către Wang Jian De pare să fi fost tot o instalație cultică, dacă se ține seamă de simbolurile încrustate pe cadran. Ea a fost creată mult mai târziu, în epoca metalelor, folosindu-se astfel magnetita în atracție cu polul magnetic planetar[12].

---

10 *** „Crisia”, Oradea, 1975, p1.1.
11 ***_Istoria Universală_, Moscova, vol.1, 1955.
12 ***Dicționarul cronologic al Ştiinței şi Tehnicii Universale, Bucureşti, 1979, pag.513, fig.38

Proprietăţile magnetului au atras atenţia şi mai târziu, au fost studiate şi mereu aşezate în context cultic. Prin anii 585 î H., Tales din Milet a descris proprietăţile magnetului, iar filozoful şi poetul Titus Lucreţius (sec.I î.H.) a încercat să explice proprietăţile acestui minereu. Petrus Peregrinus, în secolul XIII-lea d.H., a explicat proprietăţile magnetului şi modul în care se determină polii acestuia.

Dacă „piatra magnetică” a fost folosită nemijlocit pentru punerea în mişcare perpetuă a rotorului, atunci aceasta a fost adusă de la mari distanţe, ca şi ocrul-roşu, silexul, sau modelul ideogramelor. În arealul Carpaţilor, zăcămintele de magnetită au existat la Dognecea şi Ocna de Fier, în apropiere de Reşiţa şi la Bouţari, lângă Hunedoara. Din aceste trei surse ar fi fost posibil să se fi făcut aprovizionarea preanticilor pentru construirea unor astfel de instalaţii aşezate în Moldova, la izvoarele Tisei, sau în câmpia Dunării.

Un asemenea rotor şi ideea mişcării perpetue au condus-probabil-la alcătuirea ciuturii, a făcaelor morilor de apă. Este ştiut faptul că moara s-a inventat în perioada când şi măcinişul şi metalul erau folosite numai în scopuri rituale. A existat o legătură între toate instalaţiile tehnice străvechi şi doctrina Cultului Solar, au existat cutume care au impus etapele construcţiilor şi ale folosirii acestora. Rotorul, în mişcare perpetuă a fost o copie a discului solar, un semn al Cerului ocrotitor, un mijloc prin care adoraţiile puteau fi auzite şi văzute de forţele atotputernice.

Nu s-a putut preciza dacă rotorul cu două, patru, şase şi opt palete a sugerat ideea semnului ꙅ , ori acesta a condus la alcătuirea mecanismului mişcării circulare perpetue. Şi instalaţia şi semnul în două variante, ꙅ , ⅃ , au fost create în aceeaşi perioadă străveche, amândouă pe sistem cultic şi în acelaşi context de bază. Un, ꙅ , ⅃ cu terminaţii magnetice, fixat pe un ax, ar fi condus la alcătuirea rotorului amintit. Două semne suprapuse, ꙅ , trei, ꙅ , sau patru, ꙅ , puteau spori viteza mişcării circulare. În compoziţiile cromoinciziogramelor vremii s-au aşezat multe asemenea imagini ale rotorului cu 2-8 palete.

Semnele care derivă din alcăturirirle instalaţiilor tehnice au stat la baza conceptelor cultice solare, au supravieţuit peste milenii în

cromografia țesăturilor de ritual, în grafica aluaturilor sacre, în lemn, piatră, metal, în frumosul veşmintelor şi al bunurilor, au rămas cu aceeaşi vitalitate şi cu prospețimea dintâi.

Morişca învârtirii perpetue a rămas o enigmă, ea fiind încă din preantichitate scăpată de sub controlul gândirii tehnice. Să fi fost ştearsă din memorii în urma cataclismelor pustiitoare repetate şi după anul „Facerii Lumii”? Cert este că orizonturile culturale au fost legate între ele prin practici nepieritoare, au construit, pe vertical, coloana civilizațiilor suprapuse în Carpați.

În arealul Carpaților fiecare semn şi-a întins punte peste milenii, şi-a deschis cale spre nepieire, şi-a creat aură incofundabilă[13].

Ideograme-semne prealfabetice

Inventarea dialogului„scris”, prin intermediul semnelor grafice pare să fi fost una din cele mai mari descoperiri ale omului străvechi. Semnele grafice folosite au fost create prin transpunera observațiilor directe în semne apropiate de structura imaginilor, fiecare element sintetizând o idee de bază, un grup de idei legate logic, pentru transmiterea unei informații, a unui mesaj. Pentru un dialog accesibil s-a creat sistemul bandat, acesta permițând exprimarea cursivă, după o anumită topică, deşi fiecare semn permitea citirea din orice poziție ar fi fost aşezat. Fie el ordonat în friză sau izolat, semnului i s-au adăugat pe parcurs noi elemente menite să detalieze şi să întărească ideea reprezentată grafic. Astfel, prin anii 2000, î.H., semnul „soarele” era redat cu razele formate din segmente de dreaptă aşezate radial față de disc, era cu raze formate din triunghiuri (vezi imaginea soarelui redată la Govora), din puncte, ca la Dunăreni, etc., iar în cercul conturului se aşezau alte cercuri, sau spirale, punct, cruce, etc. Atunci, semnul astrului era redat în cel puțin şapte variante cu tot atâtea înțelesuri. Fiecare dintre acestea alcătuiau o altă idee, un şir de idei diferit legate pentru un înțeles coerent.

---

13 Virgil Vasilescu: *Semnele Cerului*, Arhetip, Bucureşti, 1994.

Ideogramele au fost încrustate în piatră, în os, în corn şi din mileniul al VI-lea precreştin au fost pictate pe vase de cult, au fost incizate şi excizate în lutul modelat înainte de coacere.

Dialogul prin mimică, gest, mişcare, cel efectuat cu ajutorul mijloacelor acustice precum toaca ş.a., prin toate aceste semnale comunicarea s-a făcut la fel de uşor ca cea prin semne grafice.

Ca metodă, ideogramele s-au creat şi s-au diversificat cu preponderenţă în spaţiul şi perioada primilor agricultori, în anii de ascensiune ai Cultului Solar. Odată cu o anume coagulare a marilor centre cultice, În Europa Veche s-a accelerat procesul diversificării ideogramelor datorită unei sensibile emancipări a culturilor carpatice deosebit de viguroase atunci.

În aşezările carpatice, primele ideograme au apărut odată cu primele semne concepute aici ca expresii ale gândirii raţionale.

Astfel, în al XV-lea mileniu precreştin a fost incizat la Strachina Dorohoi primul fragment de volută, strămoşul spiralei suitoare. În mileniul al XI-lea î.H., omul străvechi a incizat în os de ecvideu, la Dubova-Mehedinţi, un mesaj, o elevată alcătuire logică formată din unghiuri, cerc şi segmente de dreaptă bine gândit aşezate. Compoziţia de la Dubova a rămas o dovadă potrivit căreia ideograme precum rombul, unghiul, grupul de unghiuri opuse şi cu laturi paralele, segmente gemene, coloana şi fragmentul de coloană, amuleta unsă periodic cu ocru la o nouă înmânare ş.a., toate erau venite prin practici îndelungate în acei ani, 10650 î.H. (datate cu C.14.)

După toate calculele, în acest spaţiu locuit, ideogramele ca metodă de comunicare şi-au început firul în mileniul inciziilor de la Dorohoi şi Dubova, în anii selecţiei ocrului-roşu din grota de la Boroşteni-Gorj[14]. De atunci, într-un perpetuu proces de împrospătare au rămas mereu active.

Fiecare ideogramă a fost alcătuită prin simplificarea până la esenţă a imaginilor din mediul înconjurător, folosindu-se în acelaşi scop şi semnele precedent utilizate. La cele vechi s-au adăugat pe parcurs elemente menite să detalieze, să explice, să îmbogăţească nuanţele ideilor din spatele desenelor pirn elemente adiacente. După

---

14 Al. Păunesu: *Le paleolithique et mesolithique de Roumanie,*Tom 93, Paris, pag. 127.

aproximativ cinci milenii, rombului i s-au prelungit laturile cu segmente drepte, iar acestea s-au finalizat în teminații spiralice frecvente: 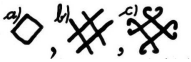

Rombul (a) a însemnat fertilitate, în paleolitic. În epoca următoare rombul (b) a însemnat pretutindeni fertilitate, din belşug, iar prin rombul următor (c), cel cu terminații spiralice, cititorul lui datora Cerului tot belşugul Pământului. În marea familie a ideogramelor, semnele primare, arhetipale ar forma categoria celor cunoscute în tot spațiul agricultorilor dintâi. A doua categorie a ideogramelor s-a format în anii „exploziei” cultice, în neolitic. În aceste vremuri de excepție, în aşezările epicentrului carpatic s-au creat multe semne noi, multe variante menite să detalieze semnele aparent neînțelese. Atunci s-a creat şi generalizat sistemul bandat, model care a rămas şi în structura scrierii ce a urmat. În multe cazuri ideogramele au format compoziții elevate, cu structuri fixe şi detalieri care, împreună au exclus devierile şi confuziile posibile în acest sistem, în acest mod de exprimare. Tăblițele de la Tărtăria au adus dovezi importante cu privire la valoarea compozițiilor formate din ideograme. Luate izolat sau în context, ideogramele şi-au luat locul de început al scrierii în orice mod din cele care au urmat.

„Madona de la Rast” a fost împodobită cu patru grupe de semne incizate: 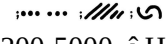 ; Acest idol cu podoabele lui a fost modelat în anii 5200-5000, î.H. Templul din satul dunărean Gradejnița, din N-V Bulgariei a fost împodobit cu un decor aparte apropiat grafic de cel cunoscut la Rast, în Oltenia şi în alte aşezări carpatice. Templul de la Gradejnița a fost construit şi ornat în anii 5000-4500, î.H. Podoabele zeiței şi podoabele templului au purtat un mesaj cultic foarte apropiat în conținutul ideatic. Puse altfel semnele ar fi scos în evidență şi alt mesaj, dar tot de factură religioasă:

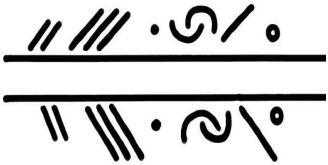

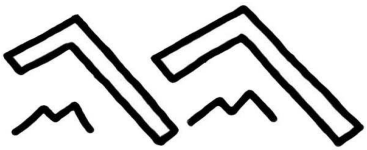

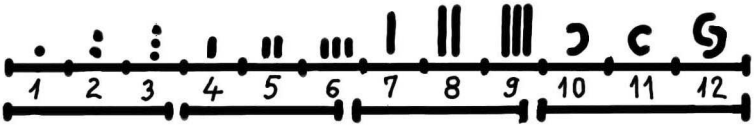

Gruparea celor douăsprezece ideograme în patru grupe a câte trei, dintotdeauna a condus la sorocul ofrandelor specifice axului thanatic: ofrande la 3 zile, la 6 zile, la 9 zile. Fiecare zi fiind cu specificul ei, mesajele degajate din frize sub zodia zeiței-pasăre au subliniat rosturile templului şi atributele cultice ale „Madonei”, în legăturile strânse cu Cerul ocrotitor.

De-a lungul timpului, comunicarea între oameni a fost posibilă şi prin mijloace sonore (mijloace specifice şi altor viețuitoare) şi prin mijloace grafice, prin semne tot atât de convenționale. Toate mijloacele de comunicare au însoțit omul în derularea timpului fără să se fi înregistrat pauze în decursul mileniilor, fără obstrucții. Astfel, spre exemplu, semnul neolitic, ,civilizația Cucuteni[15], a fost folosit intens ca ideogramă în întreaga epocă a metalelor, a fost preluat în grafica sacră a epocii creştine. Acest semn s-a păstrat în grafica neolitică de la Sfântu Gheorghe, în inventarul semnelor de la Monteoru şi Dunăreni (în epoca bronzului), pe metopa nr. 4 de la Tropaeum Traiani şi în aura simbolului creştinității. Nu a lipsit din ornamentul firului împletit, din încrustații în materiale dure: lemn, metal, os, corn, ş,a. Prin semne ciudat alcătuite, burii (dacii de la strâmtorile Oltului) sfătuiau invadatorii să evite conflictul cu regele lor[16], iar acelaşi neam trăitor în munți îşi versifica legile morale, şi le transpuneau în cântec, în descântec şi blestem, în dans, în mimică şi gest, pentru a le reține în memorie, pentru a le transmite drept mesaj imperativ.

Prin combinația semnelor primare, arhetipale, trăitorii din epoca bronzului au alcătuit expresii grafice complexe deosebit de bogate în conținut ideatic. De exemplu, semnul ⊗ însemna pentru ei Soarele, Atotputernicul, Cosmosul. Semnul ⊙ arăta mişcarea perpetuă,

15 K. Hored: *Materiale şi cercetări*, vol. II, Sf. Gheorghe, 1956.
16 Vasile Pârvan: *Getica*, Bucureşti, pag. 167.

regenerare, viața fără de sfârşit. Ideograma a însemnat „tot ce am vă aparține”, cu semnul se arăta unitate, toți într-un singur gând şi faptă, iar semnul însemna „sunt de neclintit” ş.a. Toate aceste expresii s-au desprins din benzile alcătuite în anii 1600 î.H. Se pare că semnele precizau ocrotire, dragoste, dragoste mai presus de orice, iar ar fi fost o rugăciune.

În scrierea carpatică din ultimul mileniu precreştin s-au folosit toate semnele primare, cele din grota Cioara, de la Strachina şi cele de la Dubova. Pe parcurs, acestora li s-au adăugat altele mai noi, elemente proaspăt create in fiecare etapă istorică. Semnului din neoliticul final i s-au adăugat şi generalizat în bronzul timpuriu semne care l-au spălat de ambiguitățile posibile, ideograma simplă devenind ideograma compusă:

S-au creat semne care dublau sensul invers , semne care căpătau altă conotație în text, prin adaus . Variantele toate au rămas şi în prealfabetul dacic, şi în cromografica textilă actuală.

Trecerea de la ideograme la scrierea alfabetică a fost posibilă fără un prag revoluționar bine definit. După „Alphabetum siculorum”[17] cuvântul Vasile se scria: . În această expresie s-au folosit, în exclu-sivitate, simboluri carpatice străvechi. În „Buridava dacică” de la strâmtorile Oltului, scriera era stilizată datorită emancipării localnicilor din acele vremuri şi mai puțin influențelor din afară. Pe un vas de ceramică modelat în ultimele secole precreştine în dava amintită meşterul local a scris cu aceleaşi caractere, cu aceleaşi simboluri cu care comunicau înaintaşii cu ajutorul ideogramelor[18].

Grigore Tocilescu a avut dreptate când a susținut că scrierea dacică a fost „cea mai veche scriere din lume”. A fost cea mai veche fiindcă semnele, literele erau de fapt simboluri primare în proporție de aproximativ 30%, iar celelalte erau derivate din arhetipuri şi semne compuse din acestea. Toate semnele au fost create pe structura celor arhetipale de-a lungul mileniilor, au slujit la comunicarea cu

---

17 Gr. Tocilescu: *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880.

18 Dumitru Berciu: *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981, pag. 137.

ajutorul cromoinciziogramelor.(v. planşa următoare). Expresii precum +Z→ϟSY aduc dovada că în antichitatea carpatică, oamenii de aici, sedentarii aveau un vocabular elevat, cu nimic mai prejos de performanțele timpului. A fost posibil un asemenea nivel de excepție datorită fluxului continuu, în efervescența creatoare a valorilor unei civilizații perpetue. Regatele antice din Carpați au fost cel puțin egale cu cele existente în Euro-Asia, fiindcă prin strategia lor defensivă au pus accent pe dezvoltarea şi consolidarea valorilor venite prin tradiție, în cadrul rigid al gospodăriei autarhice.

Fig. 3. 4. Ideograme vechi în scrierea dacică

Comunicarea „în scris” şi-a continuat firul fără întrerupere, cu toate că fonogramele actuale s-au creat pe un alt sistem de folosință. Metoda, structurile tehnice, sistemul de lucru cu semnele descinse din simbolul arhaic după modelul pelasgilor a rămas şi va mai dura multă vreme.

Încălțările

Omul de grotă nu a putut supraviețui fără haine termoizolatoare, fără încălțări create cu scopul protejării corpului împotriva temperaturilor scăzute. Nici când a ieşit în locuința lucrată de el la suprafață nu-şi putea agonisi hrana decât îmbrăcat potrivit anotimpurilor pe care le traversa ca om stabil, cultivator al pământului, crescător şi îmblânzitor de animale şi plante necesare traiului zilnic. Încălțările erau importante fiindcă mersul pe picioare, inevitabil îi mijlocea contactul cu apa, cu zăpada, cu gheața şi incomoditățile îi impuneau căutări permanente de soluții mai bune. Întâi, probabil şi-a strâs pe picioare piei de animal vânat. Apoi, şi-o fi corectat dimensiunile pieilor pentru ca acestea să se muleze bine pe picioare, le-o fi uscat într-un anume mod ca să cadă bine pe tălpi şi glezne, să nu-l incomodezee la mers şi alergare. Oricum, încălțările au fost în atenția trăitorilor străvechi din epoca pietrei.

În vremea generalizării şi intensificării credințelor solare, emanciparea populației sedentare a stimulat creația şi în domeniul vestimentar. Au apărut veşminte specifice momentelor de intensitate cultică, în paralel cu hainele izolatoare de uz curent. Veşmintele au fost deosebit de atent lucrate, deci şi încălțările purtate în practicile rituale trebuie să fi fost mult mai îngrijit alcătuite.

În arealul Tisa, emanciparea neolitică, apoi şi în cea a metalelor a fost la fel de intensă, ca pretutindeni în întreg Spațiul Carpatic. Şi în aceste ținuturi, oamenii comunicau cu Cerul prin aceleaşi semne, cu aceleaşi ritualuri, cultura Sălcuța având rol predominant în comportamentul lor în epocile următoare.

Cu siguranţă, în vreme răcoroasă toţi oamenii îşi protejau picioarele, dar încălţări frumoase ca cele purtate de cei din ţinuturile carpatice nu au fost în alte părţi ale lumii. La Surplacu de Barcău se purtau papuci comozi în zilele relativ calde şi botine în zile răcoroase[19]. Moda începuse înainte de epoca metalelor. Şi papucii şi botinele erau piese extrem de pretenţios lucrate pentru acele vremuri. Pielea de animal a fost depilată, a fost conservată în vederea sporirii rezistenţei la umiditate. Croiul acestor piese a întrunit gusturi rafinate, cu totul ieşite din comun pentru acele vremuri. Întodeauna a surprins plăcut ornamentul acestor încălţări, dovadă că în redarea formelor bine mulate pe picior se ţinea seama de efectul estetic.

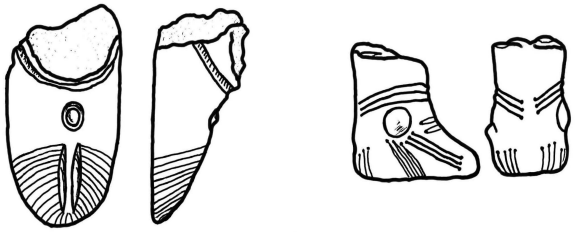

Fig. 3. 5. Moda încălţărilor la Surplacu de Barcău, pe vremea culturii Otomani

Faptul că începând cu mult înainte de „moda de Surplacu”, demnitarii acestor ţinuturi purtau şi botine cu carâmb înalt, roşu, din piele de căprioară, a fost o realitate de necontestat prelungită până în primul mileniu creştin. A trebuit multă vreme până să se ajungă la o asemenea performanţă tehnică în confecţionarea încălţămintei. Poate lunga verificare în timp, continua perfecţionare au condus la performanţa de neegalat nici după alte multe milenii. Papucii, botinele, acestea cu carâmb mai scurt sau mai lung se purtau şi când romanii veneau în săndăluţe sărăcăcioase şi când triburile slave se vânturau

19 ***„Crisia”-XIV, 1984, Doina Ignat: Aşezarea de la Surplacu de Barcău, pag. 18.

prin ținuturile carpatice în opincuțe cu ciucurași la gurgui. „Demnitarul dac” purta botina ca și regele său, (vezi Columna), Ștefan cel Mare sau Mircea cel Bătrân purtau cizme din piele de căprioară. Generalii lor purtau la fel, ca și mulțimea nesărăcită, dacă ne întoarcem cu gândul la vremurile când la Surplacu de Barcău oamenii erau egali între ei, când asuprirea nu se inventase.

Despre bronzurile Tisei

Marile centre pentru obținerea și prelucrarea bronzului, existente în sec. al XII-lea î.H., precum Sibiu, Aiud, Șpâlnaca și Uioara din jud. Alba, Band în jud. Mureș, Dipșa în jud. Bistrița-Năsăud, ș.a., produceau pe atunci o diversitate importantă de bunuri. Din stocul rămas de la aceste adevărate fabrici, luate spre exemplu, reies trei categorii importante de produse: unelte, arme de apărare și podoabe cu substrat cultic. Din prima categorie au fost solicitate secerile, lamele de fierăstrău, bucșele pentru car, dălțile, securile, lanțurile. După specificul uneltelor, ocupațiile prioritare ale localnicilor ar fi fost atunci agricultura cu subdiviziunile ei, creșterea vitelor pentru consumul casnic, prelucrarea lemnului, scoaterea și prelucrarea minereului și a metalelor. Vârfurile de săgeată, de lance, tabla pentru scuturi și coifuri, tiocurile pentru săgeți și frumoasele topoare de luptă au lăsat urma unor eficiente mijloace de apărare cu care se autodota populația aptă pentru confruntări. Analizele comparative au subliniat un fapt demn de luat în seamă: cele mai frumoase găteli și podoabe pentru sărbători au fost lucrate și au fost purtate de populația carpatică, în toate timpurile. Pentru că cerințele erau mari și atelierele aveau capacitatea de producție și de aprovizionare cu materie primă pe măsură. Altfel nu puteau să rămână după dezastrul final atât de multe produse finite ale atelierelor și 1324 „turte” de bronz la Aiud, nu rămâneau depozitate cantități imense de staniu, zinc, plumb pentru aliaje și tipare pentru turnătorie[20].

---

20 M. Petrescu-Dâmbovița: *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

Ca pretutindeni numai la noi, bronzurile de pe Tisa au întregit panoramic cea mai bogată hartă a industriei neferoaselor din anii 1200-1000 d.H. După calupi, după „turte”, importante ateliere de extragere a metalelor şi de obţinerea aliajelor au fost în acele vremuri la Uriu (Bistriţa Năsăud), la Valea lui Mihai (Bihor), la Stâna Socond (Satu Mare), la Marca (Sălaj), la Lăpuş (Maramureş), la Dipşa (Bistriţa-Năsăud), la Cehăluţ (Satu-Mare), la Domăneşti-Moftinu-Mic (Satu-Mare), la Ruşii de Jos, la Prilog şi la Oşorhei. Şi câţi ani or fi trecut până când metalurgiştii de pe Tisa au ajuns în acele vremuri la scheme precise de dozare în complexul proces de obţinerea aliajelor!

Tiparele, formele modelate în care se turnau metalele au rămas dovezi certe ale vetrelor de cuptor, ale atelierelor de prelucrare. Obţinerea produselor siderurgice însemna turnarea în tipare a obiectelor greoaie, precum securi, dălţi, ciocane, seceri, celturi, vârfuri de săgeată şi de lance, ş.a., dar şi tabla pentru atelierele de mecanică fină, pentru modelarea şi apoi ornarea desăvârşită a obiectelor de podoabă atât de mult solicitate. După formele găsite, după tiparele folosite în care se turna metalul au fost mari ateliere la Cehăluţ (Satu-Mare), la Beclean (Bistriţa-Năsăud), la Domăneşti-Moftinu-Mic (Satu-Mare), la Curtiuşeni (Bihor) şi mai târziu la Porolissum şi la Gâlgău (Sălaj) unde se turnau perle de sticlă[21].

Au fost multe ateliere pentru confecţionarea podoabelor din metale neferoase, pentru ornarea acestora fără pereche de frumoase şi de bogat ideatic. De la scuturi şi apărători, la cercei, la brăţări, coliere şi lănţişoare, de la centuri gravate, seturi de ace şi aplice, la clopote de toate mărimile, meşterii făurari scoteau minuni din mâinile lor.

Ca în Carpaţi, implicit şi în bazinul hidrografic Tisa nu mai exista atunci o aşa mare densitate a atelierelor de neferoase raportate la kilometrul pătrat! Nu bogăţia subsolului a atras atenţia, ci capacitatea oamenilor locului de a valorifica bogăţiile naturale, de a stabili formule practice, norme tehnice şi legi morale cu care şi-au zidit propria civilizaţie cu aură de unicat.

---

21 Al. Borza: *Dicţionar etnobotanic*, Bucureşti, 1968.

Pe valea Tisei

Principalele aşezări cu bronzuri purtătoare de semne sacre:
1. Apa – Satu Mare;
2. Bicaci-Bihor;
3. Bârsana – Maramureş;
4. Cireşoaia – Bistrița Năsăud;
5. Ciumeți – Satu Mare;
6. Crasna – Sălaj;
7. Dipşa – Bistrița Năsăud;
8. Dobrocina – Sălaj;
9. Domăneşti – Satu Mare;
10. Dragu – Sălaj;
11. Galaşpetru – Bihor;
12. Hida – Sălaj
13. Otomani – Bihor;
14. Păuliş – Arad;
15. Pecica – Arad;
16. Rabagani – Bihor;
17. Roşiori – Bihor;
18. Săcueni – Bihor;
19. Sălacea – Bihor;
20. Sarăsău
21. Sălaj – Arad;
22. Salard – Bihor;
23. Săpânța – Maramureş;
24. Sig – Sălaj;
25. Şimleul Silvaniei – Sălaj;
26. Sâmpetru – Bihor;
27. Sâniculau – Bihor;
28. Tăuteu – Bihor;
29. Uriu – Bistrița Năsăud;
30. Vadu – Izei-Maramureş;
31. Valea Chiuarului – Maramureş;
32. Valea lui Mihai – Bihor;

33. Vârşad –Arad;
34. Visua – Bistriţa Năsăud;

Depozitele de bronzuri purtătoare de semne sacre ar fi putut să fie locuri de rugăciune în acel început al ultimului mileniu precreştin. Oricum, densitatea tezaurelor carpatice, inclusiv a celor de pe Tisa a păstrat dovada existenţei unui centru spiritual puternic, fără pereche în arealul Cultului Solar.

Hrana omului străvechi

La tot ceea ce a servit pentru nutriţia omului străvechi, puţin s-a adăugat de-a lungul timpului parcurs. A fost o perioadă a căutărilor de soluţii, perioada febrilă când omul a creat cutume, a fundamentat legi morale şi cînd a obţinut , în paralel, succese mari în procesul de îmblânzire a plantelor, a animalelor de care avea nevoie. Nivelul civilizaţiei s-a putut aprecia şi după generalizarea acestui proces continuu prin îmbunătăţirea soiurilor cu exemplare performante, mereu alese. Astfel, la hrana vegetală obţinută din cules a adăugat produsele din culturi şi pe cele de origine animală, a adăugat carnea ades limitată prin norme cultice. Laptele se folosea întens în hrana zilnică prin mil. al III-lea î.H., dacă ne limităm la dovezile rămase pe vetrele neolitice dintre Prut şi Nistru. De prin mil. al V-lea precreştin se obţinea producţia dirijată, bine statornicită, se cunoştea metoda culturilor succesive, a ciclurilor de producţie, se lucra pământul după un calendar bine alcătuit.

După puţinele osteolite descoperite, oamenii vechi consumau preponderent produse vegetale. Numai în anumite împrejurări neoliticii foloseau carnea, accidental, iar mai târziu în ritualul sacrificiului. Concluzia reiese din calculul raportului dintre membri unui grup, uneltele şi vasele folosite la pregătirea hranei, resturile menajere, resursele obţinute din flora şi fauna zonei. Pe vetrele bogate în fragmente de ceramică religioasă şi de practică curentă au rămas resturi menajere cu urme ale produselor consumate. Din analiza acestora a

reieşit modul de preparare a hranei, preparatele predominante, preparatele specifice întrunirilor cultice, ritualurilor solare. În perioada de apogeu a Cultului Solar, în anii de după descoperirea agriculturii era o legătură evidentă între hrană şi religie.

Dintotdeauna, omul s-a hrănit cu rădăcini, tulpini, ramuri, frunze, flori şi fructe, cu carne, cu ouă şi lapte. La acestă formulă arhaică şi veşnic actuală a intervenit cu modul diferit de pregătire a hranei, cu câteva derivate şi cu modurile de conservare în vederea depozitării şi a folosirii raționale, pentru evitarea perioadelor critice. Măsurile de prevedere au fost specifice populațiilor stabile, celor care dacă nu depozitau, nu aveau cu ce trăi. La acest mod străvechi de viață, prea puțin s-a adăugat pe lista produselor destinate nutriției, iar lipsa substanței active din aceste produse şi preparate arhaice a tulburat metabolismul omului, a produs deficiențe greu de echilibrat.

În graba de a dovedi un nivel continuu ridicat de trai, un confort select pentru o anume perioadă de referință, omul a pierdut pe parcurs din complexul nutrițional stabilit în străvechime şi verificat de-a lungul mileniilor. În ultimile secole precreştine, carpaticii foloseau peste 250 „buruieni de leac” pe lângă plantele hranei zilnice, curente. Toate acestea completau substanța necesară echilibrului biologic. Probabil şi astăzi se găsesc aceste plante în flora spontană. Excluderea lor din nutriție a creat mediul prielnic afecțiunilor de tot felul, a condus la dezechilibrul structurii biologice, tocmai pentru că omul a existat deplin dependent de mediul care l-a creat şi în care a ființat.

În anii o sută ai pragului dintre cele două ere, în întreg regatul dacic se cultiva intens bobul ca fiind o legumă, un produs de bază în consumul zilnic, în urmă cu două milenii. În depozitele strategice de la Sarmisegetusa grâul şi bobul erau păstrate în cantități impresionante, în anul dezastrului din 106. Apoi, fără temei a dispărut interesul pentru acestă cultură. A rămas până în anii din urmă doar în grădinile gospodarilor din zona capitalei marelui regat antic, în N-V Olteniei, în Hunedoara, în nordul Banatului, în S-E jud. Arad şi cu totul sporadic în celelalte zone carpatice. A rămas ca legumă specifică în ospețele rituale, a rămas în memorie gustul apetisant deosebit. Nu s-a putut justifica abandonul acestei culturi deoarece producția superioară

faţă de alte leguminoase şi culturile cu pretenţii adaptate la condiţii de climă şi sol ar cere o grabnică revenire la vechiul produs alimentar. În întreg spaţiul carpaticilor străvechi, băştinaşii au cultivat până în veacul de pe urmă un soi de bostan deosebit. Este clasificat ca fiind din familia cucurbitaceae, seria cucurbita pepo L, varianta neidentificată, susţinem noi. Seminţele acestui bostan nu au coajă, sunt deosebit de gustoase consumate natur, coapte, sărate, îndulcite. Aceste seminţe au în compoziţie acizi precum: linoleic, oleic, pal-mitic, stearic, lauric, miristic, arachic, behenic, ş.a., toţi contribuind la alcătuirea fosfolipidelor şi a membranelor celulare. Alte laboratoare susţin existenţa leucinei, tirozinei, pepbrezinei, a fosforului, a vitaminelor A şi B. În folclorul medical a intrat ca produs antiinflamator, antihelmitic, sedativ şi cu multe efecte valoroase în nutriţia tuturor. Cu toate calităţile acestor seminţe, planta este extrem de rar cultivată, extrem de puţin cunoscută, deşi în urmă cu un secol era răspîndită masiv în acelaşi areal al capitalei regatului dacic şi cu totul întâmplător se cultiva în întregul nostru spaţiu. Planta se mai găseşte în grija locuitorilor din satele Motrului de Sus.

Ca pretutindeni în arealul Carpaţilor şi în bazinul hidrografic al Tisei, oamenii aveau obiceiul bun de a pregăti o băutură, un suc răcoritor, nefermentat, din toate fructele sezonului. Grosier zdrobite, dozate imprecis, amestecate cu apă rece de izvor în proporţie de 1/1, păstrate în vase de lemn la temperatura beciului, fructele lăsau „trâncul”, licoarea fortifiantă necesară omului de toate vârstele. Parfumul şi gustul băuturii erau cele ale fructului predominant în amestec. Fără contraindicaţii, trâncul era pe masa tuturor sărbătorilor de peste an dacă recipientele erau bine îmbuteliate şi ceruite, dacă erau păstrate la temperaturi scăzute în beciuri sau în căminul izvoarelor, în adâncul fântânilor.

Din alimentaţia tradiţională au dispărut fructele moşmonului, (mespilus germanica), fructele scoruşului (sorbus aucuparis), a dispărut frunza de leurda (alium montanum), a dispărut aiul, agurida, ş.a., toate bine tolerate cândva în hrana băştinaşilor de pe Tisa, de pe Mureş, de pe Crişuri, de pe Someş, de pe toate meleagurile noastre[22].

---

22 Al. Borza: *Dicţionar etnobotanic*, Bucureşti, 1968.

Produsele destinate hranei şi meniurile zilnice se stabileau în funcție de sezon, de belşug, de evenimente, de starea socială caracteristică perioadelor istorice. Cu toate acestea, unele produse au intrat in scenariul ritualurilor, fie ele acestea de factură sacră sau profană. De la ospățul funerar nu au lipsit grâul fiert, nu a lipsit varza, nu au lipsit merele, ş.a., aşa cum de la masa culegătorilor de struguri din podgoriile de pe Mureş nu a lipsit peştele sărat. În aceste ținuturi arădene, la fiecare butoi umplut cu must se slobozea un foc de armă în sus spre ştirea tuturor că la cramă domnea bucuria rodului bogat. Peştele sărat în hrana abundentă în fructe şi legume avea loc prioritar in meniu, a alcătuit o rețetă îndelung verificată şi bine aşezată pe lista produselor necesare traiului.

Pe drept, nutriționiştii au susținut că hrana tradițională, prin alcătuirea meniului, prin stabilirea prizelor pentru hrănire, prin îmbinarea produselor predominant vegetale, prin pregătirea bunurilor la temperaturi relativ scăzute etc., prin toate acestea s-a asigurat un echilibru perfect în existența omului, în relația acestuia cu natura ca sursă a existenței.Hrana tradițională a fost echilibrată ecologic, iar trăitorii de pe meleagurile Tisei nu au fost mai prejos ca semenii carpatici.

Gândirea tehnică

Se înțelege prin gândire acea reflectare abstractă şi generalizată a realității, o pătrundere cu mintea pentru ca omul să-şi formeze o idee care să conducă la o soluție optimă a unei probleme noi apărute în procesul muncii. Gândirea de factură tehnică face apel la totalitatea uneltelor, metodelor şi procedeelor de lucru cu ajutorul cărora se execută anumite operații sau se prelucrează bunuri necesare satisfacerii nevoilor materiale şi spirituale.

În toate timpurile şi în toate împrejurările, împlinirile tehnice noi s-au ridicat pe suportul perimat, rudimentar al celor vechi, au fost soluții la problemele apărute în exercițiul împlinirilor chiar şi când au fost sclipiri unice de moment. După o inventariere sumară se pare

totuşi că au rămas perfomanțe tehnice milenare, fiabile şi cu perspective peste multe alte milenii. Cu nimic nu s-a putut înlocui tăişul, ascuțişul, modelatul, împletitul, învârtitul sau răsucitul. Numai în situații limită s-a descoperit cuiul, securea, plugul, acul, firul de tort, țesăturile, încălțările, ş.a., s-au creat norme cultice şi de conviețuire.

După uneltele folosite, omenirea a fost împărțită în două mari grupe: pe de o parte sedentarii, cultivatorii bunurilor pământului; pe de altă parte cei care îşi câştigau bunurile necesare traiului în căutări febrile, în pendulări pe drumuri fără de sfârşit încheindu-şi prăzile cu ospețe accidentale, prin relații întotdeauna inechitabile pentru cei trecuți prin foc şi sabie.

Gândirea tehnică de temei a aparținut efortului în căutarea soluțiilor, iar acestea au fost determinate de complexitatea muncii prelungite, ciclice, deci sedentarii şi-au creat uneltele cu care şi-au apărat viața şi agoniseala, podoabele cu care prin rugă şi mulțumiri s-au apropiat de forța protectoare.

Carpaticii arealului Tisa, prin drenări şi desecări au smuls uscatul din ape, au scos minereuri, au turnat seceri şi brăzdare, au ridicat parapete împotriva tuturor vânturilor năvalnice înspre Carpați. Astfel, produsele gândirii lor tehnice au căpătat specific inconfundabil, fără egal, datorită mediului sub toate aspectele lui. Particularitățile s-au urzit pe acelaşi fond comun, carpatic, doar soluțiile au căpătat o tentă particulară pe firul evenimentelor în evoluția lor.

Toate realizările tehnice, arhaice s-au înşirat pe un fir neîntrerupt al aceluiaşi neam stabil, toate au fost replici la împlinirea vechilor populații carpatice.

Limite maxime

Cele trei mari grupe de ritualuri solare puse în practică în temple, în sanctuare, pe înaltele platouri ale Carpaților aveau anexe tehnice care, prin rituri şi practici specifice pregăteau adunările uriaşe pentru rugă şi mulțumiri. Încă din al VI-lea mileniu precreştin se creaseră

instalații pentru măcinatul ritual, pentru țesutul religios, pentru modelarea vaselor necesare scenariilor cultice. Toate aceste activități sacerdotale şi-au perfecționat mereu mijloacele ajungând ca înainte de epoca metalelor să acționeze mecanisme care să funcționeze cu puterea apei, să creeze tiraje cuptoarelor, să dirijeze câmpul magnetic terestru, probabil toate fiind aşezate sub imperiul conceptelor cultice. Dacă multe instalații şi tehnici aplicative au rămas mereu active, limitele maxime conceptuale au fost atinse atunci, în epoca pietrei. De atunci au funcționat angrenaje şi s-au ridicat construcții fără structuri metalice.

Pentru un neam atât de bine structurat în alcătuiri cultice, cu îndeletniciri perfect organizate, aplicate tabu, s-a impus o centralizare rigidă, sub dublu sceptru: al marelui preot şi al conducătorului de oşti. Această împletire a răspândit fiori de teamă şi nedumerire peste ținuturile din nordul Istrului, în veacurile de pe urmă ale mileniului precreştin. Străvechile vetre cultice ale aglomerațiilor neolitice din arealul Carpaților, toate fiind create pe acelaşi orizont cultic, cu acelaşi grai, cu aceleaşi cutume şi legi, în sfera aceleiaşi facturi spirituale s-au unit uşor în primul stat centralizat. A fost una din marile împliniri administrative preantice pe fondul intersectării vetrelor autohtone dezvoltate prin sporul de populație. Centralizarea şi consolidarea ei a fost determinată de presiunile tribale, antice, care au determinat în consecință alcătuirea de forțe defensive şi în paralel, împrejurările au condus la consolidarea gospodăriei autarhice în spații largi. Tehnicile de apărare au ocupat loc important în palmaresul creației locale şi ineditul, în antichitate, a rămas model incontestabil.

În ultimele două secole ale erei precreştine, regatul carpatic a atins limite strategice şi teritoriale maxime. Acesta era unul din puținele puteri militare şi economice ale lumii antice. Regatul dacic era o mare putere defensivă care îşi proteja spațiul îndepărtînd prin pustiire şi veghe permanentă toate triburile sporadice care trăiau din avutul sedentarilor. În strategia şi tactica dacilor era şi cea a aşteptării, apoi a atacurilor succesive în locuri inaccesibile, în strâmtori, în păduri, pe firul râurilor, în chei greu de trecut.

Extinderea peste Tisa, până la Devin – Bratislava a motivat controlul asupra ținuturilor Câmpiei de Vest, teren favorabil pendulărilor repetate, a atacurilor tribale. Cele şase aşezări principale din dreapta Tisei, cele şase dave au întărit frontul de vest al armatei lui Decebal. La acestea s-au adăugat cele zece dave importante strategic aşezate în stânga Tisei. Toate acestea centralizau forțele de avangardă la Porțile de Fier transilvane, asigurau izbânzile de mai târziu, păstrau cultura şi arta proprie pe fondul spiritual specific, tradițional[23].

Doar câteva exemple, de veacuri au putut elucida capacitatea gândirii tehnice a trăitorilor carpatici, puterea lor de a găsi soluții perfecte la toate problemele economice, social-politice, militare, la toate de sorginte spirituală.

Complexitatea problemelor de lungă durată a condus la soluții mereu viabile, iar lista izbânzilor a confirmat existența carpaticilor fără de început şi fără de sfârşit pe vetrele lor, la văpaia „focului viu”.

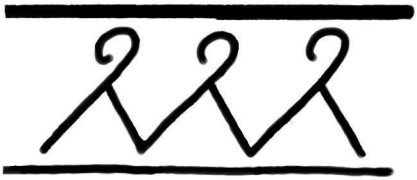

Fig. 3. 6. În grafica textilă, la Săliştea de Vascău, ca pe vremuri la Monteoru

23 ****Dicționarul de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976.

Semnele vechilor împliniri

Zeița pasăre cu mască.

Fără ajutorul Semnelor, Omul ar fi rămas în rândul celorlalte viețuitoare. Semnele grafice, cromatice, semnele acustice, predispozițiile afective l-au înălțat, îndepărtându-l de rău, i-au sporit puterile în zborul către nesfârșit.

Culturi suprapuse

Înțelegem prin cultură o sumă a valorilor materiale şi spirituale existente într-o anume unitate de timp, iar valoarea este totalitatea însuşirilor care dau importanță unui lucru.

Prin definiție, culturile specifice perioadelor istorice s-au suprapus pe verticala evoluției psihofizice a omului formând astfel un tot unitar intangibil. De-a lungul timpului, culturile s-au suprapus mereu şi au format, au consolidat trunchiul genezei noastre, au dat contur civilizațiilor.

În acest complex genetic au evoluat culturi după culturi, toate cu specific zonal, toate fiind pe suport comun. Valorile celor mai puternice culturi carpatice s-au impus doctrinar şi aplicativ, astfel cutumele şi legile lor au rămas valabile pentru întreaga populație carpatică. Culturile care s-au aşezat în adstraturi au întărit valorile precedente prin supunere deplină, prin activarea normelor cultice, solare.

Cele şapte culturi, puternice prin normele lor în mileniile VII-III î.H., au creat o stare spirituală fără pereche, cu rezonanță peste populația stabilă. În anii de început ai Europei Vechi, normele solare ale epicentrului carpatic s-au conservat în datini cu ajutorul culturilor care au urmat. Marile culturi carpatice, (Cucuteni, Gumelnița, Hamangia, Petreşti, Porțile de Fier, Tisa, Vădrasta) au ajuns la un nivel atât de dezvoltat în anii 5250 î.H., încât au putut crea tot atâtea civilizații, pe suport comun, în acelaşi areal. Civilizația Tisa nu a fost mai prejos în perioadele conservării valorilor arhaice, a creat valori.

Civilizația Tisa, prin culturile ei succesive a făcut parte din vatra comună, a constituit contrafortul zidirii spirituale în Carpați.

Statornicie

Într-un anume tip de sistem social în care oamenii erau grupați în funcție de interese economice, sociale, morale şi lingvistice erau le-

gaţi,prin tradiţie, de gospădaria deplin autarhică şi stabilă. Culturile şi civilizaţiile nu au venit de nicăieri şi nu au mers intr-un anume sens. Împlinirile, descoperirile menite să uşureze efortul în lupta pentru existenţă s-au răspândit firesc, spontan, s-au generalizat, iar mijloacele învechite au pierit. Acest proces continuu de înnoire s-a resimţit din plin în grupurile omogene sub aspect lingvistic. Nici culturile Sălcuţa ori Coţofeni, ş.a., nu au venit în bazinul hidrografic Tisa, nici culturile arealului Tisa nu au intrat peste culturile Vădastra, Cucuteni sau Petreşti, ci în arealul Carpaţilor s-au derulat evenimente, s-au împlinit fapte, concepte religioase au îmbrăcat haina transparentă a particularităţilor zonale fără ca fondul valorilor carpatice să se fi alterat.

Din neoliticul vechi a rămas în arealul Tisa un semn al spiralei cu volute unghiulare conceput şi utilizat în acelaşi timp şi intensitate, cu aceleaşi scopuri, din mil. al V-lea, la Vădastra, în Oltenia şi în arealul Cucuteni.Pe acelaşi orizont cultural din extrema vestică s-a răspândit şi semnul , şi semnul , ambele marcând o turbină, un generator de energie mecanică[1].

Cultura Sălcuţa este recunoscută ca fiind din mileniul al VI-lea purtătoare a semnului . Acelaşi semn repetat în coloană a fost utilizat şi la Soroca, pe Nistru şi în civilizaţia Hamangia. Semnul Solar compus din patru semne suprapuse, instalate pe acelaşi ax a fost folosit la Suciu de Sus şi în tot spaţiul carpaticilor, în acelaşi context religios[2].

Toate imaginile cu ajutorul cărora oamenii comunicau între ei, sau ei cu forţa tutelară au păstrat motivaţia cultică pe temei comun, social-economic, în toate împrejurările, în dialog cu Cerul. Migraţia culturală pusă în seama triburilor umblătoare nu a avut nimic asemănător cu modul de viaţă al populaţiei stabile,carpatice, cu normele acestora statornicite aici. Migraţiile au început prin anii -3500, prea târziu ca să poată tulbura normele cultice milenare întâlnite pe drumul lor fără de sfârşit.

---

1 Vl. Dumitrescu: Dacia-2, 1975,pag.29-103.
2 ***S.C.I.V.-4, 1972.

Cutumele, normele cultice, distanța mare între vetre, convigerile de orice fel, dorința păstrării bunurilor agonisite, toate conturau imaginea omului stabil, puternic legat de mediul cu care se confunda.

Începuturi

Cromosimbolistica sacră a început cu depozitarea de ocru-roşu şi cu întrebuințarea acestuia în scopuri rituale, în vremurile când omul nu ieşise în locuința de suprafață.

Pentru inciziografia clasică, locul de plecare a fost vatra de la Strachina-Dorohoi şi cea de la Dubova-Mehedinți, între mileniile XV-XI, î.H[3].

Primul semn în Graveţianul oriental din Țara de Sus, ideatic a deschis calea către înalturi, a sugerat coloana prin patru volute incizate în grafit. A doua grupă de semne a fost exprimată grafic pe o falangă de ecvideu, a fost exprimată grafic într-o anumită topică. Această primă expresie a cuprins unghiuri cu laturi paralele şi opuse unui romb, segmente de dreaptă, paralele, segmente perechi. Astfel, exprimarea, grăirea prin semnificația conținutului ideatic al simbolurilor a început cu cele trei nuanțe coloristice, cu ocru-roşu, alb-crem şi negru-brun, la care s-au adăugat cele şapte semne grafice, cu imaginea conturată a acestora.

Când credințele solare ocupaseră spațiul primilor agricultori, aceste zece simboluri erau mijloc de comunicare pentru populația sedentară. Cu aceste semne universale traficau informațiile şi convingerile cultice în rândul populației carpatice şi în toate zonele primilor agricultori[4].

O dată cu formarea marilor centre spirituale s-au creat, au derivat alte semne complementare la cele primare, însă acestea au îmbrăcat particularități zonale, fenomen bine cunoscut şi în particularitățile

3 Vigil Vasilescu: *Semnele Cerului*, Bucureşti, 1994, pag.19.
4 Virgil Vasilescu: *Simboluri patrimoniale*, Bucureşti, 1998, pag.13.

graiului, şi în compartimentul social-economic, în cel spiritual etc. O dată cu conturarea Europei Vechi, particularităţi simbolistice, carpatice, pe fondul semnelor primare au fost evidente. Cele şapte mari culturi neolitice alcătuite în Spaţiul Carpatic au demonstrat prin creaţiile lor unitatea epicentrului spiritual, carpatic, ridicat pe fondul creaţiilor solare, universale, pe suportul celor zece semne arătate mai sus. Acestea şi derivatele lor au fost folosite întens şi în aşezările neolitice de pe Tisa ca o continuare a arhetipurilor locale, ca o deschidere, ca un model pentru populaţia epocii metalelor ce urma să preia valorile neoliticului târziu. În paleoliticul final s-au creat arhetipurile simbolistice, în neolitic s-au inmulţit, au derivat din primele pentru ca dialogul să fie bine uşurat şi bine ilustrat în epoca metalelor.

Ceramica sacră

Una din primele mari creaţii ale sedentarilor a fost ceramica necesară practicilor cultice, ritualului credinţelor solare. În arealul sedentarilor carpatici, acesta s-a extins o dată cu începutul celui de al VI-lea mileniu precreştin, iar în mileniile care au urmat, ritualurile ei erau extrem de importante în scenariul cultic.

Ceramica sacră nu a înlocuit pe cea necesară preparării şi păstrării hranei. Era lucrată în incinta sanctuarului şi se folosea o singură dată ca o componentă pricipală în scenariul cultic.

Din lut anume pregătit se modelau statuete, taiere, străchini, ulcele, apoi acestea se împodobeau cu mesaje, cu cromoinciziograme, se purificau şi se foloseau în ritual prin ritul spargerii.

Inciziile adânci se încărcau cu pastă albă în care se găsea şi praf de oase. Adesea, în lutul frământat se adăuga praf din cochilii de scoică, sau spărturi mărunte din alte vase cultice.

Decorul format din frize, din benzi, a fost alcătuit numai din semne sacre aşezate într-o anume topică, pentru transmiterea mesajelor.

Ceramica sacră, prin forma de redare a obictului, prin fazele de lucru, prin ardere şi decor s-a aşezat în rândul documentelor sigure pentru studiera istoriei vechi.

Ceaşca de Otomani

Încă din al VI-lea mileniu precreştin, semnul ***S*** a fost alcătuit din două volute opuse, în vederea obținerii simbolului vieții duale. Voluta superioară a fost redată prin mişcarea circulară, de la dreapta-îndepărtat, spre stânga-apropiat, iar cea inferioară a fost redată în sens invers. Astfel, conținutul ideatic sublinia binele, iar când semnul ***S*** era redat invers sublinia predominanța forțelor răului. Cu alte cuvinte, semnul ***S*** purta în subtext echilibrul dintre bine şi rău.

Acest simbol şi-a păstrat semnificația în toate timpurile şi pe toată aria populației supuse dogmelor primelor credințe. A fost redat izo-lat ca ideogramă şi folosit în lanț fugător pentru sporirea conținutului ideatic. A strâns în cerc vasul cu apa generatoare de energii, pe vremea zeiței–pasăre. Atunci purta şi aura consacrării, semnul importanței acestui simbol în evantaiul semnelor sacre. Vasul cu apă era însăşi zeița în postură mereu dublă.

Fig. 4.1. Zeița-Pasăre în chip de vas pentru ritual

Pe vetrele neolitice ale Spaţiului Carpatic, pe întreaga arie a sedentarilor acestor locuri bine determinate cultic în centrul Europei Vechi, semnul ***S*** şi lanţul fugător al acestuia a dominat conceptele şi textele mesajelor. Luând în calcul numai câteva vetre purtătoare de asemenea piroglife s-a putut constata că înaintaşii noştri nu au putut ocoli, nu au putut scoate acest simbol din sistemul de comunicare fiindcă esenţa mesajului era însuşi chipul idolului, mobilul expresiei, predicatul acesteia. Nici semnul, nici lanţul acestuia nu au lipsit din prim–planul compoziţiilor, în toate vetrele arealului neolitic estic, în civilizaţia Cucuteni[5], a dominat vetrele culturii Boian[6], a dominat grafica ceramicii culturii precucuteni[7], a fost în prim-plan la Fărcaşele, la Cruşovu, la Hotărană, a dominat cultura Vădastra, a fost subliniat în grafica vetrelor de la Ariuşd şi din împrejurimile acestui ţinut[8].

Acest simbol foarte important pentru vremea lui a dat substanţă graficii potirului de la Sâncrăieni, în complexul vestic a culturii Cucuteni, iar la Dunîreni-Oltenia a sporit veşmintelor purtate de statuete şi de vasele rituale renumite ale bronzului[9]. În această etapă istorică, majoritatea obictelor lucrate din bronz, din aur, din argint au fost îmbogăţite cu imaginea semnului ***S*** şi compoziţii unde acest semn predomina spaţiul grafic[10]. În epoca fierului, conceptele cultice au impus respectarea inventarului simbolistic venit din străvechime. Drept dovadă convingătoare a rămas ceramica de la Vânători[11], şi spirala cu terminaţii în cap de şarpe a meşterilor traco-geţi[12].

Ceaşca de la Otomani-Bihor, purtătoare a lanţului fugator a dovedit că vetrele străvechi ale populaţiei de pe Tisa au fost supuse

---

5 Vl. Dumitrescu: *Arta culturii Cucuteni*, Bucureşti, 1979, pag.33.
6 Eugen Comşa: *Istoria comunităţii culturii Boian*, Bucureşti, pag.74.
7 Radu Vulpe: *Izvoare*, Bucureşti, 1957, pag.127.
8 Academia Română.:*Materiale şi Cercetări Arheologice*, vol.III, Bucureşti, 1957.
9 Vl. Dumitrescu: *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Carna*, Bucureşti, 1961.
10 M. Petrescu-Dâmboviţa: *Materiale şi cercetări arheologice*, Vol.III, Bucureşti, 1975.
11 ***„Marisia” - VII, Tg. Mureş, 1977, pl. xxx.
12 D. Berciu: *Arta tracică*, pl. 188, fig. 116.

doctrinelor solare în aceaşi măsură şi cu aceaşi intensitate ca în arealul tuturor culturilor carpatice. Nu s-a putut dovedi nici măcar o eventuală întârziere în adoptarea aceastor mijloace de comunicare, în alcătuirea frizelor, în legătura ideatică dintre acestea şi funcționalitatea impusă de practica ritualului. După cromografia rituală precreştină, toate culturile extinse până şi în arealul Tisa, precum Sălcuța, Coțofeni, Otomani, Suciu de Sus, ş,a., şi-au făcut doar prezența într-un climat spiritual, profund cultic strâns în nucleul carpatic mistic, al Europei Vechi.

Dogmele solare au stimulat evoluția în domeniu social-economic şi spiritual prin respectarea canoanelor specifice relațiilor mistice cu Cerul.

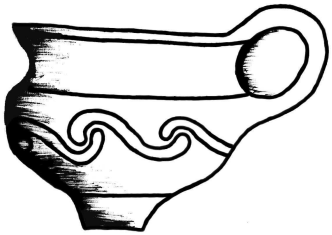

Fig. 4.2. ***S*** în lanț fugător pe ceaşca de la Otomani (epoca bronzului).

Metalele şi semnificația lor

De la cuprul nativ, la prelucrarea minereului acestuia a fost un pas relativ scurt. Sub aspect religios, metalul nativ şi cel obținut prin prelucrare a redat în sclipiri tot cele trei culori sacre. Cuprul, bronzul obținut prin aliaj, aurul şi apoi fierul au sugerat viața terestră, mişcarea şi creşterea, perpetuarea limitată în spațiul infinitului.

Argintul şi staniul existente în depozitele turnătoriilor primitive au simbolizat viața veşnică prin obiectele create, au presupus existența lumii de dincolo de pragul thanatic. Prima izbândă obținută vreodată în turnătorii a constat în obținera aliajului, în dozarea

necesară şi precisă a obținerii bronzului. Probabil că aliajul a fost conceput simbolic drept o împăcare a celor două vieți, cea terstră şi cea veşnică, în deplină mişcare universală. Folosirea masivă bronzului în practicile rituale, în găteli şi în alte obiecte cultice a întărit ipoteza legăturilor subtile dintre convingerile cultice şi subsolul bogat în asemenea minereuri.

De la culoarea pământului ca susținător al vieții terestre, la minereul de fier, de la acesta, la masa amorfă a oxizilor, relația a fost uşor conturată atunci ca fiind o expresie a nuanțelor negru-brun şi ocru-roşu, ambele alături de alb-crem, de alb-os învechit.

Depozitele de obiecte metalice purtătoare de simboluri,au dovedit existența turnătoriilor, a atelierelor de prelucrare şi vetrelor aşezărilor civile existente atunci. În jurul tezaurelor descoperite, pe acelaşi nivel cultural s-au găsit vetre de foc, urme ale gropilor de resturi menajere, cenuşă, cărbuni, osteolitice, fragmente ale teraglifelor, ş.a., materiale care au creat coloana autohtoniei şi continuității pe fiecare vatră activă, fără întrerupere. Metalele purtătoare de semne sacre au întărit suportul în relația Pământ-Cer.

Cele zece cromoinciziograme arhetipale au rămas la baza semioticii carpatice, au costituit punctul de plecare al simbolisticii sacre. Grafitul, falanga de ecvideu, osul, cornul, piatra şi metalul au purtat semnele sacre peste milenii, alături de conceptele cultice, de rituluri, de practicile religioase, de cântecele şi dansurile rituale. Toate acestea au format nucleul spiritual carpatic din care a făcut parte şi civilizația Tisa.

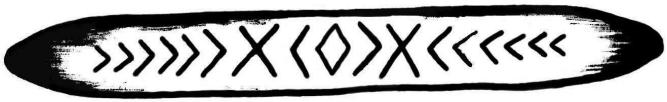

Fig. 4.3. Brățara şi semnificațiile ei

Metalele, în acest spațiu cultic, au păstrat dovezi incontestabile cu care istoria veche şi-a scris pagini de neuitat.

Industria bronzului carpatic

Industria vestică dintâi a bronzului făcea parte din moda nouă a adorațiilor aduse Cerului, a exprimării „scrise” în metal, în strălucirea aliajelor. Era la acelaşi nivel de dezvoltare, ca în toate centrele mari, carpatice, producea aceleaşi trei grupe mari de produse: unelte, arme de apărare şi podoabe.

Procesul tehnologic de obținere a metalului din minereuri şi cel de aliere, apoi de prelucrare în vederea obținerii produselor finite era asemănător pe Valea Tisei cu cel practicat în marile ateliere ale sec. XIII, î.H., la Sibiu, Aiud, Şpalnaca. Dipşa, ş.a.

Cerințele au fost atât de mari, încât rețeaua atelierelor era mai densă ca oriunde în lume, iar bazinul Tisei nu făcea excepție în climatul global al sedentarilor.

În arealul Tisa, pentru o populație numeroasă şi în acea vreme au funcționat importante turnătorii şi depozite în următoarele localități:

1. Apa – Satu Mare;
2. Aleşd – Bihor;
3. Balc – Bihor;
4. Beltiug – Satu Mare;
5. Bicaci – Bihor;
6. Curtiuşeni – Bihor;
7. Garbou - Maramureş;
8. Lăpuş – Maramureş;
9. Lozna – Sălaj;
10. Marca – Sălaj;
11. Mişca – Bihor;
12. Oşorhei – Bihor;
13. Păuliş – Arad;

14. Prilog – Satu Mare;
15. Rusu de Jos – Bistrița Năsăud;
16. Săpânța – Maramureş;
17. Sârbi – Maramureş;
18. Stana-Socond – Satu Mare;
19. Şimleul Silvaniei – Sălaj;
20. Uriu – Bistrița Năsăud;
21. Valea lui Mihai – Bihor; ş. a. .

Aceste ateliere siderurgice şi metalurgice existente în spațiul larg al epocii bronzului au acoperit necesarul de comenzi al zonei. După zgură şi după rebuturile părăsite pe vatra cuptoarelor, la fiecare patru cinci localități era o bronzărie, o moară, o piuă, vâltoare, olărie etc. După inventarul produselor şi după depozitele de materii prime (cupru, staniu, arsen, tipare, turte, zgură ş.a.) atelierele au avut viață lungă de funcționare, deşi depozitele descoperite au lăsat aspectul unei urgențe în alcătuirea tezaurelor. Gama largă a produselor finite a fost o însumare a cerințelor, dar şi a ofertei (Uriu, Şpalnaca, Dipşa, Lozna, Oradea) iar starea social economică a permis asemenea salturi calitative.

Unelte din metal

În toate bronzăriile se produceau articole de strictă necesitate: dălți, ciocane, lame de ferăstrău, tablă ş.a. Locurile unde au fost descoperite erau depozite ale atelierelor. Dălțile, şpițurile şi ciocanele erau folosite de cei care extrăgeau minereurile, ferăstrăul şi securea aparțineau celor care prelucrau lemnul, tabla era folosită de cei care modelau alte bunuri în ateliere specializate.

Fiecare familie avea cel puțin o seceră, iar aceasta era ascuțită zilnic de câteva ori, în sezonul ei, până când lama era consumată. Secerile descoperite din produsele noi, supuse ofertei, iar numărul lor redus de piese nefolosite încă nu a putut sublinia necesarul pentru recoltarea suprafețelor mari cultivate cu mei, cu alac, grâu şi alte păioase existente pe mănoasele meleaguri ale Tisei.

Depozitele de seceri din bronz au confirmat rețeaua producătorilor de unelte, între acestea mai importante fiind:

1. Aleşd – Bihor;
2. Batarci – Satu Mare;
3. Beltiug – Bihor;
4. Căuş – Satu Mare;
5. Cherechiu – Bihor;
6. Curtiuşeni – Bihor;
7. Fodora – Sălaj;
8. Hăşmaş – Sălaj;
9. Rodna de Sus – Maramureş.

Ca toate produsele, şi celelalte unelte cunoscute atunci aveau arie proprie de răspândire, în funcție de zona solicitanților, de intensitatea ocupațiilor.

Cuțite, săbii, pumnale

Unele produse din bronz au avut funcții duble, au fost alese drept unelte şi arme, au fost lucrate din acelaşi material, din aceleaşi şarje cu vârfurile de săgeată sau de lance, în aceleaşi ateliere.

Centrele importante care produceau asemenea articole cu funcții multiple au fost:

1. Cherechiu – Bihor;
2. Hăşmaş – Sălaj;
3. Marca – Sălaj;
4. Oşorhei – Bihor;
5. Oradea;
6. Rozavlea – Maramureş;
7. Târguşor – Bihor;
8. Vânători - Arad.

Cerințele fiind mari, produsele amintite s-au lucrat în toate atelierele, dar cele obținute aici dovedeau iscusință deosebită în realizarea

obiectelor tăioase. Pumnalul expus în muzeul de la Zalău, prin suplețea execuției şi prin prezența simbolului solar dual a adus dovada nivelului tehnic de excepție al metalurgiştilor din epoca bronzului.

Topoarele de luptă

Datorită unor factori sociali bine determinați, cel mai căutat produs în epoca bronzului a fost, fără îndoială, toporul de luptă. Pe lângă rostul lui principal, acest produs era purtătorul bogat al tuturor semnelor sacre, al frizelor compuse din ideograme greu descifrabile, al simbolurilor solare.

Harta depozitelor acestui produs cu funcții sacre a cuprins arealul Tisei dovedind prin aceasta densitatea populației, nivelul social-economic al acesteia, temeinicia şi fermitatea înrădăcinaților, apartenența zonei la spațiul trunchiului comun, genetic.

Depozitele principale cu asemenea produse au fost în incinta atelierelor, precum şi în aşezările aglomerate ale zonei, în centre rațional consolidate social-economic. Astfel s-au descoperit numeroase topoare de luptă în aşezările:

1. Apa – Satu Mare;
2. Batarci – Satu Mare;
3. Beltiug – Satu Mare;
4. Breb – Maramureş;
5. Ciocaia – Bihor;
6. Cătuş – Satu Mare;
7. Cehăluț – Satu Mare;
8. Cherechiu – Bihor;
9. Crăciuneşti – Maramureş;
10. Curtiuşeni – Bihor;
11. Dragomireşti – Maramureş;
12. Horoatu Român – Bihor;
13. Ieud – Maramureş;

14. Ilba-Ciocârlău – Maramureş;
15. Jibou – Sălaj;
16. Livada – Satu Mare;
17. Nadiş – Sălaj;
18. Păuliş – Arad;
19. Pecica – Arad;
20. Prilog – Satu mare;
21. Roşiori – Bihor;
22. Rozavlea – Maramureş;
23. Rusu de Jos-Beclean – Bistrița Năsăud;
24. Sarasău – Maramureş;
25. Satu Mare – 12 buc.;
26. Sălişte – Maramureş;
27. Săpânța – Maramureş;
28. Sârbi – Maramureş;
29. Suciu de Jos – Maramureş;
30. Stana – Satu Mare;
31. Şimleul Silvaniei – Sălaj;
32. Şimişna – Sălaj;
33. Târgu Lăpuş – Maramureş;
34. Uriu – Bistrița Năsăud;
35. Valea Cheoarului – Maramureş;
36. Vima Mică – Maramureş;

Au rămas în afara studiului şi alte localități din stânga şi dreapta râului Tisa.

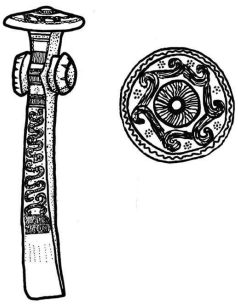

Fig. 4. 4. Topor de luptă sau sceptru.

Gătelile din metale neferoase

Preocuparea pentru înfrumusețare era o cerință cultică pentru femeie fiindcă numai astfel avea ocazia să poarte veşminte, să poarte mesajele în chip de simbol. Obiectele de podoabă erau încărcate cu semnificații prin prezența în sine şi prin decorul specific fiecărui obiect, prin fiecare ideogramă. Gateala capului răspundea unor cerințe legate de cele trei axe existențialiste: într-un fel mama îşi lega părul la naşterea copilului, fetele purtau o codiță împletită, tinerele femei îşi împleteau părul în două cosițe, iar în riturile axului thanatic toate femeile se despleteau. Au fost şi alte moduri de exprimare prin gateala capului fără învelitoarea acestuia, au fost permanente legături între gateala capului şi a corpului, între gateli şi evenimentele sociale, cultice, între gateli şi vârstă, preocupări, rang în ierarhia socială.

Femeia, în epoca bronzului dovedea eleganță demnă de invidiat dacă îşi ondula părul într-un anume fel şi-l prindea cu ace meşteşugit lucrate. După acele de strâns părul descoperite la Cizer – Sălaj, la Păuliş – Arad, la Pecica, la Stupini – Bistrița Năsăud, la Sânicolau Mare – Bihor, în arealul Tisa, eleganța femeilor rivaliza cu cea a femeilor de la Dunăreni – Oltenia, cu bunul gust al femeilor carpatice care în acele vremuri se purtau cu plete în ondulații spiralate şi fard-colar în toate sărbătorile. Nicăieri în altă parte a lumii nu se purtau atunci inele de aur ca la Pecica – Arad, nu se tezaurizau valori în bare de aur ca la Fodora – Sălaj.

Fig. 4. 5. Piesă din aur de la Ostrovul Mare – Mehedinți şi ornament pentru capul toporului de luptă.

Civilizația Tisa nu era altfel, în marele complex civilizator. Valorile create nu au fost aduse din modelul altor neamuri, al altor culturi

în treacăt deoarece noutățile, de orice factură ar fi fost, circulau orizontal spontan şi rapid, în funcție de interesul cerințelor lăuntrice şi de importanța noutăților.

Lanțurile ornamentale

Înlănțuirea verigilor, în epoca bronzului s-a descoperit. Atunci au fost create lanțuri pentru strânsori, dar se pare că acestea au apărut după lanțul ornamental. Acesta, ca podoabă a gâtului era alcătuit într-o anume manieră tehnică, specifică secolului al XIII-lea, î.H. După modelul de la Ciocaia-Bihor, podoaba aceasta era formată dintr-o placă ajurată în două grupuri a trei-patru verigi. De placă erau suspendate şase şiruri de verigi finalizate în perechi de pandantive.

Lanțul ornamental de la Guruslău-Sălaj avea o piesă, un disc şi o placă ajurată de care s-au fixat lanțurile de care erau fixate pandantivele în evantai. În această aşezare, femeile purtau şi brățări din zale încărcate cu pandantive, ca la Pescari, în zona Porțile de Fier.

Asemenea podoabe formate din lanțuri ornamentale cu pandantive şi discuri ajurate, cu plăci ajurate se purtau frecvent şi la Cehăluț – Satu Mare, şi la Gâlbou – Sălaj. Ele completau zestrea podoabelor metalice cu un suflu mistic înțeles numai de purtătoare.

Fig.4.6. Pandantiv de la Ciocaia

Încrustații în metal

Din studiul încrustațiilor în metale neferoase şi din cromoinciziografia lutului reiese că populația din extrema estică a Spațiului Carpatic punea accentul pe spirală în repertoriul simbolistic, iar populația din extrema vestică şi nord-vestică accentua gama largă a simbolurilor unghiulare. Fenomenul a fost posibil deoarece semnele cucutiene derivau din volutele de la Strachina – Dorohoi (mil. al XV-lea, î.H.), iar semnele unghiulare derivau din osteografia ecvideului de la Porțile de Fier (mil. al XI-lea, î.H.). În arealul Tisa, spirala construită din volute circulare nu a avut spațiu de afirmare în credințele vechi deoarece Coloana Cerului era exprimată în vest prin simboluri suprapuse, mult mai accesibile.(vezi coloana romboidală de la Dubova).

S-au găsit brățări spiralice la Apa – Satu Mare, la Pecica şi Păuliş – Arad, la Săpânța – Maramureş, la Sarasău – Maramureş, la Stana – Satu Mare şi la Vima Mică – Maramureş, dar mult mai bogată a fost grafica unghiulară a brățărilor purtate în aşezările de pe Tisa. Combinația dintre unghiuri, romburi, segmente de dreaptă, haşuri, toate au sugerat în compoziții conceptul originar de la Dubova – Mehedinți. Brățările cu astfel de incrustrații au fost preferate în aşezările:

1.Bătarci – Satu Mare;
2.Beltiug – Satu Mare;
3.Bârsana – Maramureş;
4.Cireşoaia – Bistrița Năsăud;
5.Dipşa – Bistrița Năsăud;
6.Dobrocina – Sălaj;
7.Domaneşti – Satu Mare;
8.Dragomireşti – Maramureş;
9.Salard – Bihor;
10.Săcueni – Bihor;
11.Tauteu – Bihor;
12.Uriu – Bistrița Năsăud;
13.Valea Izei – Maramureş.

Industria bronzurilor carpatice a fost susținută de toate atelierele de pe Tisa datorită climatului spiritual care domina şi peste vetrele acestei zone ca pretutindeni în spațiul sedentarilor carpatici. Obiectele din bronz precum topoarele de luptă, aplicele, tutulii au ajuns mult mai departe peste Tisa, iar culturile au fost expresii de moment ale civilizațiilor suprapuse.

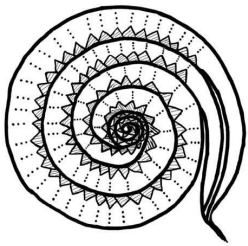

Fig. 4.7. Din tezaurul de la Săpânța.

Sacralitatea brățărilor

Încă din neolitic, omul trebuia să fie cât mai aproape de semnele sacre, de imaginile care îi mijloceau dialogul cu Cerul ocrotitor. Pentru că metalele erau purtătoare ale culorilor sacre prin strălucirea lor, meşterii locali le-au îmbogățit cu simboluri simplificându-le semnificația cultică, mistică. Aşa au apărut brățările şi verigile gleznelor, particularitățile fiind înțelese ca element important al vieții, al mişcării. În întregul areal carpatic, femeile epocii bronzului purtau brățări ornate, purtau verigi diferite, alese după culorile preferate. După repertoriul semnelor încrustate, brățările apropiau duhurile bune şi îndepărtau pe cele nefaste. Cât de puternice erau convingerile purtătoarelor s-a dovedit prin achiziționarea acestor piese. Femeile de la Dunăreni, prin anii ~1600 î.H. purtau până la şapte piese pe fiecare picior intercalându-le după criteriul nuanțelor coloristice. Având la bază tot criteriul cultic al aşezării podoabelor, femeile de pe meleagurile

Tisei achiziționau verigi şi brățări cu care îşi completau zestrea. În şirul lung al descoperirilor s-au aşezat şi vetrele atelierelor care lucrau asemenea podoabe socotite obiecte de preț cu mare încărcătură spirituală. Asemenea relicve ale mediului cultic străvechi s-au scos la lumină în următoarele localități:

1.Alejd – Bihor;
2.Bătarci – Satu Mare;
3.Breb – Maramureş;
4.Carei – Satu Mare;
5.Crăciuneşti – Maramureş;
6.Curtiuşeni – Bihor;
7.Cizer – Sălaj;
8.Dragomireşti – Maramureş;
9.Fodora – Sălaj;
10.Guruslău – Sălaj;
11.Haşmaş – Sălaj;
12.Horoatu Roman – Sălaj;
13.Ileanda – Sălaj;
14.Lelei – Satu Mare;
15.Păuliş – Arad;
16.Pecica – Arad;
17.Rozavlea – Maramureş;
18.Săpânța – Maramureş;
19.Sâniculau – Bihor;
20.Stupin – Bistrița Năsăud;
21.Şimleul Silvaniei – Sălaj;
22.Uriu – Bistrița Năsăud;
23.Vadu Izei – Maramureş;
24.Valea lui Mihai – Bihor;
25.Vânători – Arad.

Fig. 4.8. Brățări din tezaurele Tisei

După răspândirea localităților în Bazinul hidrografic Tisa, conceptul mistic şi practicile folosirii brățărilor erau generalizate în epoca bronzului mijlociu, iar atmosfera cultică, solară plana peste toate cuprinsurile noastre.

Vatra mereu caldă

În anii de început ai năvălirilor tribale(~3500 î.H.) credințele solare se ridicaseră în apogeu prin cutumele, prin normele şi practicile lor. Sedentarii carpatici îşi sporeau confortul în locuințele lor stabile, lucrau pământul, creşteau vite, se supuneau dogmelor solare apropiați fiind templului şi canoanelor mistice. Pe Someş, pe Crişuri a domnit în şirul mileniilor aceeaşi sfântă armonie, liniştea sfârşindu-se cu primele confruntări agresive ale veniților. De atunci au trecut multe valuri, dar pe vetrele milenare focul practicilor cultice nu s-a stins. Templele, sanctuarele, platformele de rugă pe înălțimi şi-au vămuit veacurile cu sporită intensitate dacă au rămas dovezi la Medieşul Aurit, la Oarța de Jos, la Coldău, la Nuşeni, ş.a., în multiple locuri de pe Tisa. Au dăinuit practicile străvechi ale templului precum riturile țesutului, ale modelării lutului, ale pregătirii ofrandelor; s-a respectat şi s-a îmbogățit dialogul cu Cerul[13].

Marele templu de la Sălacea, în anii culturii Otomani s-a impus ca model pentru mileniile ce au urmat, a rămas ca model cu picturile de pe tencuieli, cu semnele create în străvechime,
Au fost afişate multe mesaje şi felurit exprimate fiindcă templul era lung de 8,80 m. şi lat de 5,20 m., era ridicat pe măsura cerințelor, în acea strălucită perioadă a bronzului[14]. În templul de la Sălacea, oamenii locului au respectat întregul repertoriu al practicelor rituale devenite pentru ei tradiționale, au modelat altare, zeități feminine care sugerau existența veşmintelor purtătoare de simboluri, încizau şi

13 Petre I. Roman: *Cultura Coțofeni*, Bucureşti, 1976.
14 N. Ghidioşan: „Crisia” - V, 1975, pl. 1,2,3.

excizau semne sacre felurit aşezate, pentru o lesnicioasă exprimare. Au rămas dovezi potrivit cărora aici se confecţionau unelte pentru vânătoare şi pescuit, vârfuri de lance, unelte pentru prelucrarea pieilor. Pe lista preocupărilor, un loc de seamă era destinat gătelilor. Se confecţionau mărgele felurite, amulete catarame, psalii, ş.a.

După dimensiunile lui şi după produsele obţinute aici, sanctuarul de la Sălacea s-a ridicat în anii neoliticului carpatic, o dată cu alte sanctuare înălţate în arealul Cucuteni, Gumelniţa, Vădastra, Petreşti, Hamangia. Tehnica de construcţie, tencuielile aplicate pe pletere, zugrăvelile în tricromia clasică şi repertoriul simbolistic specific ritualurilor, toate au fost reaşezate în anii exploziei cultice, unicatului neolitic al arealului carpatic.

Temeiul spiritual solid al acestor edificii pentru rugă a creat posibilitatea menţinerii climatului mistic peste întreaga epocă a fierului. Necropola de la Sălacea,aşezată pe vatra templului a păstrat dovezi certe ale continuităţii mijloacelor de exprimare cultică, a pastrat semnul ***S*** răsucit din sârmă de argint, inel de tâmplă din bronz, cercei modelaţi după moda veche, ş.a[15].

Ca în multe alte aşezări cultice din Carpaţi, pe vatra templului de la Sălacea nu s-a stins niciodată focul în cei douăsprezece mii de ani trecuţi, cum nu s-a stins pe vetrele aşezărilor civile, obişnuite, ale oamenilor pământului.

Cărucioarele de lut

În trecere spre epoca bronzului,pentru împlinirea unor rituri importante, oamenii acelor vremuri modelau cărucioare asemănătoare cu cele folosite în trebuinţe curente. Acestea erau adăugate ofrandelor specifice ritului trecerii. Căruciorul pare să fi fost o imagine miniaturală a căruţei pregătite pentru ieşirea familiei în zi de sărbătoare. Ornamentul căruţei de lut a păstrat imaginea căruţei

15 N. Ghidioşan: col: S.C.I.V. Tom 20, 1969, pag. 611.

împodobite cu scoarțe purtătoare ale aceloraşi semne sacre pentru ei, au purtat aceleaşi mesaje, toate formate din unghiuri, cercuri, spirale, segmente paralele etc. Se pare că aceste cărucioare de lut ornat şi purificat au adus dovada existenței practicilor întrunirilor mari, cultice, a adunărilor de tipul nedeilor, toate de sorginte reli-gioasă, toate împlinite într-un anume soroc al ciclului solar, în epoca bronzului.

Căruciorul de lut, purtător al semnelor sacre încărcate cu pastă albă a fost aşezat pe loc precis în aranjamentul vaselor cu ofrande, deci era destinat folosirii la vreme potrivită şi cu scop bine determinat. Spiritul celui trecut peste pragul thanatic îşi continua existența după datina împământenită respectându-se şi cele mai mici amănunte. Spiritul purta veşmintele necesare în astfel de împrejurări, avea hrana aleasă, avea mijloc de deplasare precum şi toate cele necesare participării la rugă şi la întrunirile orgiastice[16].

În anii culturilor Otomani şi Suciu de Sus, ca o continuare a valorilor spirituale statornicite încă din cultura Tisa a anilor -5000 s-a păstrat extrem de activ întreg repertoriul semnelor sacre alături de riturile în care acestea erau implicate[17]. Practicile cultice străvechi nu au putut fi utilizate parțial, cum nici semnul crucii, mai târziu, nu a putut rămâne la jumătate de drum în redarea lui. Dacă acest căruț miniatural a existat în arealul carpatic, ritualul modelării lui, scopul folosirii în practicile cultice, încărcătura spirituală a acestui obiect, toate au făcut parte din acelaşi focar cultic, din acelaşi depozit cutumiar al epicentrului carpatic. Căruciorul cultic a fost astfel folosit şi la Sălacea, şi la Săcueni, şi la Valea lui Mihai, pretutindeni în centrele spirituale, în temple şi în sanctuare. La Săcueni, pe roata plină a carului era incizat adânc şi încărcat cu pasta albă semnul ***M*** în cruce, sub un pătrat cu punct la centru, astfel grafica dând sens profund legilor statornicita de zeița-pasăre a anilor de început (~6ooo î.H.).

Căruciorul trebuie să fi fost de mare importanță în ritual și pe vatra Lăpuş, dacă şi aici domnea între simboluri chipul zeiței de la Porțile de Fier.

---

16 ***„Marmația” - 1971.
17 ***S.C.I.V. - 4, 1972.

Epoca bronzului şi-a păstrat drept caracteristică ritul folosirii carului miniatural în ansamblul scenariului trecerii, în ritualul specific axului thanatic. Dintre toate valorile spirituale create în lunga perioadă a dogmelor solare, riturile trecerii şi practicile lor au dovedit o rezistență în timp şi un suport solid pentru civilizațiile ce au urmat.

Fig. 4. 9. Harta răspândirii tutulilor (după Emödi)

Din riturile trecerii

Înainte de mileniul al X-lea, precreştin, era practica generalizată ca cei trecuți în împărăția spiritelor să fie înhumați sub lespezile de piatră ale grotelor locuite, sau în ungherele acestora, tot sub podeaua de rocă. În mileniile următoare, când omul a ieşit în locuința de

suprafață şi credințele solare au luat amploare şi s-au consolidat prin cutume, când focul era copia Soarelui apropiată prin rugă de spiritele pământenilor a intrat în practică incinerația. Prin acest proces creat în epoca bronzului, pretutindeni s-a înțeles purificare, o cernere, o selecție a faptelor bune cerute la pragurile trecerii spre viața veşnică. Cele două practici, înhumarea şi incinerarea au mers paralel în epoca bronzului, ponderea incinerării aparținând păturii superioare, căpeteniilor, claselor avute. Inventarul podoabelor, al armelor şi uneltelor a rămas mărturie în necropole.

Aşezarea trupului într-o anume poziție, cu capul spre răsăritul sau apusul Soarelui sfânt, ori curățirea prin flăcările neiertătoare şi apoi înfrățirea resturilor trupului cu Pământul-mamă au fost urzite pe rituri paralele ale aceloraşi credințe solare, au fost practici generalizate înaintea formării centrelor cultice zonale. Atâta vreme cât ocru-roşu a fost folosit ca pulbere semnificativă presărată pe articulațiile care asigurau mişcarea, viața, ori cât a fost asociat simbolurilor sacre în inciziocromatica vaselor de ritual, incinerația şi înhumația nu au aparținut unor popoare diferite structural şi cultic. Aceste două practici ale trecerii s-au generalizat în acelaşi timp cu consolidarea graiurilor populației de sedentari.

Cultura Tisa a început în mileniul al V-lea precreştin, s-a delimitat limpede pe fondul Criş, s-a afirmat până la finele mileniului al II-lea î.H[18]. Contaminată cu alte culturi, precum Sălcuța, cultura Tisa a coagulat o civilizație proprie, cu ramificații solide pe acelaşi trunchi străvechi. Astfel, prin practicile lui cultice, templul de referință Sălacea era pe acelaşi orizont cultural cu Parța, cu Deva, cu Tarcea, cu Hodoni etc. Toate foloseau acelaşi repertoriu al practicilor cultice, aceleaşi rituri paralele, în aceleaşi perioade de dezvoltare. Deci, cultura şi civilizația Tisa a mers în sincron cu toate vetrele carpatice existente pe acelaşi orizont cultural.

Înhumat sau incinerat, trupul era aşezat în sol după scenarii stricte, în limitele ritualurilor, în funcție de interpretarea normelor cultice la anume o perioadă a epocii pietrei sau bronzului.

---

18 I. Miclea, R. Florescu: *Preistoria Daciei*, Bucureşti., 1980, pag. 35.

Unul dintre riturile importante era ca fiecare participant să arunce pământ, piatră, lemne peste cel aşezat în sol şi astfel participanții la funerarii înălțau un tumul cu o manta mixtă formată din sedimente aduse anume de la distanțe relativ mari. Nu s-a putut motiva această contribuție obştească la ridicarea tumului, nici ritul propriu-zis, dar practica ridicării movilelor, a gorganelor, a mormintelor princiare a pătruns şi dăinuie în ritul creştin. În toate timpurile, tumulul a acoperit un întreg inventar al ofrandelor, precum şi bunurile personale, gătelile, uneltele pe care le foloseau cei trecuți peste pragul thanatic, armele ş. a. (vezi necropola de la Lăpuş)[19]. Întâi, înhumarea, aşezarea în sol a rămăşițelor se stabilea pe lângă locuințe,(Săcuieni, Salacea, Tiream) apoi, în necropole precum la Ciumeşti, Pir ş.a.

Dintre toate riturile trecerii, multe au rămas peste milenii. Pe lângă ritul aruncării pământului pentru acoperirea urnei, sau cel potrivit căruia cel plecat îşi lua toate cele necesare confortului intim, precum găteli, veşminte, obiecte de care se folosea în rugă, se ținea seama şi obiectele de care era legat puternic în lupta lui pentru existență: seceră, secure şi fierăstrău pentru cel care prelucra lemnul, dorn şi ciocan pentru pietrar etc[20]. Dovezile de la Ingrița – Aştileu au intărit argumentele privind credințele solare în viața veşnică, în segmentul terestru al vieții ca fiind necesar inițierii pentru o existență fără de sfârşit, dar organizată după normele solare.

În epoca fierului s-au întărit credințele în cerul senin, în chipul Soarelui ocrotitor, deci s-a mers pe aceeaşi filieră străveche, dar zeitățile interpuse între om şi Cer, idolii de lut au fost înlocuiți cu marele preot şi cu mesagerul ales pentru dialog cu forțele ocrotitoare. Zalmoxis, pământeanul s-a ridicat în nemurire şi a deschis cale pentru rugă. El a fost o materializare a conceptului după care se conduceau supuşii zeiței-pasăre şi a celorlalte peste zece zeități carpatice care activau viața spirituală în epoca pietrei şlefuite, în epoca ceramicii cultice.

---

19 I. Ordentlich: „Marmația” - 1, 1969, pag. 12.
20 ***S.C.I.V.A. - 2, Tom 31, 1980, pag. 230.

Aceleaşi semne şi pe Tisa

Luând ca perioadă de referinţă numai culturile Coţofeni şi Sălcuţa (anii~3500 î.H.), în anii de răspândire Crişana şi Maramureş, civilizaţia Tisa, ca în toate timpurile s-a remarcat parte egală în valorile spirituale carpatice. Nici măcar un singur element nu s-a creat, nu s-a putut remarca lângă trunchiul comun. Simbolurile specifice aparent nu au fost altceva decât moduri de exprimare, sinonime ale aceluiaşi fond milenar. S-a remarcat abundenţa de elemente aparent structurale în anumite vetre intens populate, au rămas multe simboluri, atât din grupa celor create în paleoliticul superior, semnele arhetipale, cât şi cele create prin derivare pentru satisfacerea cerinţelor dialogului sacru, în neolitic. Aşezările din bazinul hidrografic Tisa nu au făcut o excepţie prin exprimarea sentimentelor cu ajutorul semnelor sacre aşezate pe fusaiole, altare, greutăţi de întins fire, unelte, prin zugrăvelile vaselor de ritual şi a pereţilor tencuiţi, prin incizii, excizii, cusături şi ţesături. Toate urmele au păstrat dovada că fenomenul Coţofeni, ca şi Sălcuţa, fiecare în parte a fost un „element stabil”[21]. Sedentarii, crescătorii de vite şi deopotrivă cultivatori ai pământului se conduceau după legi cultice străvechi pentru ei, urme adânci rămânând şi pe Someş, la Medişa, Coldău, Nimigea, Gârbou, Valea Rea ş.a. „Nicăieri nu avem o aşa mare varietate de forme şi bogăţie de motive ca aici...”la Ghernesig, (Suciu de Sus), la Cidreag, la Culciu Mare[22].

La Cidreag: la Livezi: la Bocşa Montană: la Câlnic: 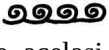 etc., pretutindeni aceleaşi semne, aceleaşi practici rituale, acelaşi grai, acelaşi neam trăitor de când lumea în acelaşi spaţiu, unic, al credinţelor solare, carpaticii de pe Tisa au fost tot una cu pământul pe care au trăit de când se ştiu.

---

21 ***S.C.I.V. - 2, Tom 30, 1979, pag. 137.

22 Vezi Vasile Pârvan: *Getica*, Bucureşti.

Spre epoca fierului

Trecerea de la epoca bronzului la cea a fierului a durat aproximativ cinci veacuri, între secolele XII-VII î.H. Trecerea treptată a adus după sine modificări în viața social-economică a sedentarilor. Agricultura a luat amploare prin extinderea suprafețelor cultivate şi prin sporirea preocupărilor pentru creşterea vitelor, prin ameliorarea plantelor şi a animalelor, toate pe fondul unor cerințe sporite de consum, specifice în anii acestor vremuri.

În jurul anului 1000.î.H., băştinaşii obțineau fier prin prelucrarea minereului, aveau metode precise pe care le aplicau în vederea sporirii randamentului lor. Cele mai vechi cuptoare au fost descoperite la Susani-Timiş, la Bocşa Montană, la Dedrag, iar cele mai vechi obiecte din fier au fost prelucrare aici încă din sec. al XIII-lea,î.H[23].

Printre primele ateliere specializate în prelucrarea fierului au fost şi cele de la Porolissum, de la Ciumeşti, de la Aştileu. Pe lângă acestea au mai ființat ateliere de obținere şi prelucrare a fierului la Vărzarii de Jos, Vaşcău, Chişcău, Cărbunari, Râmetea, ş.a., din Munții Bihorului, din Munții Trascăului, acolo unde era sursa minereului căutat[24].

Deşi obiectele din fier nu au rezistat procesului de oxidare, unele au rămas datorită mediului uscat în care a fost depozitul. Astfel, printre numeroasele depozite de bronz şi fier s-au numărat cele de la Aştileu şi Ciumeşti. S-au păstrat brice de bărbierit, cuțite, spade, săbii şi alte articole de practică uzuală[25].

Prin duritatea lui, fierul trebuie să fi fost intens folosit în toate aşezările. El trebuie să fi luat locul bronzului în construirea uneltelor care impuneau o mai mare rezistență şi îndelungată folosință. Dacă rezista în timp, ar fi adus dovezi privind numărul de aşezări în Spa-

---

23 N. Dunăre: „Cibinium”, 1967 - 68.
24 Acad. Rom. Cercetări Arheologice, Bucureşti, 1983, pag. 175.
25 I.H.Cristian: Locuirea daco-geților pe teritoriul Slovaciei, „Arheologia Moldovei”, VI, 1969.

ţiul Carpatic, densitatea populaţiei, ocupaţia acesteia, etc., se putea calcula sporul populaţiei în ultimile secole precreştine.

În epoca fierului au continuat aceleaşi practici cultice străvechi, dar cu o nouă tentă impusă de sistemul patriliniar. Ceramica de ritual, bronzul şi fierul, sticla, metalele rare şi pietrele preţioase nu au fost importate, tehnologiile nu au fost împrumutate. Vetrele de început au adus dovezi ale procesului tehnologic, urme ale încercărilor rămase în depozitele minereurilor şi în zăcăminte.

De-a lungul erei precreştine, carpaticii au dovedit pricepere în toate domeniile care, ulterior, au făcut epocă.

În prag de eră nouă

Spaţiul Carpatic a fost prima coagulare lingvistică zonală, prima entitate prestatală în epicentrul spiritual al Europei Vechi. Pe structura acestei cristalizări sociale s-a consolidat primul regat dacic, centralizat, consolidat sub sceptrul autoritarului Burebista. Marele regat şi-a pregătit forţe capabile să înfrunte atacurile tribale tot mai frecvente atunci, iar încleştările au impresionat martorii oculari. Strabo menţiona că Burebista, în fruntea armatei sale, a şters de pe faţa pământului neamul unor seminţii celtice existente sub stăpânirea lui Cristasiros[26].

Paralel cu măsurile de apărare, de pregătire pentru confruntări dure, populaţia carpatică se consolida economic şi îşi urma cursul tradiţional al manifestărilor spirituale de mare amploare. Ca peste tot în regatul dacic al viteazului Decebal, în centrul Porolissum, meşteri pricepuţi prelucrau cu predilecţie bronzul, metalele rare şi pietre preţioase. Confecţionau fibule de multiple forme şi dimensiuni, aplice, catarame, statuete,ş.a toate cu o notă specifică, cu particularităţi câştigate într-un îndelung exerciţiu.

---

26 C. Pop: Porolissum - important centru artistic al Daciei, Acta musei Porolissum, Extras 1977.

La sfârşitul erei precreştine, centrul spiritual carpatic ființa cu aceaşi intensitate spirituală ca în urmă cu trei milenii, deşi Europa Veche se topise de mult în cuptorul uriaşelor frământări sociale.

Credințele solare au stimulat perfomanțele tehnice prin motivația împlinirii lor cu cerințele materiale, obiective.

Fig. 4. 10. Izvod la Şindrioara, ca în cele peste 60 de aşezări dacice de pe Tisa

Valori

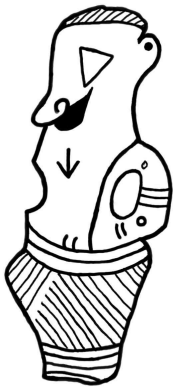

Zeița pasăre

GRAIUL trăit în flacăra veşnică, TIMPUL vălurind îndelung peste SPAȚIUL încremenit în vechi obârşii, SFINȚENIA gândurilor împlinite în fapte, aşezată colier fără de început şi sfârşit .

– acestea au pus temei valorilor carpatice!

Popularea bazinului hidrografic Tisa

Ultimile valuri ale gerurilor năprasnice, milenare, care ţinuseră omul înghesuit în grote s-au retras treptat spre nord, prin anii zece mii. Apele întârziate în lunci, anotimpurile blânde care au urmat au îmbogăţit flora şi fauna cu multe soiuri şi astfel, hrana omului trăitor din cules, vânat şi pescuit s-a îmbogăţit substanţial. Mediul favorabil a ispitit musterianul şi l-a scos definitiv în locuinţa de la suprafaţă. Cu singurele unelte de piatră pe care le avea, familia şi-a ridicat locuinţă circulară din pletere tencuite şi acolo şi-a pus vatra de foc după chipul şi asemănarea Soarelui.Primele locuinţe de suprafaţă s-au construit în imediată apropiere a peşterilor, spre colinele bogate în surse de hrană, apoi către câmpie şi luncă. Astfel, centura paleolitică a locuinţelor rupestre s-a extins prin dilatarea nucleelor sale, în salturi, din generaţie în generaţie, în ritmul impus de sporul natural al populaţiei[1].

Familiile ieşite din matca lor originară s-au aşezat la distanţe suficient de mari ca sursele de hrană oferite de natură să le acopere necesarul. O vale, un deal, o fundătură la cumpăna apelor, un versant însorit, o asemenea arie extinsă era suficientă pentru cules, pentru vânătoare şi pescuit, îndestula familia stabilă, stăpână deplin pe aceste locuri. O dată cu îmblânzirea treptată a animalelor şi a plantelor trebuitoare, terenurile stăpânite îşi lărgeau limitele cu loturi pentru păşune, pentru ogoare, pentru livezi şi grădini în formare.

Pe lângă acest tip generalizat de populare a arealului carpatic au mai existat în decursul timpului reaşezări accidental întemeiate, determinate de calamităţi şi aşezări prin descălecare, aşezări grupate în stil tabără, specifice triburilor rătăcite, obligate la sedentarizare. Acest fenomen a început mai târziu, după anii ~3500 î.H., odată cu apariţia modului de trai prin prădăciuni. Până atunci, deposedarea avutului prin forţă, prin rapt era un fenomen total necunoscut, apoi respins categoric, de populaţia sedentară.

---

1 Vezi capitolul *Origini*, cele două mari fronturi ale paleoliticului final existente pe Crişuri şi pe Someş.

Atât pe orizontala, cât şi pe verticala timpului, vetrele carpatice au dovedit rezistenţă mare în fiinţa lor. În perioada finală a bronzului şi în epoca fierului, întregul areal carpatic, spaţiul regatelor antice de aici era complet ocupat cu vetre active, cu locuinţe integrate în imensitatea naturii. Bazinul hidrografic Tisa, prin fauna acvatică din abundenţă a favorizat popularea zonei, iar prin luncile bogate în neprevăzut a sporit siguranţa aşezărilor.

Autarhia în economia casnică

Sistemul autarhic aşezat la temeiul economic al carpaticilor era determinat de modul de viaţă social-economic al familiei, deci germenele autarhiei a încolţit o dată cu primele scântei ale orânduirii gentilice. Vetrele vechi de milenii, deplin izolate în imensitatea naturii au trăit în stil autarhic, firesc, fără relaţii de schimb iar centralizarea statală, antică, nu a modificat, nu şi-a propus şi nu putea modifica modul străvechi de viaţă datorită dispersării în necuprins a aşezărilor. Astfel, prin definiţie, economia carpaticului aşezat în spaţiul lui teritorial imens era autarhică. Fiecare consuma cât producea şi producea cât îi era necesar. Acest sistem al economiei casnice a fiinţat fără întrerupere până mult după primul mileniu creştin. Priceperea, chibzuinţa, cumpătarea, hărnicia au asigurat echilibrul între producţie şi consum, au asigurat progresul în condiţiile economiei casnice.

Pe fondul cultural al acestui sistem, omul străvechi a atins performanţe permanent viabile. Încă de la început şi-a ales bunurile oferite de natură, pentru hrană, pentru protecţia corpului, pentru îngrijirea sufletului. Pe acestea le-a ameliorat continuu, le-a perfecţionat. Prin mileniul al VII-lea precreştin, a trecut la procesul îndelungat de ameliorare prin selecţie a elementelor importante din floră şi faună, la îmblânzirea acestora. Atunci a inventat agricultura cu toate subdiviziunile ei, atunci a născocit multe mijloace de îndepărtare a sălbatecului din comportamentul animalelor pe care şi le dorea mai

aproape. Dacă ecvideul se consuma în anii 10650 î.H., îmblânzirea lui era cu putință atunci[2]. După patru milenii de la inventarea agriculturii, sedentarii de pe Nistru sculptau în ceramică supărarea femeii care certa vițelul că nu a mai lăsat lapte pentru muls. Deci, imediat după al VI-lea mileniu î.H., vaca era îmblânzită, poate şi oaia. Era cunoscut atunci şi firul de cânepă țesut fiindcă tinerele femei de la Costeşti purtau rochie înflorată şi cu franjuri, croită în stil sarafan, iar în sărbători purtau veşminte şi podoabe alese cu gust[3]. Procesul de ameliorare a sporit randamentul în economia casnică şi s-a desfăşurat în cadrul strâmt al gospodăriei autarhice.

Regimul închis al economiei casnice, prin performanțele mari obținute în procesul de ameliorare a plantelor şi a animalelor, prin adaptare la cerințe a indivizilor performanți din flora şi fauna trebuincioasă a stimulat preocuparea pentru perfecționarea uneltelor şi pentru crearea altora noi, toate cele specifice cultivării pământului, prelucrării firelor de tort, lemnului, pieilor, metalelor ş.a. Acestă particularitate de ordin economic a generat varietatea sub aspectul larg al originalității şi al specificului în toate compartimentele vieții sociale, în cercul de aur al civilizației carpatice.

Efortul permanent pentru găsirea soluțiilor în problemele zilnice, evoluția biologică sub tensiune pe durată de milenii, lipsa schimbului de informații impusă de distanța dintre surse, toate au stimulat capacitatea creatoare, puterea de exprimare în forme logice fundamentale, perspicacitatea, voința, dârzenia, inventivitatea etc. Produsul obținut cu efortul psiho-fizic maxim a fost apreciat, păstrat şi apărat în situații critice. Saltul calitativ enorm înregistrat cu ocazia realizării performanțelor a determinat o adevărată explozie în creația tehnică aplicativă, iar această efervescență creatoare a condus la noi izbânzi în modul de viață al sedentarilor.

Se pare că populațiile tribale au fost mereu cu un pas în urma sedentarilor, dacă luăm în calcul rolul efortului psiho-fizic în stimularea proceselor biologice fundamentale. Sedentarii au fost mereu

---

2 Vezi osteolitele de la Dubova - Mehedinți.

3 Epoca ceramicii, Muzeul de arheologie - Chişinău.

suprasolicitați în producerea bunurilor necesare traiului. Dintre multe dovezi, ceramica neolitică din vetrele carpatice a luminat mereu vârful de neatins al cromoinciziografiei locale. Bronzurile carpatice nu au avut egal în bogăția ideatică a simbolurilor şi în tehnica prelucrării metalului, în densitatea turnătoriilor raportată la numărul de aşezări. Triburile, veşnic pe drumuri fără de sfârşit şi-au purtat modestele valori pe spinarea calului.

De la începuturi, omul, carpaticul, a avut Cerul ocrotitor drept singură entitate căruia i se supunea. Între el şi Cosmos nu au fost intemediari, ci uneori, mesageri. În epoca metalelor s-a creat o aripă ajutătoare în rugă pentru zborul către necuprins, a apărut marele preot şi apărător. Aşadar, populația Spațiului Carpatic nu a cunoscut nici viața tribală, nici sclavagismul, datorită modului de viață autarhic, datorită economiei casnice închise.

Sistemul autarhic privit la nivelul nucleului familial a fost arma defensivă în vremuri de restrişte, a consolidat simțul proprietății statornice, dragostea de ținutul natal, a creat condiții pentru menținerea echilibrului spiritual pe suportul milenar al simțămintelor cultice.

Autarhia pentru sedentari a fost verticala modului propriu de viață, ea a creat multiplele fațete ale aceluiaşi diamant.

Forme străvechi de proprietate

Din momentul ieşirii în locuința de suprafață, singuratecul carpatic şi-a creat un inventar propriu fără de care nu putea trăi. Şi-a ridicat casă pe măsura cerințelor familiei. Dacă nu a găsit loc în prejma unei surse de apă şi-a creat această sursă, şi-a amenajat izvorul, ştiubeiul, şi-a făcut fântână prin aducțiune, ori şi-a săpat bunar acolo unde izvorul se lăsa căutat în adâncuri. Din toate timpurile, pentru el apa a fost un element vital. Pe măsură ce îmblânzea câte un animal, îi asigura loc anume, adăpost şi depozit suplimentar de hrană.

Fiecare gospodărie autarhică îşi avea sistem propiu pentru măcinat, arat, pentru ţesut, ş.a., sisteme pe care mereu şi le-a îmbogăţit funcţional. A făcut apel şi la energia hidraulică pentru uşurarea eforturilor. Fiecare unealtă sau agregat şi-au păstrat etapele evoluţiei lor, toate în sincron cu salturile calitative ale conceptului de viaţă autarhic. Acest mod de viaţă a exclus posibilitatea influenţelor de orice fel venite din afara nucleului carpatic, sau din afara arealului vetrei. Nimeni nu a cerut idei când şi-a creat veşmintele, ciutura morii, doniţa, afumătoarea pentru fructe, serpentina la urcuş, ori gardul pentru protejarea avutului.

Din cele mai vechi timpuri, carpaticii ştiau să lucreze pământul după anumite norme de ei stabilite, ştiau să alcătuiască şi să întreţină livezi şi grădini, creşteau vite selecţionate, creşteau albine etc. Dacă zeiţa-pasăre, zeiţa supremă a mileniului al VI-lea î.H. se purta în veşminte ţesute şi felurit colorate, atunci localnicii din Carpaţi cultivau cânepa, meliţau şi pieptănau tulpinile topite ale acesteia, răsuceau fibrele şi colorau firele, ţeseau, croiau veşminte[4]. Aceste etape create cândva din nevoi precise au rămas valabile ca şi uneltele, instalaţiile de care se foloseau. Au rămas mii de unelte şi instalaţii tehnice create cu milenii în urmă, au rămas active ca forme originale de neînlocuit.

De-a lungul vremurilor străvechi, în Carpaţi, prin stăpânirea preferenţială a pământului au dăinuit două forme de proprietate: individuală şi de grup. În categoria proprietăţii individuale intrau suprafeţele agricole, pământul cultivabil, intra flora şi fauna din perimetrul larg al locuinţei, animalele şi păsările din gospodărie, uneltele şi instalaţiile utile etc. Când legăturile dintre vetre s-au strâns au apărut şi proprietăţi de grup, obşteşti, precum moara cu ciutură, cuptorul obştesc, sanctuarul sau platforma de rugăciune de pe înălţimi.

Prin structura alcătuirii ei, gospodăria a impus căutarea permanentă de soluţii, iar acestea au consolidat vatra în singurătatea ei.

---

4 Virgil Vasilescu: *Simboluri patrimoniale*, Bucureşti, ed. Europa Nova, 1998, pag. 35, 52;

Călineşti vatra sacră

SPAŢIUL CARPATIC a fost o entitate istorico-geografică, a fost nucleul spritual, deplin cristalizat, al Europei Vechi. Acesta a constituit mai târziu baza autoritară a primului stat centralizat, a regatului antic în Carpaţi. Carpaticii au fost trăitorii dintotdeauna ai acestui spaţiu spiritual extins, compact şi bine conturat fizic.

Trăitorii acestor ţinturi nu au lăsat posibilitatea existenţei unor începuturi cu soroc datat, nu au cunoscut descălecatul de sorginte tribală. Musterieni de pe Tisa – ca toţi cei din Carpaţi – au continuat firul existenţei lor întins în trecut şi peste perioada Riss-Würm, au venit din adâncurile miraculoase ale proceselor chimice primare care au creat viaţa pe planetă. Omului i-a fost modelat chipul în lut şi a primit duhul sfânt de la creator când credinţele precreştine, solare se ridicau în apogeu iar umilii îşi adânceau încrederea în forţele Cerului. Fără de început, carpaticul s-a rupt din întunericul universal când Dumnezeu a zis: „Să se facă lumină!”. Apoi a parcurs toate etapele impuse de evoluţia materiei, culminând cu ziua însorită a declanşării funcţiilor psihice. Iscoditorii eruditi au căutat pragurile peste care a trecut omul în lungul lui proces evolutiv şi străduinţele au fost valoroase: în Spaţiul Carpatic, omul nu a avut început, şi nu va avea sfârşit dacă început nu a fost.

Prin „urme documentare” s-a înţeles un minuţios studiu al fragmentelor din bunurile găsite în adstraturile, în straturile şi substraturile vetrelor de locuinţă, bunurile care au rezistat procesului firesc de degradare, precum piatra, osul, cornul, metalele, suplețea în funcţionalitate a acestora, ornamentul, ş.a. Acestea au determinat cronologii, discernământ, au condus la concluzii ferme. Căutările au fost rodnice fiindcă în arealul carpatic s-au păstrat foarte multe vetre cu foc viu, adică vetre active fără întrerupere, fie ele aşezări cultice, ateliere, spaţii civile. Astfel, primele cronici ale carpaticilor sedentari au fost scrise cu ascuţiş de silex, au fost alcătuite din gratoare, budine, vârfuri de săgeată, găteli generatoare de energie, ş.a. Acareturile gospodăreşti, inventarul de pratică uzuală, predominant precum uneltele de lemn nu durau peste două, trei secole. Pe vetrele străvechi,

acestea nu au lăsat urme ale vetrelor oamenilor de rând. Credințele, prin dogmele, prin cutumele şi legile lor, prin riturile repetate la intervale scurte, prin edificiile lor au ridicat zidiri spirituale peste care nu s-a putut trece.

Aglomerația Călineşti şi-a păstrat inventarul dovezilor documentare în toate straturile culturilor suprapuse. Din studiul dovezilor descoperite reiese că aici a existat un grup din cele mai timpurii vetre ale sedentarilor de pe Someş. Grupul de aici a ființat în trei sectoare, pe lângă tot atâtea edificii cultice active simultan.Vatra de la „Cetățeaua" cu vatra de la „Mănăstirea" şi cu cea de la „Rogoazele" au strâns în jurul lor zeci de familii ale căror urme au fost şterse uşor prin degradarea bunurilor vulnerabile la intemperii. Construcțiile din pletere tencuite, inventarul gospodăresc format din piese de lemn şi din alte materiale sensibile la factorii de mediu au pierit fără urme. Dintre toate aşezările civile au rămas cele trei vetre obşteşti care asigurau cerințele cultice ale populației locale, primele vetre alcătuite în perioada ieşirii în locuința de suprafață. Uneltele din piatră cioplită au adus dovada că musterienii au ieşit in corpore şi s-au divizat în nuclee familiale. Fiecare nucleu şi-a construit adăpost cu un colț sacru, apoi toate familiile au ridicat edificiu pentru ruga în grup. Acest fenomen de divizare a fost posibil prin mileniile X-IX î.H., când factorii pedoclimatici au permis părăsirea locuinței rupestre. Bazinul Tisa a cunoscut două zone ofensive spre locuința construită: aglomerația Someşului şi aglomerația Crişului.

Cele trei vetre cultice de la Călineşti, toate grupate ca cele de la Târgu Frumos (Cucuteni, Băiceni, Todireşti), ca cele de la Duruitoarea, de peste Prut ş.a. au fost de mari proporții, dovada că numai o populație numeroasă a putut impune dimensiunile vetrelor. Fiecare edificiu de la Călineşti depăşea 150 m^2 suprafață construită şi avea mai multe altare, după modelul specific neoliticului mijlociu. Aşezările de aici au fost o continuare imediată după paleoliticul final şi au parcurs lejer drumul peste primele etape ale perioadei pietrei şlefuite[5].

---

5 S.C.I.V.A.-4,1974,pag.561-578; Cercetări arheologice, Bucureşti, 1981, pag.66.

În neoliticul final şi în epoca bronzului, cele trei vetre cultice de la Călineşti au fiinţat după canoanele lor specifice doctrinar şi generalizate în zonă. Tipologia vaselor de ritual, nota comună a nivelului numită aici Sălcuţa, Suciu de Sus, Otomani a rămas o mărturie a nivelului spiritual al populaţiei din zonă.

În epoca luminată a neoliticului final şi în perioada imediat următoare, camera de locuit a unei familii era destul de încăpătoare, avea formă dreptunghiulară, deci era foarte evoluată tehnic, avea dimensiunile de 3,5/4 m. şi pereţii din pletere tencuiţi pe ambele faţete. Căminetele (vatra focului) era aşezat în colţul de N-V, iar groapa resturilor manajere avea capacitatea de aproximativ 1,5 m^3 şi nu lipsea din apropierea ficărei locuinţe[6].

Ceramica pentru ritual, fin modelată şi bine arsă, a fost ornată potrivit modelelor impuse de epocă. Fiecare obiect purta semne sacre, era împodobit cu cromoinciziograme în proporţie de peste 85%. Important de reţinut este faptul că pe aceste vetre de la Călineşti nu au fost găsite nici unelte, nici arme, deci edificiile adăposteau numai practici religioase.

Cele trei centre din această aglomeraţie au fost active în toate perioadele istorice. Fiinţau in epoca bronzului, erau puncte fierbinţi în epoca fierului, au continuat cu aceaşi vigoare în secolele I, II, III, VII, VIII, ale epocii creştine[7]. În secolele XIII-XVII, la Călineşti plutea acelaşi suflu mistic milenar, fapt dovedit cu monumentele deosebite de factură cultică ridicate pe locul celor străvechi. În toate perioadele, valorile plămădite în faţa altarelor au intrat în datini, din cutume şi legi, au intrat în folclor şi s-au transformat în izvoare.

Prin fondul lui bogat spiritual, complexul Călineşti a legat cu firul existenţei noastre toate etapele istoriei vechi, străvechi şi stră-străvechi, a rămas unul din punctele de reper în spaţiul civilizaţiei carpatice.

---

6 Şantierul arheologic de la Călineşti.

7 Emil Condurachi: Harta principalelor monumente istorice.

Fig. 5. 1. Suplețea bisericilor maramureşene

O caracteristică a sedentarilor

Sedentarii au avut capacitatea de a valorifica bunurile pământului pe care trăiau statornic. În lunga perioadă a pietrei cioplite, oamenii grotelor trăiau din cules. Se hrăneau cu plante, cu ouă, şi în anotimpurile de restrişte, cu carne din vânatul şi pescuitul anevoios.

Când s-au împărțit cetele în familii, în locuințe de suprafață, oamenii şi-au apropiat animalele care îi înconjurau şi astfel a trecut la procesul de ameliorare prin selecția exemplarelor deosebite sub aspect biologic. Câinele a fost primul animal care s-a apropiat, împins de foame, părăsindu-şi haita matcă a lupilor mereu flămânzi. După zeița-pasăre, patroana torsului şi a țesutului, în al VI-lea mileniu precreştin, firul de lână era bine cunoscut. Se pare că oaia ar fi fost al doilea animal îmblânzit în Carpați. Vaca pentru lapte a fost adusă în

gospodărie înainte de începutul mileniului al III-lea, î.H., în aceeaşi perioadă cu calul atât de vânat pentru consum, în anii zece mii[8].

Firul de tort şi-a început civilizaţia cu multe milenii mai devreme, înainte de ultimul val glaciar care a împins omul în grote, înainte de Würm. Atunci, bărbatul purta doar o cingătoare lată şi o amuletă agăţată de gât cu o fibră răsucită. I-au atras atenţia plantele bune la gust şi cu cele cu fibră lungă, precum şi arboretul producător de fructe. De atunci şi-a stabilit practica ameliorării prin selecţie a exemplarelor deosebite ale florei şi faunei locale.

Oamenii străvechi au selectat cu grijă şi materialele din care îşi confecţionau uneltele, armele şi gătelile. Au modelat cuprul nativ când au observat că acesta este dur şi poartă culoarea sacră, tradiţională pentru ei, ocru-roşu. Au modelat aurul nativ, argintul nativ şi cuprul în aceleaşi scopuri cultice. Au inventat bronzul prin alierea cuprului cu alte metale, după o formulă bine stabilită. Au lucrat cum s-au priceput, nu au învăţat de la alţii şi nici nu s-au perfecţionat în ateliere mai acătării din ţinuturi îndepărtate. Numai exerciţiile repetate cu pricepere şi stăruinţă le-au fost de folos şi marile depozite de minereuri aflate la îndemână.

Că sedentarii au fost acei care au creat valori în domeniul metalurgiei s-a dovedit cu vetrele preantice ale turnătoriilor de bronz şi cu atelierele de prelucrare ale acestor metale. Acolo unde subsolul a fost bogat în minereuri neferoase, băştinaşii au prelucrat bogăţia dându-i străluciri nebănuite. Pe meleagurile someşene, populaţia stabilă a ridicat cele mai multe turnătorii şi ateliere pe km. pătrat din lumea epocii bronzului şi a fierului. La Cehăluţ, Socond, Prilog, Domăneşti (Satu Mare), la Beclean, Uriu, Dipşa (Bistriţa Năsăud), la Valea lui Mihai, Oşorhei, Curtiuşeni (Bihor), la Marca (Sălaj) şi Lăpuş (Maramureş) au fost cele mai importante vetre ale metalurgiei neferoase din mulţimea existentă în Carpaţi. Toate turnătoriile şi atelierele de prelucrare au fost aşezate în apropierea zăcămintelor de minereuri, în apropierea depozitelor subterane. Meşterii făurari, în al II-lea mileniu

8 Virgil Vasilescu: Semnele Cerului, ed. Arhetip, Bucureşti,1994, pag. 21, 42, 43, 108.

precreştin s-au format în practica îndelungată şi au transmis experiența din generație în generație trecând în acest fel şi peste epoca fierului[9].

Produsele din metale neferoase, preponderent cele din bronz, s-au răspândit pe o arie extrem de largă. Tutulii – de pildă – produşi în atelierele carpaticilor au ajuns până mai sus de râul Morava, la Drslavice, până la Bingula Divos şi Brodski-Varos, iar în aşezările carpaticilor, gătelile din neferoase au adăpostit dovezile existenței permanente. Nimic nu a păstrat mai bine mărturia trăiniciei aşezării Săpânța ca gătelile spiralate, păstrate aici din secolele XVI-XIV î.H.

S-au păstrat mai puține unelte din metal datorită erodării lor în timp, fie ele acestea securi, seceri, dălți, lame de fierăstrău, cuțite etc. Uneltele din fier, deşi au apărut mai târziu au pierit repede datorită procesului intens de eroziune a acestui metal. Aceşti factori de degradare au creat situația ca sute şi sute de tezaure locale să fie formate numai din podoabe, din obiecte concepute pe fond cultic.

Una din caracteristicile esențiale ale sedentarilor a constat în practicile acestora îndelungate, impuse de procesele tehnologice ale prelucrării metalelor. Astfel, industria străveche a ocupat al doilea loc după agro-zootehnie, ambele fiind preocupări proprii poulației stabile, carpatice, deci şi trăitorilor de pe Tisa.

Mărturia tiparelor

După valvele de lut ars folosite în turnătoriile de la Culciu Mic, Otomani, Beltiug, Ciumeşti, Berea, Cehăluț, Domăneşti, Moftinu Mic, Dobra, Săcueni, Bătarci, Căuaş, Curtiuşeni, şi după obiectele păstrate în necropola de la Igrița – Aştileu (Bihor), turnătoriile din epoca bronzului producea şi în epoca fierului aceeaşi varietate de bunuri. Numărul mare de valve, de tipare folosite în numeroasele ateliere ale turnătoriilor de bronz au păstrat dovada respectării celor

9 M.Petrescu Dâmboviță: *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1997.

trei grupe de produse cerute stăruitor: unelte, arme şi podoabe. Aceiaşi oameni stabili ai locurilor cereau deopotrivă unelte pentru lucrul pământului şi pentru trebuinţe gospodăreşti, cumpărau arme perfecţionate cu care îşi apărau avutul, precum şi podoabe pentru gâteli, pentru împodobirea mijloacelor de transport cu care ieşeau în sărbători[10].

În perioada de trecere spre epoca fierului, turnătoriile aşezărilor de pe Tisa – ca toate cele carpatice – produceau cantităţi însemnate de seceri necesare pentru recoltarea grâului de pe întinsele suprafeţe. Produceau cuţite de bucătărie, brice pentru îngrijirea podoabei piloase, perforatoare şi ace pentru confecţionarea bunurilor din piele tăbăcită şi din ţesături, lame de ferăstrău solicitate de lucrătorii în lemn, vase de bucătărie, ş.a. Ce temeinic era aşezată gospodăria în mileniul al II-lea, precreştin!

Industria de apărare, în epoca bronzului punea accent pe cele mai performante mijloace cunoscute atunci. Toporul de luptă, acel sceptru ornat cu simboluri protectoare spiritual era semnul purtat de căpetenia luptătorilor, era epoletul încărcat cu firul de aur al imaginilor faste. După negativele turnătoriilor, acestea produceau coifuri ornate cu aceleaşi simboluri sacre aşezate bandat în registre suprapuse, produceau spade, pumnale, vârfuri de lance şi de săgeată. În dotarea luptătorului era arcul atât de temut în locuri pline de neprăvăzut, era scutul, dar acestea fiind sensibile la factorii de degradare au pierit fără urme. În epoca următoare şi-au lăsat imaginile sculptate în piatră, în bronz şi în datini.

Ca o dovadă a fastului pe care puneau accent în sărbătorile lor, băştinaşii de pe Tisa împărţeau podoabele metalice în două grupe de preferinţe: gâtelile necesare împodobirii corpului, locuinţei şi piesele de harnaşament, acelea adaosuri atrăgătoare fixate pe mijloacele de trasport în cortegiul marilor întruniri cultice. Toate podoabele erau extrem de importante prin repertoriul simbolurilor imprimate în metal, prin conţinutul ideatic al acestor semne. Obiectele, semnele şi locul de aşezare al acestora, locul ales pentru purtarea lor, toate aceste

10 S.C.I.V.A.-2, Tom31,1980, pag.229.

amănunte intrau într-un rit anume, într-un scenariu precis şi cu strictețe aplicat în toate vetrele carpatice. Centura de bronz, spre exemplu, era lucrată identic în toate turnătoriile, era ornată la fel în toate atelierele, arăta la fel până la cele mai mici amănunte şi pe Someş, şi pe Cibin, se purta în aceleaşi împrejurări şi la Dunăreni, în Oltenia[11]. Cerceii identici, mai bogați ca oricând şi oriunde în lume, acele de prins părul în onduleuri semnificative, cordelețele, inelele, brățările şi verigile de picior, nasturii felurit confecționați, lanțurile ornamentale, toate din bronz, aur şi argint erau produse în mulțimea atelierelor metalurgice. Toate aceste produse erau procurate la schimb cu alte bunuri şi astfel erau la îndemâna tuturor. Şi bărbații purtau aplice, catarame, agrafe, pumnale cu mâner ornat, în toate zilele alese de peste an. Fastul era întregit cu podoabele carului, cu aplicele hamurilor şi căpestrelor, cu toate simbolurile sacre reflectate pe acestea. Pitorescul era întregit cu imaginile psaliilor, zăbalelor, tutulilor, butonilor, cu sclipirile metalelor şi cu multisunetele clopoțeilor. Toate erau expuse privitorilor spre lauda şi admirația tuturor, toate întregeau culoarea sărbătorilor, în acele vremuri îndepărtate. Industria bronzului era părtaşă la bucurii, la împliniri.

Uneltele se perfecționau, se lucrau din materiale din ce în ce mai rezistente funcțional, ca o consecință a progresului tehnic mereu activ. Producția de arme era impusă de permanenta stare de tensiune creată de atacurile tribale interminabile, iar podoabele de orice fel, ca şi sărbătorile, mențineau suflul sacru al credințelor solare. Bogăția ideatică a carului de ritual, a carului ornamental de la Lăpuş, cu roți solare, cu bucşe metalice, cu simboluri pe loitre a evidențiat măestria făurarilor. Cuțitul de fier placat cu aur, mărgelile de chihlimbar, ş.a., au ridicat nivelul mijloacelor de exprimare pe culmi necunoscute de alte neamuri, de alte doctrine cultice[12]. Metalurgia neferoaselor de pe Tisa a confirmat încă din epoca timpurie a bronzului că materia primă era prelucrată local, în imediata apropiere de zăcământ. Inventarul atelierului aşeza în primul rând încăperea, depozitul de minereu

11 Vezi statuetele de la Carna.
12 Marmația-1971, Necropola tumulară de la Lăpuş.

şi material nativ, apoi locul creuzetului, lingura de ceramică pentru turnat în forme, uneltele pentru tăiat, bătut, perforat şi incizat, depozitul produselor finite. Toate au fost un lanț al proceselor tehnologice complexe conduse de lucrători experimentați în lungul şir de veacuri.

Zăcămintele de neferoase, apoi şi cele de fier, zăcămintele de alte materiale trebuincioase au determinat locuitorii zonei să le exploateze din plin pentru trebuințele lor curente. Exploatarea sării încă din epoca timpurie a pietrei a croit şi a bătut „Drumul Sării”, de la Săpânța, Boineşti, Livada, la Apa şi mult mai departe spre est. Din străvechime, la Poieni se extrăgea chihlimbarul roşu, pentru culoarea lui sacră de când lumea. Era culoarea credințelor statornicite ale localnicilor care au pictat, întâi grota de la Cuciulat. De fapt, şi pe Tisa toate bunurile subsolului, prin prelucrare, au purtat girul credințelor solare şi amprenta lui Zalmoxis.

Bogăția subsolului, a solului şi capacitatea creatoare a autohtonilor a pus temei şi a dat substanță civilizației carpatice. Industria metalurgică a ridicat sedentarul preantic pe o treaptă mai sus. Şi în fruntea tuturor a trecut peste epoca târzie a fierului.

Moda veche în aşezările de pe Mureş

Cântecele şi dansurile au fost parte importantă din ritualurile celor trei axe. Cu ele s-a cinstit evenimentul naşterii, al recunoaşterii de sine ca entitate individuală în grupul social, cu cântece şi dansuri anume s-a împlinit ritualul trecerii pragului thanatic. Cu cântece şi dansuri s-a creat starea de incantație, s-a creat mediul adecvat unui eveniment, fie el acesta dominat de sentimentul bucuriei sau al întristării, al durerii. Oricum ar fi fost privite, cântecele şi dansurile noastre arhaice au fost incluse în ritualuri şi astfel au rămas nepieritoare, s-au cizelat mereu pe vechile structuri tematice.

Se pare că în cântec, precum şi în dans, ritmul ar fi fost scheletul pe care s-a urzit melodia şi care a dat impuls mişcării. Toaca prin percuțiile ei ordonate după o schemă prestabilită a fost primul instrument

care îndemna la step, la mişcări sacadate, sau la alergarea ritmată în hore circulare ori spiralice[13]. A rămas nepieritoare toaca, a rămas clopotul, fluierul pe acelaşi suport cultic al credinţelor în transformare.

Subtextul cântecelor a adus peste milenii aceleaşi atribute ale zeităţilor care ocroteau naşterea, perpetuarea, care asigurau continuitatea, iar ritmul melodic şi textul, ca şi ritmul coregrafic, toate dădeau culoare exteriorizării lăuntrice, toate asigurau climat deosebit de manifestare pentru cei care participau la întrunirile cultice. Şi sub acest aspect a rămas ce s-a creat în epoca pietrei, au rămas nedeile, au rămas petrecerile, au rămas trecerile din lumea vie în cea fără de moarte.

După imaginile încrustate în ceramica neolitică, în aşezările de pe Crişuri şi de pe Mureş erau aceleaşi practici ale exteriorizării sentimentelor, ca pretutindeni în arealul Tisa şi al Carpaţilor[14]. Imaginea alăturată, strict autentică, încrustată în ceramica neolitică de ritual a împietrit dovezi privind moda veche în aşezările din acest spaţiu. Desenul reprezintă „Dansatoarea de la Tăuţ” prinsă în „hora mare”, circulară, cu mişcări lente, pulsatorii spre interior dreapta.

Imaginea a rămas un document prin unicitatea căruia se atestă practica dansululi ritual existent în mileniile V-III î.H.

Fig. 5. 2. Dansatoarea de la Tăuţ.

13 Virgil Vasilescu: *Simboluri patrimoniale*, ed. Europa Nova, Bucureşti,1998, pag.40-46.
14 CRISIA-XV,1985, pag. 48, pl.V-5.

Veşmintele tinerei dansatoare erau lucrate din ţesături casnice, cum a rămas obiceiul, erau cusute şi croite ca la Cucuteni-Iaşi, în aceleaşi vremuri îndepărtate. Limita inferioară a cămăşii cobora sub genunchi, iar mâneca largă era strânsă pe încheietura mâinii în bentiţă îngustă. Gulerul cămăşii era strâns pe şnur, cu loc anume lăsat pentru aşezarea gătelilor. Nu se descoperise atunci surogatul volănaşelor penibil aşezate pe veşminte de ritual.

În vremea îndepărtată a aşezării practicilor perene, fetele împleteau o singură cosiţă, tinerele femei împletea două cosiţe, iar vârful şuviţelor împletite se prelungea cu panglici albe şi roşii aducând şi aici semnificaţia mărţişorului. Adolescenta de la Tăuţ a fost surprinsă de grafician în vâltoarea dansului, în dansul ritual care se practica atunci, aici pe Mureş. Prin buna dispoziţie degajată de imagine, dansul nu aparţine ritului trecerii, dar era bine ritmat cu vădit accent impus de mediu.

Moda veche a dansului, ritmul sacru creat de toacă, ţinuta vestimentară şi gătelile au rămas model bun de urmat pentru toate generaţiile venite până în prag de eră nouă, până la răscrucea de drumuri spirituale. Dacă în epoca pietrei se închega un asemenea tablou, atunci, practicile rituale însumau multe veacuri de aşezare. Se găseau pe acelaşi nivel cu vetrele civilizaţiei Cucuteni, Vădastra, Petreşti ş.a., se cristalizau pe aceleaşi cutume de sorginte solară, întreţineau vigoarea aceluiaşi trunchi genetic, unic în Carpaţi.

Altar străvechi

Omul tuturor timpurilor, a crezut şi a sperat, a aşteptat sprijinul forţelor unei entităţi stăruitor căutată prin rugă şi adoraţii . Pentru ca să fie auzit şi văzut a ales platforma pe înălţimi, a construit temple. În spaţiul acestora a stabilit loc pentru altar, a aşezat masa pe care aducea jertfe, în rugă şi cu ofrande alese. Jertfele au fost aduse prin sacrificiu, prin renunţarea de bunăvoie la cele mai alese ofrande de origine animală sau vegetală. În flăcările altarului se purificau jertfele,

aici se trasformau în fum, în emanații plăcut mirositoare. Fumul se ridica în coloane însoțite de cântecele ritualului, se ridica la Cer.

Pe vetrele cultice de la Zăuan, sau de la Cristuru Sârb, altarele aveau înfățișări deosebite, păreau a fi fost lămpaşe, obiecte mobile pentru fumigație, cădelnițe[15]. Dacă aceste cădelnițe slujeau numai pentru fumigații, sacrificiul animalului pentru ofrandă se împlinea pe loc aparte, în cadrul ospățului cultic. Altarele-cădelniță serveau deci pentru fumigații, pentru fumul aromat obținut din plante şi răşini alese. Altarele de acest tip asigurau, prin construcția lor, tirajul necesar arderii complete, tehnica fiind aplicată şi la cuptoarele pentru purificarea vaselor de cult[16].

Credințele şi practicile cultice ale acelor vremuri au stimulat gândirea tehnică menită să încurajeze adunările mistice de tip orgiastic de mai târziu, din prima epocă a fierului. Altarul străvechi a rămas un document, o imagine a marilor sărbători.

Tehnicile modului arhaic de exprimare

Riturile cosiderate ca scenarii reprezentative la intervale scurte, cântecele şi dansurile privite ca imagini obiectuale dinamice şi ornamentul au fost importante mijloace tehnice de exprimare în relațiile oamenilor vechi cu entitățile atotcuprinzătoare. Ritualul a fost elementul salvator al valorilor cultice, el a creat caracterul permanențelor, perenitatea simbolurilor, el s-a opus evoluției prin eliminare, prin înlocuirea vechiului sedimentat cu noul experimental. Ritualul a creat valorile prin răgazul necesar tradiției în decantarea sensurilor şi elementelor de preț, în viața spirituală a omului.

Imaginile descrise în desenul coregrafic al dansurilor rituale, precum dansul în cerc pulsatoriu sau cel în volute cu terminații spiralice, în ritmuri sonore dinamice distincte au fost moduri valoroase de

15 ACTA MUSEI POROLISSENSIS-XII, 1998.
16 Vezi expo. Muzeul de Istoirie şi Artă-Zalău.

exprimare, şi cu aceleaşi trăsături au rămas. Cântecele şi dansurile rituale nu au avut egal pe tot parcursul extrem de lung al existenţei lor, datorită puterii de exprimare al conţinutului ideatic bogat, datorită nuanţelor folosite în dialog.

Ornamentul obiectelor de factură cultică a fost mereu în atenţie, fiindcă el întregea semnificaţia, sporea mesajul prin alcătuirea textului adoratoriu. Incizia a stat la baza primului act de exteriorizare a simţămintelor lăuntrice. Prin încrustaţia continuă, prin scarare în lutul vaselor de ritual[17], prin redarea în şir punctat a semnelor, după modelul plasticienilor de la Ciumeşti[18], vasele cultice au primit întregul text al mesajelor ce trebuiau transmise atunci, dictat de eveniment. Nu au fost excluse nici textilele din gama obiectelor purtătoare de mesaje.

Pe întreg orizontul culturii Otomani, teraglifele erau încăcate cu paralele punctate, ades cu ieşiri în cârcel, în coloană sau în spic imaginile fiind asemănătoare cu cele brodate.

În perioada bronzului mijlociu s-a înrădăcinat gustul desenului aerat. Străchinile folosite în ritual erau împodobite cu combinaţii formate din arcuiri spontane încărcate cu protuberanţe, cu ieşiri de săgeată. Ceramica de la Medieşu Aurit a rămas tipică în sensul că aici voluta se sfârşea în două-trei vârfuri spre exterior, alături de imaginea stropului de apă.

Fig. 5. 3. Piroglife la Medieşul Aurit.

17 Vezi Cârna.

18 C-tin Burileanu: De la românii din Albania, Buc.1906, pag.176-177.

Ornarea în masa plastică a lutului a permis o exprimare lejeră prin semne încărcate de semnificații. Cu unelte extrem de simple s-au creat imagini ingenioase, s-au alcătuit combinații de simboluri plăcute la vedere şi bogate în conținut.

Fig. 5. 4. Semn pe urnă la Ciumeşti (cultura Otomani).

O precizare

Spațiul Carpatic, acea primă entitate administrativ teritorială pomenită pe aceeaşi vatră de când lumea, acel nucleu al Europei Vechi a înregistrat o cotă de maximă înflorire prin anii 5000-3500 î.H. Raportul dintre om şi cosmos era atunci întărit prin cutume şi legi doctrinare, prin practici mistice.

Acest mediu cultic a creat premisele răspândirii idolilor mesageri pe tot cuprinsul epicentrului Europei Vechi. Făpturi abstracte fiind au influențat omul, l-au antrenat într-un proces cultic generalizat, au legat credincioşii de forțele Cerului, s-au interpus între Cosmos şi muritori erijându-se în mesageri ai adunărilor cultice încărcate cu adorații. S-au creat mesageri specializați pe domeniile importante din viața omului străvechi. Astfel, a fost creată „Dăruitoarea Vieții” şi stăpâna animalelor, zeița care germina semințele şi apăra culturile agricole, „Vestitoare Morții”, „Zeița Albă”, cea a nudului rigid din morminte, „Zeița Pasăre” reprezentată frecvent prin simboluri, Zeița-Şarpe ş.a. Atributele acestora au acoperit cerințele vieții terestre şi pe cele ale vieții veşnice. Aceste făpturi cu atribuții abstracte au ființat în proporție sporită în arealul carpatic, „Zeița Pasăre” făcându-şi apariția în zona Porțile-de-Fier odată cu începutul

celui de-al VI-lea mileniu precreştin[19]. Aceste entităţi mistice au stimulat convingerile cultice şi astfel, prin profunde manifestări spirituale, Spaţiul Carpatic s-a detaşat ca fiind centrul religios al Vechii Europe. Fără îndoială, a fost primul şi unicul centru spiritual, dacă – după spusele lui Herodot – tracii erau „neamul cel mai numeros şi mai răspândit din lume, după cel al indienilor”, iar dacii erau „cei mai viteji, cei mai cinstiţi şi harnici dintre traci”!

După arheologi şi istorici de referinţă[20] primul regat dacic, în sec. I î.H., era apărat de triburile antice cu o centură de fortificaţii, de dave şi întăriri. În acele vremuri, Europa Veche îşi pierduse identitatea ca vatră liber formată, în locul ei rămânând regatul dacic cu nucleul impenetrabil al statului centralizat. Acesta era ocolit de cetele tribale care se infiltrau în interiorul cercului defensiv, dar nu puteau ataca nucleul carpatic[21].

Triburile slave s-au impus prin mulţimea impresionantă, iar cele hunice prin agresivitate, acestea două folosind efectul dezastrului de după războiul daco-roman din 106, mai mult decât celelalte seminţii venite cu aceleaşi scopuri. Ele au fracturat arealul dacilor cuprins în centura de apărare şi au creat insule de băştinaşi între nucleu şi frontul de apărare creat de cercul protector[22].

O precizare: Dacii nu s-au „format” ca neam, nu au „descălecat”, nu au fost „dislocaţi”, nu au fost „aşezaţi”, nu au fost „veniţi” din alte ţinuturi, ci pur şi simplu bulversaţi continuu.

Simbolurile cultice străvechi şi-au continuat veacurile în arealul carpatic, iar în insulele rupte de trunchiul mamă au îngheţat în clipa izolării. Precum simbolurile, graiul scris şi vorbit, datinile s-au împietrit şi astfel au supraviețuit, au rămas fiindcă aceste valori nu pier cum nu piere neamul care le-a creat. Numai când valorile au fost şterse prin silnicii, băştinaşii au încetat să mai existe.

Valorile civilizaţiilor carpatice şi-au acumulat puteri capabile să lumineze zonele întunecate.

---

19 Marija Gimbutas: *Civilizaţia Marii Zeiţe şi sosirea cavalerilor războinici.*

20 Vezi. V. Pârvan, C.G.Giurescu.

21 Virgil Vasilescu: *Civilizaţia Cucuteni*, ed. Arhetip, Bucureşti, 1999

22 Traian Dumitrescu: *Transilvania-pământ strămoşesc milenar*, Cluj, 1997, pag.10-11.

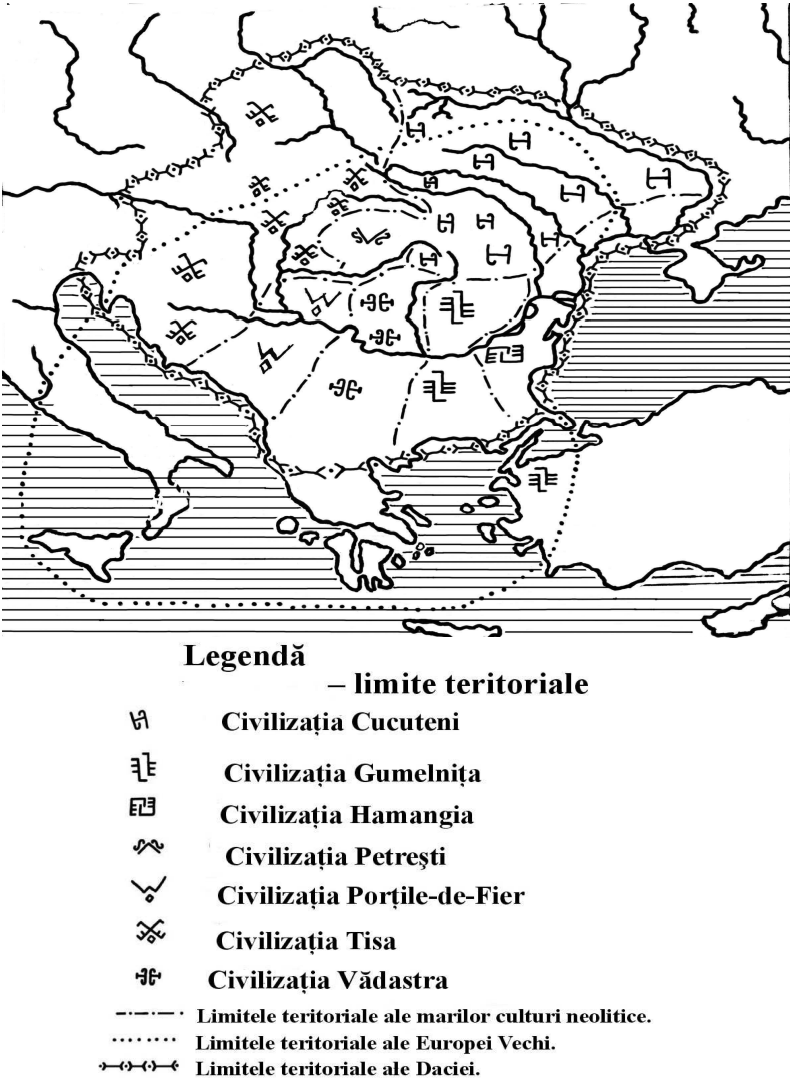

Fig. 5. 5. Răspândirea radială a simbolurilor neolitice, carpatice, în limitele teritoriale ale Europei Vechi şi ale spațiului dacic.

Pe îndepărtate insule

Departe, până peste Câmpia de Vest au mai rămas izolate semne hieratice ale vechilor statornicii carpatice. Pretutindeni, la români s-au menţinut obiceiurile specifice trecerii şi petrecerii, ca şi cele calendaristice, s-au menţinut semnele solare pentru că nu li s-a înţeles rostul. Ruga în taină şi cultele secrete au anihilat forţele răului şi astfel, valorile de sorginte solară au luminat rădăcina şi trunchiul neamului pelasg. S-au menţinut practicile străvechi specifice temeiniciei casei, îngrijirii vitelor şi pentru belşugul recoltelor, s-au menţinut tehnicile prelucrării lemnului, lutului, pietrei, metalului, al prelucrării produselor vegetale. Aceste semnale din adâncuri au adus în reverberaţii temeiul de stei al celor mai luminaţi dintre traci, precum şi ascensiunile lor în timp şi pe firul tradiţiilor cultice.

La urmaşii dacilor din insulele etnice de pe ţărmul Adriaticii -ca să analizăm o zonă extremă a Spaţiului Carpatic- mireasa şi astăzi „se duce la apă”, cu acelaşi tip de găteli şi veşminte, cu acelaşi alai ca în epoca metalelor, ca la noi, pretutindeni. Tânăra, prin tradiţie îşi lucra singură veşmintele cu care se căsătorea, cu care participa la ceremonial în toate sărbătorile, cu care trecea pragul thanatic. La trecera acestui prag îşi lua strictul necesar traiului terestru, nelipsindu-i uneltele importante de muncă. Bărbatul îşi lua şi „cliciul”,(de la clenci), acel toiag întors la vârf, cu care prindea oile, lua securea dacă fusese dulgher în viaţă, lua dalta de pietrar dacă lucrase cu aceasta, lua seceră sau resteu. În Sângeacul de Berat, localitatea de centru avea în anul 1906, 440 familii de români, Fereca avea 300, iar Duraţiu avea 200. Toate acestea păstrau modul dacic de trai, păstrau datinile solare precum şi cromoinciziografia carpatică milenară[23].

Aşa a fost să fie ca solul cel mai fertil şi subsolul cel mai bogat din Europa să aparţină arealului carpatic, iar această stare de fapt să influenţeze întregul neam sedentar al acestui spaţiu. În preantichitate, o familie din extremul vestic îşi câştiga existenţa de pe o suprafaţă de 32 km pătraţi, în Tatra alerga pentru îndestulare până la 300 km, iar în Spaţiul Carpatic, 10 ha. îndestulau 200 de băştinaşi, în orice zi a

23 C-tin Burileanu: *De la românii din Albania*, Bucureşti, 1906, pag.176-177.

anului. După analizele resturilor menajere depozitate în gropile amenajate lângă locuințe, carpaticii consumau suficientă carne, 80% din aceasta provenind prin sacrificarea animalelor domestice[24].

Pe aria regatului dintâi al Daciei, instalațiile tehnice tradiționale atunci şi generalizate în folosința curentă purtau aceeaşi amprentă specifică zonei şi cu aceaşi tentă arhaică au rămas. Astfel, atelierele producătoare de articole ceramice, în tot spațiul dacic foloseau aceeaşi tehnică, aceleaşi mijloace, ca în finalul epocii bronzului, ca astăzi la Hălmăgel, sau în atelierele olarilor din localitatea Lendava, din Slavonia. Şi în această extremă vestică, morile de apă au aceiaşi moduli ai construcției, aceeaşi turbină, multe din piese au denumiri comune, fie ele morile de pe râurile noastre de interior sau de pe Mura, în N-E Sloveniei. În acelaşi vest îndepărtat al Daciei antice, la Petrina, casele vechi s-au construit după aceleaşi canoane tehnice străvechi, respectând aceleaşi norme de factură spirituală , ca în satele Apusenilor noştrii. Atât în Slovania, cât şi în Albania, de la Petrina, de la Fereca spre Valea Tisei au rămas numeroase şi importante „simboluri dacice" create în mileniile V-III, î.H. Toate simbolurile au dat sens gătelilor, textilelor, lemnului, metalului etc., toate relicte şi religve au îmbogățit ceremonialul arhaic al sedentarilor.

În Regatele dacice, pe tot cuprinsul lor s-au conservat valorile spirituale şi materiale descinse din epocile străvechi prin menținerea climatului cultic generalizat, inpus de Zalmoxis. Din nucleul spiritual carpatic, radial, în descreştere, cromoinciziogramele şi datinile au păstrat o vatră bine conturată geografic, o vatră împestrițată spre exterior cu insule etnice ale neamurilor proaspăt sedentarizate.

Sacralitatea cântecului şi dansului

Cântecul analizat în cursul lui firesc, s-a accentuat prin mişcări semnificative s-a născut odată cu graiul şi cu credințele arhaice. S-a alcătuit prin înşirarea ordonată a sunetelor sub presiunea stărilor

24 Maria Gimbutas: *Civilizația Marii Zeițe*, Bucureşti, 1997, pag.24.

psihice, a luat chip aparte în momente de maximă intensitate provocată, în exteriorizări greu de stăpânit. Impulsurile psihice au creat nuanţele, culoarea, ritmul, expresia. accentul, toate prin mimică, gest şi mişcare, toate în scenariile adoraţiilor.

În efervescenţa cultică specifică Spaţiului Carpatic, atât cântecele, cât şi dansurile nu au egal şi asemănare, ca de altfel toate valorile spirituale create în acest spaţiu. După piroglifele descoperite, acest mod al dialogului s-a creat o dată cu graiul articulat. Parteneri au fost semenii şi forţele atotcuprinzătoare, în toate ocaziile vizând împlinirea atributele zeiţelor perpetuării şi regenerării, sub girul conceptului dual exprimat prin cele trei axe existenţialiste. Încă din perioada organizării gentilice, perechea a fost factorul hotărâtor în perpetuarea speciei umane şi ea a rămas cheia de boltă, textul şi subtextul cântecelor şi dansurilor. Oricum ar fi analizate, cântecele şi dansurile au supraviețuit ca fiind sacre, de sorginte solară, apanaj al Zeiţei-Pasăre.

Doina a rămas unică în felul ei şi specifică arealului carpatic. Prin acest mod de exprimare, omul a dialogat cu propriul interior spiritual, adesea resemnat, plin de regrete şi prăbuşiri. Prin doină, omul s-a regăsit singur şi neputincios în mediul său, aducând adesea aspectul idilic în faţă.

Cântecele de trecere, de jale, bocetul au exprimat starea sufletească, neputincioasă în clipele trecerii pragului thanatic, la despărţirea de segmentul terestru al vieţii veşnice. „Zorile”, „Cântecele de cumând”, „Cântecele şi dansurile de sărindar” ş.a. au accentuat conceptul dual al vieţii terestre.

Cântecele de petrecere care fac apel la axul existenţial al naşterii şi la cel al formării perechii au fost însoţite de mişcări adoratorii solare dinamice, de dansuri. Oamenii vechi şi-au creat două categorii ale acestui mod de exprimare: cântece şi dansuri lente, circulare, cântece şi dansuri rapide, spiralice. În mişcările lor pulsatorii, coloana perechilor legate se deplasa spre dreapta-îndepărtat, stânga-apropiat înscriind astfel semnul fast al cercului sau spiralei.

De bine au fost numite cântecele şi dansurile solare care aveau menirea să lecuiască bolnavii şi să aducă binele în casa primitoare.

„Căluşul”, „Caloianul”, „Paparudele” au rămas cap de listă al acestei categorii de exteriorizări cu scenariu.

De rău s-au numit blestemele, cântecele şi descântecele de rău, ameniţările, toate structurate în melodie şi dans. Aceste exteriorizări de atitudine au fost opusul bocetului dezarmant. Ele au vizat soluţii extreme la nelegiuiri, în multe cazuri cerându-se sprijin şi forţelor negative, al acelor care au generat răul ce urma să fie curmat.

Sistemul dual caracteristic doctrinelor solare a rămas în conceptul tuturor cântecelor şi dansurilor noastre rituale. Perechea – numai în grup cu semenii – a constituit elementul caracteristic nouă, trimiterile la text, melodie şi mişcare făcând apel la practicile cultice din mileniile V-III î.H.

În faţa valorilor muzicale, coregrafice şi vestimentare s-a ridicat aura arhaică, tradiţională şi a înghețat vechile creații în tiparele scenariilor intangibile. Tripticul valorilor a oglindit imaginea carpaticilor în zi de sărbătoare.

La finele erei

În spaţiul dacic al celor de pe urmă secole precreştine, populaţia sedentară a înregistrat izbânzi economice deosebite. O dată cu stăvilirea atacurilor tribale, bunăstarea oamenilor a crescut considerabil. Au crescut şi cheltuielile de apărare proporţional cu ameninţările venite din partea forţelor ţinute la distanţă de arealul carpatic. Pe lângă lucrul pământului şi stăruinţa în preocuparea pentru creşterea vitelor, meşteşugul prelucrării lemnului, pietrei, metalelor, ş.a., a ocupat un loc important în centrele populate, în atelierele localnicilor. La Porolissum, meşterii locali prelucrau cu predilecţie bronzul, îndeletnicirea aceasta având un precedent cu totul de excepţie. În cantităţi mari se lucrau fibule de multiple forme şi dimensiuni, aplice şi catarame, etc., aceste produse fiind folosite mai cu seamă de bărbaţii înrolaţi în formaţiuni militare, sau apţi pentru aceste servicii. S-au lucrat obiecte de ornament pentru încăperi luxoase, pentru

saloane de recepţie, precum „Venus de la Moigrad”, s-au lucrat obiecte de podoabă prelucrate din pietre preţioase şi din metale rare pentru acea vreme. Cele 64 piese gravate şi alte multe rămase doar şlefuite au evidenţiat priceperea meşterilor şi gustul rafinat al celor care solicitau produsele. Aceştia făceau parte din vârfurile conducătoare ce preferau bunuri ornamentale deosebite, dar meşterii bijutieri nu s-au desprins de conceptele tradiţionale şi au continuat firul simbolistic local. Asfel, grafica obiectelor de lux purta amprenta cromograficii moştenite[25].

Preocupările de bază erau concentrate atunci în domeniul apărării şi rezultatele au fost atunci pe măsura aşteptărilor[26].

În acest sfârşit de eră, religia carpaticilor fiind sub autoritatea marelui preot, după legile lui Zamolxe conducându-se, o parte însemnată din semnele cultice create în neoliticul înfloritor au fost preluate în ornamentică, în cromoinciziografie, a fost adoptată de heraldică împreună cu conţinutul ideatic alcătuit anterior. Şarpele, lupul, simbolurile de pe scuturi erau deopotrivă şi pe veşmintele mulţimii, se găseau în datinile şi obiceiurile acesteia, deci climatul social autoritar, dacic a contribuit la conservarea întregului repertoriu simbolistic[27]. Sistemul social al vremii a creat posibilitatea consolidării credinţelor în intimitatea gospodăriei autarhice, în colţul sacru al acesteia, în „casa mare”, în practicile cultice specifice izolării, în acea rugă de cinci ori pe zi – după spusele lui Meneandru – în încărcătura sacră a datinilor.

Pe lângă acestea, atmosfera era împlinită cu marile întruniri, toate aspectele enumerate fiind scenarii alcătuite din rituri de sorginte solară, toate încărcate cu simboluri ţesute, cusute, încrustate, modelate, imprimate în pâslă, înscrise în mişcările ritmice ale dansurilor. Aşa cum toporul de luptă purta în epoca bronzului toate semnele faste, neolitice, fiecare scut dacic se deosebea prin semnul străvechi ce-l purta. Se înţelege astfel că practica ornării cu simboluri protectoare era în atenţia atelierelor specializate, aşa cum argelele păstrau

25 C.Pop: Porolissum-un important centru artistic, 1997.
26 Arheologia Moldovei-2, Buc.1969.
27 Vezi Columna lui Traian.

prin repetare toate simbolurile sacre, cu aceeaşi corectitudine cu care se modelau aluaturile şi lutul, cu care se împodobeau gătelile. Şi „Bădica Traian” a rămas de atunci un ritual venit odată cu scenariul pâinii rituale, a descins din mileniile însorite ale neoliticului, din anii când s-a generalizat agicultura. Astfel „uratul” de An Nou agrar a rămas, de fapt, ritul, ruga adresată în stil vechi Cerului, pentru îndestulare, adulația fiind specifică tot celor mai vechi practici solare.

La începutul erei creştine, zestrea spirituală a carpaticilor era intactă. Nu se pierduse nimic din valorile cultice acumulate anterior, din creația de apogeu a adepților vechilor doctrine cultice. Firul continuității împlinirilor s-a derulat peste întregul spațiu dacic, cu aceeaşi vigoare cu care venea din vechi timpuri.

Apel la memorie

Din anii delimitării Europei Vechi, primul salt calitativ în domeniul spiritual s-a împlinit în perioada „exploziei” anilor 5000 î.H. Printre dovezile importante s-au numărat vetrele aşezărilor cu ceramica lor de excepție, urmele templelor şi sanctuarelor, ale platformelor de rugă, entitățile purtătoare de concepte religioase, teraglifele ş.a. Al doilea salt s-a resimțit prin anii 1000 î.H., când conducerea vieții spirituale a fost preluată definitiv de bărbat, femeia rămânând cu practici spirituale secundare. Aceste două uriaşe praguri resimțite în perioada parcursă de la apariția la detronarea zeilor intermediari au creat condițiile închegării primului stat dac centralizat, au contribuit, alături de alți factori determinanți, la unirea tuturor forțelor. Sub zodia Cultului Solar atotstăpânitor, activitățile sedentarilor au luat avânt deosebit şi necesar unirii nucleelor sociale sub un singur sceptru.

Spațiul larg al primului regat carpatic se desfăşura spre vest până la țărmurile Adriaticii şi munții izvoarelor Dunării. De la fortul dacic Berebis, pe Drava, de la Curta, Gerulata, Arsigua, la Getidava şi

Arsonum, de la izvoarele Rinului, din această limită vestică până în cununa Carpaților, la Ziridava-Câmpuri-Moigrad-Onceşti, un număr mare de cetăți dacice a împânzit spațiul[28]. Toate cele de peste Tisa erau aşezate atunci pe teritoriile unor grupuri precum Iazyges, Eravisci, Cotini, Colaetiani, Racatriae, Ovadi, Marcomanni, Arsietae, Burii, Carpiani, Scythae, ş.a. Cum fiecare fortăreață antică avea în jurul ei ateliere, depozite, aglomerații de aşezări civile, mulțimea de purtători ai datinilor şi obiceiurilor s-a condus după aceleaşi norme spirituale, exprimate în acelaşi grai. Dacă în Albania şi Slovenia s-au păstrat aceleaşi semne solare, carpatice, precum şi multe dovezi materiale, lingvistice venite din graiul pelasg pe filiera carpatică, atunci din tezaurul spiritual al spațiului dacic au supraviețuit toate semnele solare arhaice. Davele, forturile antice din bazinul superior al Tisei şi Dunării, prin rostul lor de apărătoare şi păstrătoare de valori civilizatoare au rămas puncte de referință pe harta patrimoniului european.

În ultimile cinci secole precreştine, regatele dacice au marcat o epocă importantă în viața spirituală a Europei.

Mitul şi ritul – izvor de valori

În cadrul unei religii, scenariul ceremonialului a luat înfățişarea ritului. acesta repetat în practici riguros organizate a creat imaginea identităților abstracte, a ceat eroi legendari, a subliniat imagini ale fenomenelor naturii. La unele popoare, dragonul a rămas fiul Soarelui ocrotitor. În spațiul nostru, Şarpele a împlinit o parte din atributele idolilor intermediari. Repetarea imaginii adorate îi creează acestuia aura mitului. Şarpele, în credințele carpatice, a fost o întruchipare a entității responsabile cu regenerarea şi transformarea, a fost semn bun în heraldica dacilor, a fost spirit protector al locuinței.

---

28 *Dicționarul de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976.

Calului i s-a creat un mit prin riturile îndelung repetate, fiindcă a fost îmblânzit (probabil, în Carpați), calul alb a fost folosit pentru identificarea duhurilor rele, a întărit prestigiul călărețului, a fost partenerul luptătorului. Pentru acestea, i s-a sculptat capul pe grinzile casei, ale bisericii, pe troițe, pe bârnele fântânilor, pe titirezul morii cu făcae, pe obiectele din bronz, a fost brodat pe veşminte.

Riturile, în diferite situații au condus la apariția mitului şi împreună au dat naştere valorile tradiționale. În mituri şi rituri, omul şi-a găsit propria bogăție spirituală. Prin distingerea acestor doi factori de seamă, omul poate coborî în trecut cu aproximativ trei milenii, poate ajunge la apogeul Cultului Solar.

Spiritul inventiv al sedentarilor

De când lumea a existat o veşnică preocupare pentru uşurarea muncii omului în procesul complex al menținerii vieții. În acest proces mereu s-au ivit probleme, s-au ridicat obstacole, mereu s-au găsit soluții extrem de fiabile. Tăişul, ascuțişul, lovirea dură, selecția exemplarelor performante, fierberea, coacerea etc., toate au dat chip funcțional bunurilor necesare traiului. În practica împlinirii lor, toate au purtat o însemnată încărcătură cultică, au fost incluse în scenarii ferme. Masa rotundă cu trei picioare, piva pentru zdrobit semințe ori sare, scaunul cu trei picioare, practicile cutumiare specifice construirii locuinței, sărbătoarea, ruga în dialog cu forțele atotcuprinzătoare ş.a., toate au alcătuit inventarul mijloacelor cu care omul şi-a construit concepte intangibile.

În templele neoliticului final se alcătuiau veşmintele necesare tuturor ritualurilor. Firul răsucit a fost cel dintâi produs cu care omul îşi mula piei de vânat, îşi ajusta cojoc peste trupul înfrigurat ca să poată ieşi în căutare de hrană. De atunci s-a folosit acul, perforatorul, tăişul pentru ajustare. Până la brodarea cu fir colorat, până la alcătuirea veşmintelor necesare numai ritualurilor, până în vremea

argelelor, firul de tors obţinut din fibre vegetale sau animale a fost ţesut, împletit[29].

Pentru împlinirea rosturilor s-a inventat războiul de ţesut, cu toate accesoriile lui, s-au inventat instalaţiile tehnice pentru finisarea şi îndesarea ţesăturilor, s-a inventat croiul, ornamentul ş.a., toate operaţiile desfăşurându-se în ritual anume pentru fiecare.

Pâinea pentru ritual a fost plămădită în contextul altor rituri. Era un rit al spălării grâului, altul în timpul măcinării, altul, anume creat pentru plămădire, apoi al ornării, al purificării, al numirii ca ofrandă. Toate acestea erau legate de ritul sfinţirii seminţelor pentru sămănat, pentru ruga ogorului, a aratului şi sămănatului, a cununii seceratului, a treieratului pe făţar de arie îndreptat spre Soare. Nu se împrumutau tulpini de ferment, apa de izvor, grâu pentru ofrande, dar se dădea întâietate, rând, la cuptor, când acesta era obştesc. Pâinea, în ritual, în toate timpurile a fost asociată cu fructe pârguite, cu băutura aleasă pentru ritual.

Vatra cu legile ei cultice a impus păstrarea focului permanent, respectarea reţetelor specifce ritualului, a păstrat cutumele privind funcţiile sacre ale obiectelor specifice, precum cuptorul, hornul, vătraiul, zălarul, cârpătorul, ţestul, icoana vetrei ş.a. Pe vatră naşterea şi trecerea în lumea veşnică erau mai uşoare. Făcutul şi desfăcutul pe vatră s-au împlinit, ca şi cântecul şi descântecul. Toate practicile vetrei au descins din repertoriul cutumelor şi legilor nescrise ale dogmelor solare, carpatice. Aluaturile cultice pe vatră şi-au căpătat sfinţenia.

Recipientele au fost martor al epocilor istorice succesive.

Întâi s-a folosit adâncitura în rocă. Epoca ceramicii s-a caracterizat prin modelarea şi purificarea vaselor de lut, iar în epoca metalelor s-au construit vase din trunchi scobit şi aşezat pe izvoare, vase pentru ritual, vase pentru uz curent. S-a ajuns la performanţa ca vasul să fie format din doage cu strânsori din lemn şi cu semne pirogravate. Atunci s-au inventat secera, tăişul, cuiul[30]. Pentru prelucrarea

---

29 N. Densuşeanu: *Dacia preistorică*, ed. Arhetip, Bucureşti, 2002.
30 Tudor Pamfile: *Sărbătorile la români*, ed. Saeculum, Bucureşti, 1997, pag.270.

lemnului, în epoca bronzului s-au folosit unelte specifice preocupărilor precum secera, ferăstrăul, dalta, ciocanul, lanțul, securea ş.a., s-au creat cuptoare pentru extragerea metalului, creuzetul, tipare din lut, unelte pentru tăiat tabla etc. Dezvoltată trebuie să fi fost metalurgia în acele vremuri, în secolele precreştine de pe urmă, dacă bărbații foloseau amnarul pentru aprins focul şi briciul pentru bărbierit, pentru potrivitul pletelor! Din epoca pietrei s-a folosit sarea în hrană. Pe lângă sarea gemă, în spațiul trăitorilor carpatici se obținea sarea şi prin evaporare. Apa din slatină se extrăgea cu ajutorul evaporării. Dospirea pâinii şi sarea au departajat azima de aluaturile crescute, iar uneltele tăioase au dat sens nou preocupărilor zilnice, au motivat adorațiile[31].

Folosirea lemnului, pietrei, metalelor, născocirea riturilor, a miturilor, a practicilor cultice, îmblânzirea plantelor, a animalelor, inventarea dialogului cu forțele nevăzute, comunicarea în scris cu acestea, toate au fost posibile datorită spiritului inventiv, omului capabil să creeze valori.

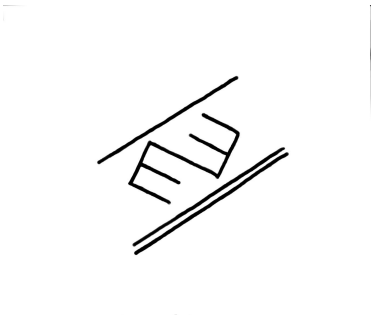

Fig. 5. 6. Izvodul din Sohodol la felegă pentru tindeu cu şipcă la capete

31 S.C.I.V.A.-2, Tom 40, Buc.1989, pag.171.

Miracol

Maramureşean

Sedentari de când lumea, carpaticii şi-au recunoscut Pământul-Mamă şi Cerul-Tată. Deplin izolaţi în mediul existenţei lor şi-au îmbunătăţit continuu uneltele şi mijloacele cu care produceau bunurile necesare vieţii terestre. Cu aceeaşi ardoare adulau Cosmosul grăind prin semne împlinite în aura sfinţeniei, ca acestea să dureze în vecii-vecilor.

Şi ca prin minune, Semnele solare au rămas de-a pururi în civilizaţiile noastre străvechi.

Ca pretutindeni, în Carpați

Vetrele populate de pe Tisa au menținut mereu active toate ideogramele create în paleoliticul final, toate derivatele din acestea care au pus temei atmosferei cultice, extinse întâi prin teraglife. De-a lungul mileniilor parcurse, simbolurile sacre au trecut peste praguri importante fără să-şi piardă semnificația, fără să-şi modifice conținutul inițial.

Între mileniile XV-X î.H. au fost concepute pentru a dăinui cât lumea, două categorii de simboluri: semnele Cerului-Tată exprimate prin segmentul de curbă (voluta, spirala, cercul) şi semnele Pământului-Mamă exprimate prin segmentul de dreaptă aşezat în diferite moduri de exprimare. Arcul peste timp al simbolurilor Cerului şi Pământului a început în clipele abstractizării cerințelor lăuntrice, a materializării acestora[1].

Întâi a fost creată ideograma, semnul-concept, semnul care concentra în imaginea lui tot ce se putea explica despre un subiect deosebit. Cercul, cercul cu punct la centru, cercuri concentrice, cercul cu semne radiale, cercuri repetate, intercalate etc. Acest simbol era de fapt conturul vetrei focului, chipul Soarelui, al Cerului ocrotitor, al forțelor atotcuprinzătoare. Apoi, a apărut semnul cuvânt, semnul aşezat în bandă după o topică anume. Sistemul bandat al exprimării cromografice a luat amploare în civilizațiile neolitice ale celui de al V-lea mileniu precreştin. Semnele sacre și cele derivate din acestea au alcătuit alfabetul dacic. Semnul-literă, în scrierea pelasgă primea şi alte adaosuri grafice ca să fie un semn compus, ca să-şi lărgească sfera de exprimare. Începând din primele secole creştine, simbolul a intrat în practicile curente ca izvod, ca semn al împlinirilor, imagine care nu se excludea, nu se abătea de la normele cutumiare existente în datini, în practici străvechi.

Vadul simbolurilor s-a adâncit o dată cu extinderea, cu generalizarea credințelor solare. Au fost folosite calitățile plastice ale lutului şi aluatului, sugestia în voce, în mimică, gest şi mişcarea ritmată a

---

1 Virgil Vasilescu: *Semnele Cerului*, ed. Arhetip, Bucureşti, 1994, pag. 19-32.

dansurilor şi cîntecelor, a fost folosită calitatea firului tors, vopsit, ţesut, cusut, împletit. Acestea au contribuit la consolidarea marelui şi unicului cult precreştin, Cultul Soarelui.

Rezistenţa in timp, rezistenţa simbolurilor şi in mileniile creştine s-a datorat practicilor cultice repetate la intervale scurte şi vulnerabilităţii materialelor purtătoare de semne. Lemnul, firul vegetal şi aluaturile cultice fiind toate de scurtă folosinţă au impus repetarea după rituri adecvate la intervale foarte scurte şi numai în context cultic, arhaic.

Două surse au pus temei solid perenităţii semnelor cultice: materialele uşor perisabile dar consolidate prin datini şi materialele greu perisabile, originare, precum piatra, osul, cornul şi metalele neferoase. Prin îmbinarea lor, cele două grupe de suporţi au dat veşnicie firului neîntrerupt al civilizaţiilor simbolistice în Carpaţi.

Uriaşul salt

Când s-a smuls din regnul necuvântătoarelor, omul a împlinit marele salt calitativ. A urcat o treaptă pe scara evoluţiei sale rostind cuvinte ordonate în dialog cu semenii. Atunci a izbutit cu mintea să pătrundă fenomene, să formeze şi să generalizeze idei, să gândească profund. Cu puterea de a gândi logic şi-a creat baza judecăţii de valoare, capacitatea de a întipări, de a păstra, de a recunoaşte şi de a reproduce faptele şi ideiile experienţei dobîndite.

Primul tronson al izbânzilor sale a întrunit preocupările pentru îndestulare, pentru hrană şi protecţia propriului organism. A îmblânzit plante şi animalele de trebuinţă, a inventat unele menite să-i uşureze străduinţele, a ridicat locuinţa permanentă, a protejat corpul împotriva tarelor mediului încojurător. Al doilea segment primar s-a cristalizat o dată cu momentul când şi-a dat seama că el, Omul este singur şi neputincios. Frica l-a determinat să caute un sprijin, să creadă în ceva şi de atunci, din al patruzecelea mileniu î.H. a crezut într-o entitate abstractă, protectoare, în Cosmos.

În Carpați, omul religios a lăsat ocru-roşu drept urmă, de prin mileniul 36 î.H. A lăsat şi pictura rupestră de la Cuciulați; aici pictându-şi calul cu acelaşi oxid, cu acelaşi semn al vechilor credințe.

Concomitent cu acelaşi pigment sacru, iscoditorul a dialogat cu semenii şi cu forțele atotputernice prin semne încrustate, imprimate, conturate, pictate sau sugerte în mişcări adoratorii. Asemenea ideograme sfinte pentru ei au împânzit bunurile aduse ofrandă tuturor divinităților, a alcătuit mesaje ferme în contextul dogmelor Cultului Solar. Cu acestea, sedentarii şi-au scris cronici în vreme ce valurile tribale şi-au scris istoria cu luptele pentru supremație, cu năvălirile autoritare, dominante, dar limitate în timp şi spațiu.

Până în anii 5500 î.H., carpaticii şi-au conturat vatra proprie sub acelaşi sceptru cultic. De atunci, până prin anii 3500 î.H., neamul carpatic ales a trăit desăvârşite veacuri de armonie, o unică şi generalizată atmosferă sacră, dominantă peste toate culturile existente pe acelaşi orizont. În aceleaşi timpuri s-a generalizat şi sistemul comunicării prin ideograme. De atunci, odată cu cu bulversările fără de sfârşit, ideogramele au proliferat derivate, sinonime, iar acestea au dat naştere prealfabetului şi apoi alfabetului. Complexitatea vieții a impus un dialog complex.

Metamorfoza scrierii cursive nu a diminuat conținutul ideatic al primelor semne. Acestea au spraviețuit în practicile cultice, în mediile străvechi de exprimare. Suflul Cultului Solar le-a dat tăria să existe şi în finele celui de al doilea mileniu precreştin.

De atunci, semne şi mesaje pretutindeni...

Fig. 6.1. Pe Crişuri, în epoca bronzului.

Simboluri ale cerului-Tată

Voluta a fost construită ca fiind proiecţia generată de un segment de curbă în mişcare elicoidală. Patru segmente de volută paralele, suitoare au fost sculptate întâi la Strachina-Dorohoi în al XV-lea mileniu î.H. De atunci începând, spirala a fost alcătuită din mai multe volute, a fost incizată, a fost modelată prin îndoire sau turnare. Voluta a dat sensul simbolic al spiralei, a dat sens conceptului cultic al acesteia la Cârcea, prin anii 6100 î.H., îmbogăţind grafica bolului cu volute multiple, toate încărcate cu pastă albă, cu liant calcaros şi praf de oase: ⌘ .

Spirala suitoare a fost răspândită în Spaţiul Carpatic drept obiect sacru, important printre găteli şi ofrande. Ea sugera urcuşul spre Cer, sugera drumul, drumul serpentiform ca soluţie pentru cucerirea înălţimilor. Era o variantă pe lângă coloana romboidală de la Dubova, de la Porţile de Fier, pe lângă verticalele coloanelor create la noi în mileniile paleoliticului final. F. Matz şi F. Schachermeyr (Germania), în cunoştinţă de cauză au localizat în Carpaţi punctul de plecare al semnelor spiraliforme[2]. Brăţara construită cu mai multe volute suitoare a îmbogăţit inventarul gătelilor în anii de vârf ai cultului Solar, a fost prezentă în toate aşezările capatice.

Spirala plană, aplica, spirala decupată şi aşezată pentru concretizarea unei idei a fost în centrul de interes al cromoinciziografiei carpatice. Pentru uşurinţa cu care se construiau în mişcarea ciculară a roţii olarului şi pentru valoarea ei ca simbol, spirala plană a ocupat un loc important în pictura vaselor de ritual. O dată cu apariţia metalelor în preocupările mistice ale omului, aplica spiralică a fost construită din aur, din cupru, astfel dublâdu-şi semnificaţia cu ocru-roşu strălucitor. A fost construită din argint pentru că atât forma , cât şi nuanţa metalului simbolizau energia continuă prin regenerare. A descins din paleoliticul superior prin anii 7000 î.H., după modelul spiralei încărcată pasta albă, a luat chip de idol, de vârtej, de constelaţie[3]. În felurite forme domina cromografica vetrelor din Carpaţi

2 S.C.I.V.A.-2, Tom37, 1986, pag.163.

3 Marija Gimbutas: *Civilizaţie şi cultură*, Bucureşti, 1989, pag. 80-81, 90.

accentuând astfel conceptul de energie inepuizabilă. Spirala plană era binecunoscută în al V-lea mileniu precreştin, era folosită în exprimare la Cruşovu, la Hotărani, la Vidra, la Traian, la Broscăuți, la Rast, la Baraolt , Sântimbru, Brăilița etc., în toate vetrele existente atunci în perimetrul nostru[4].

În arealul trăitorilor de pe Tisa, spirala ca simbol ocupa un loc prioritar la Culciu Mare, Medieşu Aurit, Tiream, Cidreag, Boineşti, Otomani, Satulung, Cehăluț, ş.a. La Satulung, spirala se desfăşura în trei volute paralele între ele, iar pe orizonturile culturale suprapuse, da la Andrid, Berea, Boineşti, Cidreag se construiau spirale opuse, după modelul celor de pe topoarellor de luptă, sau cel de fusaiole. Pe ceramica de la Lăpuş, în deschiderile zig-zag-ului erau aşezate aceleaşi spirale cu acelaşi număr de volute[5]. iar la Medieşu Aurit, terminația volutelor se prelungea ca o coadă de cometă în compoziție aerată[6], sau pictură de efect într-un registru complex[7]. La Ciumeşti, ca şi în alte stațiuni carpatice, voluta punctată a avut rosturi precise în decorul vaselor de incinerație[8] . Semicercul cu terminații spiralice, ca susținător al cercurilor concentrice a subliniat semnul Soarelui în subtextul cromogramei de pe Crişuri, , cultura Suciu de Sus[9]. Spirala în romb , în cerc , a concentrat două valori simbolistice într-un semn sintetizator: energie plus perpetuare şi energie plus regenerare[10]. În ambele ideograme energia însemna perpetuare numai prin regenerare, viața terestră numai prin derularea la nesfârşit a generațiilor.

Volutele de la Cârcea-Oltenia (~6100 î.H.) au dat naştere unui simbol major cu semnificații duale: ***S***. Acesta a căpătat multe forme de exprimare grafică şi ideatică menite să întărească substanța primară prin sinonime, prin derivația volutelor, prin aşezarea în forme şi

---

4 Materiale şi cercetări arheologice, vol.III-X, 1957-1973.
5 Revista muzeelor şi monumentelor-9, Bucureşti, 1977, fig.1.
6 „Satu mare”, VII-VIII, 1986-1987, Cultura Otomani.
7 S.C.I.V.-2, Tom21, Bucureşti, 1970, pag. 287.
8 S.C.I.V,-1Tom21 ,Bucureşti, 1970, fig.3, pag. 49.
9 Tiberiu Bader: *Epoca bronzului în N-V Transilvania*, Bucureşti, 1978.
10 Vladimir Dumitrescu: *Arta neoliticului în România*, Bucureşti, 1968, fig.13.

poziții diferite, în intercalări bandate.

Fig. 6.2. Simboluri grafice derivate

Efect important a avut lanțul fugator al semnelor „***S***” în compoziția simbolistică a tuturor timpurilor. Semnele strâns legate în lanț au construit verticala, stâlpul spre Cer, precum şi cingătoarea trupului sau brâul bisericilor în milenii creştine. Semnul S era utilizat în comunicare la Hamangia (~6000 î.H.), la Soroca (~6000 î.H.), la Vădastra (~5200 î.H.), la Hăbăşeşti, Ariuşd, Gura Baciului, ş.a., în toate vetrele existente pe orizontul cultural carpatic, între mileniile VI-V. Se folosea lanțul fugător în stațiunile Olteniei şi Moldovei (mileniul al VI-lea î.H.), se menținea acelaşi semn fără modificări la Dunăreni, în anii ~1600 î.H. Acelaşi semn repetat cruciş, , „crâstățul” a rămas pretutindeni, cu aceeaşi intensitate ca în dava de la Sprâncenate, în secolul I precreştin. în textilele şi în pâinea de ritual existente astăzi[11].

În aşezările bazinului hidrografic Tisa, spirala plană, semnul ***S*** şi lanțul fugător au ocupat spații importante în cromografica sacră la Vădastra, Cucuteni sau Parța, pe tot parcursul celui de al V-lea mileniu î.H. Lanțul fugător şi cel încleştat au fost semne preferate pe o arie extrem de largă în toate timpurile ce au urmat după al VI-lea mileniu. Aceste semne spiralice au îmbogățit şi ceramica din Carei[12], şi pe cea din Lipova-Hodaie[13], şi aurul din depozitul Sacoşu-Mare, şi bolta înstelată gândită pământean.

Cu multe secole înainte de mileniul al V-lea, în temple, în sanctuare şi pe platformele cultice, ruga se împlinea cu ajutorul ritualurilor modelării lutului şi ale aluaturilor, cu ajutorul cântecelor şi al

11 C. Preda: *Dava de la Sprâncenata*, Bucureşti, 1986.
12 „Satu Mare”, VII-VIII, 1986-1987, pag. 139, fig.3/1.
13 „Ziridava”, III-IV, 1974, fig.3/3.

mişcărilor ritmice, cu ajutorul scenariilor specifice torsului, țesutului şi cusutului. Aşezarea imaginii pe rețeaua firului de tort a fost posibilă numai prin „scararea” imaginii, prin luarea în calcul a tuturor elementelor de contur impuse de imagine. Astfel cu ajutorul segmentelor de curbă s-au alcătuit imagini fără ca din conținutul ideatic să se fi pierdut semnificații. Aşa s-a creat spirala cu volute unghiulare, concomitent şi în cultura Vădastra şi în cultura Cucuteni, Sălcuța, Otomani, Suciu de Sus ş.a., în mai toate vetrele vechi. Carpaticii de pe Crişuri preferau imaginea spiralei unghiulare trasată în sensul mişcării faste, în combinații cu unghiuri haşurate ca la Turdaş, ori ca pe vatra de la Leț[14]. Combinația, împletirea semnelor, frecvența lor în registre, toate erau determinate de gândirea complexă, de scenariile care impuneau materializarea convingerilor spirituale, fie ele acestea menținute numai pe plan abstract[15].

Din săpăturile profunde s-au arătat mileniile civilizațiilor înşirate pe verticala existenței noastre. Fiecare vatră şi-a scris cronica în teraglife, în izvoare, în vârtejuri adoratorii, în cântece, în practici des repetate. Semnele rămase la Culciu Mare[16], la Sâncraiul Silvaniei[17], la Oarța de Sus, pretutindeni, au adus dovada continuității focului viu pe vatra neschimbată. Repetarea semnelor cu terminații spiralice, aşezarea lor în expresii combinate, în toate timpurile care au urmat culturii Suciu de Sus au lăsat amprenta filonului robust al credințelor precreştine canalizat spre vremuri mai noi[18]. În toate vetrele, în toate timpurile a planat o stare spirituală profundă, un chip zidit din aceleaşi semne, din aceleaşi practici felurit ornate pentru a impresiona.

Aceleaşi ținte urmărite şi la Săcueni-Bihor[19] şi la Gilău[20]. Aici împletiturile şi țesăturile şi-au lăsat urma în ceramica rituală folosită în anii 4800 î.H.

---

14 „Crisia”, VI, 1976, pag. 7, planşa 10,17.
15 Tudor Pamfilie: *Mitologia românescă*, Bucureşti, 1916.
16 S.C.I.V.-4, Tom23, 1972, pag. 509.
17 Acta Musei Porolissensis, 1980.
18 S.C.I.V.-2, Tom21, pag. 287.
19 S.C.I.V.-1, Tom23, 1972, pag. 3.
20 Acta Musei Napocenssis, 1981, (Zoia Kalmar).

Semnele supraviețuitoare prin repetare la intervale scurte au menținut inventarul creației neolitice de excepție. Au rămas incizate în metalul gătelilor şi în lemnul bunurilor locuinței, în practicile cultice etc., au rămas şi la Chişcău, la Hotar, pe văile Crişurilor din aşezările arădene până pe Someş[21]. Alături de alte materiale purtătoare de valori, lemnul a împrospătat semnele cultice la fiecare interval dintre generații. Semnele solare au fost incizate şi au rămas pe lăzile de zestre, pe blidare, pe jugul boilor, pe tiocul coasei, pe războiul de țesut şi pe anexele acestuia, pe scaune, linguri, bâte, pe fluiere şi troițe, pe întreg inventarul locuinței stabile. Au fost încrustate pe stâlpii porților, au fost traforate în scândura streaşinii şi în cea a palimarelor, pretutindeni aceleaşi semne stră-străvechi încărcate de sfințenie şi de bun gust. Dintre toate nu a lipsit spirala şi chipul Soarelui, ambele semne exprimate în felurite moduri şi aşezate pe fruntea caselor ca semn fast, ocrotitor şi autoritar.

În arealul civilizațiilor noastre suprapuse, lutul, aluatul, lemnul, piatra, metalele toate la rândul lor au făcut epocă prin semnele care le-au purtat peste vreme, prin conținutul ideatic pe care l-au întărit în cutume şi legi. Numai semnul spiralic urmărit a atras atenția prin frecvența cu care era aşezat în compoziții grafice, în cromatică. Fără îndoială, benzile erau de fapt şiruri de ideograme în textul mesajelor, au rămas dovada paleoscrierii, a prealfabetului. Şi semnalul acestui mod complex de comunicare s-a dat la noi în urmă cu 17 milenii...

Semnele spiralice pe suport cultic au venit până în anii de urmă în Maramureş[22], în Bihor[23], pe toate Crişurile şi pe Mureş[24], pretutindeni pe Tisa[25], ca în tot arealul Carpaților. Spirala s-a păstrat la locul ei pe „Felegi de brâncă”, pe „năfrămuțe”, pe „zgărdițe de mărgele”,pe „zăprag”, pe „măsărița”, pe „Fațarele de pernă”, peste tot „culbeci” şi „calița ocolită din zaluțe”: 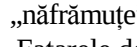

21 I. Gedea: *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, Bucureşti, 1977.
22 Tancred Bănățeanu: *Arta populară din nordul Transivaniei*, Bucureşti, 1969.
23 Nic.Dunăre: *Textile populare româneşti din munții Bihorului*, Bucureşti, 1959.
24 Tereza Mozes: *Portul popular din Bazinul Crişului Alb*, Oradea, 1975.
25 El. Secoşan,col: *Portul popular de sărbătoare din România*, Bucureşti, 1984.

Când RE a plâns, lacrimile s-au trasformat în flori şi fire de in (Papirusul Salt) şi când a râs, fuiorul de cânepă s-a răsucit în spiralele razelor sale.

Cultul soarelui

Cercul a fost văzut ca o volută închisă, un segment de curbă adus la punctul de plecare. A fost primul grafic gândit şi trasat pe un plan, alcătuit o dată cu primele scântei de gândire a omului în epoca timpurie a existenței lui. Pentru că cercul a fost asociat cu chipul Soarelui, cu semnul vizibil al forțelor atotcuprinzătoare şi nevăzute, pentru că a fost asociat cu vatra focului descinsă din Soare, cercul a rămas de atunci simbolul izvorului de energii în veşnică mişcare. Adorațiile permanente, în continuă efervescență au creat şi au întreținut cultul astrului principal. Simbolul acestuia a canalizat adulațiile, a dat sens graiului în dialog.

Întâi a fost roata, roata olarului, în Carpați şi roata plină, la „popoarele mării”, roata carelor de luptă. Când cercul a fost redat drept simbol, a fost sculptat pe stânca din Melida şi pe cea din Ved-Djerat, a fost sculptat pe coiful lui Arghişti, pe un vas antic, pe stindardul de mozaic din Ur. Simbolul Soarelui a stimulat marele cult în propria lui inspirație.

În arealul Carpaților, simbolul Soarelui a luat chip diferit, în funcție de perioada istorică, de conținutul ideatic al semnului, de accent, în şirul altor semne, dar totdeauna a fost în centrul grafic de interes.

Fig. 6.3. Simboluri solare

În aşezările de pe Tisa, semnul Soarelui a ocupat loc important între celelalte simboluri cultice. În perioada precreştină, acest semn, şi în această zonă era tot atât de frecvent, tot atât de important, ca în tot cuprinsul carpatic. Era predominant în grafica ceramicii de ritual, în aluaturile cultice, ocupa un loc important în toată cromografica ţesăturilor cultice, în sculptură şi traforaj. La Pişcolt-Nisiparie, semul solar era redat prin patru cercuri aşezate concentric[26], în vreme ce în alte vetre neolitice din defileul Crişului Repede, în peştera Devenţului, Peştera cu Apă, pe vatra de la Dâmbul Colibii, ş.a., grafica culturii Tisa păstra nota stilistică a culturilor Criş, Petreşti ş.a[27].

Enigmaticul semn al mişcării circulare a fost redat în variante multiple, în centrele de ceramică mai vechi şi mai noi, a dominat ornamentul cultic în civilizaţiile carpatice vechi. Soarele a fost pretextul în atelierele olarilor de la Vama, Valea Bârgăului[28], Lăpuş[29]. De fapt, cercul solar a fost cunoscut în toate aşezările din epoca de piatră, din epoca metalelor, s-a impus în grafica epocii precreştine. Spirala, spiralele încercuite aveau conţinut ideatic bogat prin îngemănarea celor două concepte întâlnite în grafica toporului de luptă[30].

Dovezi remarcabile au păstrat brăţările, verigile de picior şi centurile metalice. Aceste obiecte întruneau cerinţele semnului grafic (cercul), cerinţele simbolurilor cromatice (tricromia sacră) şi purtau în incizie toate simbolurile cultice ordonate în compoziţii indescifrabile încă. Depozitele de bronzuri precum cel de la Crăciuneşti, Breb, Coştiui, Călineşti, Crasna Vişeului, Moisei, Sighet au păstrat printre alte piese multe brăţări şi verigi de picior. În scopuri specific rituale se purtau atunci una sau mai multe verigi pe glezne, se păstrau cu grijă în fiecare familie[31]. Centurile de bronz erau ornate cu multe cercuri concentrice şi în lanţ, cu chenar punctat, punctul fiind considerat atunci punctul cel mai mic. Din grafica centurilor de bronz nu

26 P. I. Roman; col: *Cultura Baden în România*, Bucureşti, 1978.
27 S.C.I.V.-1, Tom 12, 1961, pag. 17.
28 Tancred Bănăţeanu: *Ceramica populară din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1958.
29 Revista Muzeelor şi Monumentelor, 9, Bucureşti, 1977, pag. 82.
30 S.C.I.V.-4, Tom 23, 1972.
31 S.C.I.V.A.-3-4, Tom 41, 1990, pag.235.

lipsea chenarul şerpuitor, nici semnele construite cu ajutorul segmentului de dreaptă. Compoziţiile erau rânduite în table şi registre echilibrat încărcate, menite să sublinieze mesaje, să comunice. Un important depozit a fost păstrat la Igriţa-Aştileu[32], în Vadul Izei, pe dealul Brânduş[33], la Moftinu Mic[34].

S-au păstrat multe obiecte din piatră, os, lut, bronz, cu multe semne circulare, spiralice, toate în multe variante şi poziţii, unele alături de carele de luptă ornate şi ele cu aceleaşi semne şi compoziţii[35]. Toate semnele din aşezările Tisei au purtat specificul culturilor Otomani, Suciu de Sus, Sălcuţa, specific aşezat pe fondul comun tuturor culturilor carpatice. Orizontul culturilor de pe Tisa bine marcat în bronzurile de la Vetiş, din vetrele Crişurilor a constituit parte intrinsecă a trunchiului simbolistic primar.

În practicile cultice au rămas multe imagini solare cu tot atâta vigoare cât cele redate în materiale dure, în aluaturi şi ţesături. Au rămas în cântecele şi dansurile oferite drept ofrandă, în ritualurile de căpătâi, în prospeţimea pâinii cultice, în sculptura stâlpilor, a coloanelor, în traforajul de la tindă şi pălimar, în afumătura toiagului[36] şi în stâlpul funerar, în vâltoarea apelor şi în palele vântului[37]. Pretutindeni pe Tisa imaginile segmentului sacru de curbă au dat vigoare vieţii terestre, au luminat calea privirilor spre Cerul ocrotitor, căci exteriorizările spirituale au mijlocit comunicarea prin multiple şi felurite dimensiuni[38].

Lemnul prelucrat a contribuit la tezaurizarea simbolurilor sacre, la formarea şi menţinerea climatului cultic necesar. S-a format un mit al porţii, un mit al casei, al stâlpilor, al streşinii şi acoperişului, al bârnelor din casa izvorului fântânii, precum şi modul de aşezare al ghizdurilor la bunare etc., s-au înrădăcinat practici diferite pe acelaşi

---

32 S.C.I.V.A.-2, Tom 31, 1980, pag. 229.
33 S.C.I.V.-4, Tom 21, 1970, pag. 623.
34 „Satu-Mare”, VII-VIII, 1986-1987, fig. 6.
35 Tiberiu Bader: *Epoca bronzului în N-V Transilvaniei*, Bucureşti, 1978.
36 I. Vlăduţiu: *Etnografie românească*, Bucureşti, 1973.
37 I. Godea: *Monumente de arhitectură populară*, Oradea, 1974.
38 I. Coteanu;col: *Semantică şi semiotică*, Bucureşti, 1981.

fond intangibil al credinţelor milenare. Porţile din Chier, din Prunişor, din Sebiş, din Laz, din satele arădene au fost create după aceleaşi canoane ca şi cele din satele bihorene sau maramureşene, au purtat acelaşi repertoriu simbolistic, aceleaşi semne solare[39]. În întreg spaţiul nostru spiritual, poarta (ca şi casa) a creat şi a păstrat un ritual pentru cele trei axe existenţialiste, ea a fost o barieră în calea răului, ea a purtat „funia", „nodurile", ea a păstrat sub temei tămâie, aghiasmă, bani, bunuri din agoniseală, pragul ei a despărţit lumea după trăirile intense, lăuntrice[40]. Semnele porţilor au fost şi semnele stâlpilor de tot felul, au fost semnele sacre ale carpaticilor[41], fie ei aceştia de pe Tisa[42], de pe Mureş, de pe Olt sau Nistru. Cu aceeaşi intensitate, simbolurile solare au alcătuit grafica bunurilor din interiorul locuinţei, au împodobit lăcaşele de cult, leagănul pentru copii şi tarniţa călăreţilor[43].

Semnele alcătuite după conturul vizibil al Soarelui (spirala şi cercul) au rămas intens folosite în întreg spaţiul dacic şi în mileniul autarhiei depline care a urmat după dezastrul din anul 106. Semnele miracolului carpatic răspândite în regatul nostru antic au dăinuit pe fluierele îngemănate ale vlahilor din Kraina[44], în ornamentul locuinţelor aşezate pe muntele Vlaşca, pe râul Ograda, prin satele Cernita, Cosor, Bistriţa ş.a., semne care şi-au menţinut apartenenţa la îndepărtata civilizaţie carpatică. Au rămas aceleaşi semne care fiinţau în Carpaţi[45], acelaşi semn solar purtat ulterior şi de mântuitorul Christos[46].

Semnele soarelui au dăinuit în toate timpurile şi au rămas dovezi ferme potrivit cărora în Spaţiul Carpatic nu a fost vid de populaţie nici în anii marilor bulversări. Semnele spiralice, cele circulare, alături

39 „Ziridava"-XII, 1980, pag. 629, fig. 4, 5, 6, 28.
40 Francisc Nistor: *Poarta maramureşeană*, Bucureşti, 1977, pag. 13-14.
41 Ernest Bernea: *Maramureşul*, Bucureşti, 1943.
42 I. N. Ţuţuianu: *Maramureşul voievodal*, Bucureşti, 1942.
43 „Satu-Mare"-II, Buc. 1972, pag. 311.
44 Theodor Burada: *O călătorie la vlahii romani din Kraina, Croaţia şi Dalmaţia*, Iaşi, 1908.
45 S.C.I.V.-1, Tom 18, 1967.
46 Sotirios Crotos: *Ucenicul lui Iisus Cristos*, ed. Arhetip, Bucureşti, 1994.

de poziționarea diferită a segmentului de dreaptă au dăinuit autoritar în toate timpurile, pe aceleaşi fluid cultic, au reprezentat imaginea Cerului-Tată alături de imaginea Pământului-Mamă printre sedentarii dintotdeauna din Carpați.

Pentru că Soarele era considerat o sursă inepuizabilă a energiilor, unele dintre simbolurile lui reprezentau mişcarea circulară, perpetuă. Semnele mişcării circulare au ocupat loc important în cromografica textilă a arealului Tisa, în compozițiile ornamentale create în această zonă. Arhetipurile simbolistice existente în Carpați au constituit punct de plecare şi pentru oamenii străvechi din spațiul spiritual al contrafortului vestic.

Fig. 6. 4. Arhetipuri simbolistice

Simbolurile primare carpatice şi derivatele lor dintâi au putut fi citite în toate direcțiile privirii, dovadă că erau anumite norme de alcătuire a ideogramelor. Combinația de ideograme în cadrul larg al arhetipului simbolistic completată cu alte derivate, sinonime simbolistice a detaliat citirea şi a pregătit trecerea la semnele prealfabetice. Scrierea pelasgă şi cea dacică au rămas dovezi certe. Semnul Soarelui, ⊗ , aşezat altfel, ⊕ , a schimbat radical sensul mesajului cultic, a limitat interpretarea în avantajul detalierii. În multe cazuri, cercul a fost apreciat la superlativ numai prin sugerarea imaginii, ✳ , prin repetarea semnului, a fost asociat cu alte semne pentru aprecieri complexe.

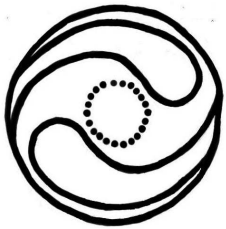

Voluta spiralică şi cercul, ca semne solare au fost redate numeric în cromgrafică pentru că tehnica țesutului şi cusutul, brodatul pe fir au permis construirea imaginii prin scarare. Imaginea obținută astfel era agreată numai pe suprafețe compoziționale mari. Cercul, spirala, brodate pe cojoace sau aplicate prin decupaj au

fost de efect în asociere cu alte semne, au păstrat practicile arhaice fără întrerupere.

Spirala şi cercul – ca simboluri ale Cerului-Tată – şi-au menținut expresia cultică în particularități stilistice deosebite. Ele au format o parte însemnată a mijloacelor de exprimare în dialogul cu Cerul, au stat la baza sințămintelor lăuntrice. De aici s-a degajat peren tăria lor peste toate timpurile.

Cu arhetipurile simbolistice sacre s-a scris prima carte a existenței noastre.

Fig. 6. 5. Maramureşeancă.

Simboluri ale pământului-Mamă

În cuplul originar, Pământul-Mamă a avut rol de căpetenie în consolidarea gintei. Conceptul potrivit căruia pământul, apa şi focul determinau viața a stat la baza preceptelor primare, cultice. Pământul şi apa ofereau hrana, iar focul şi pulberile sinonime de ocru- roşu asigurau confortul şi liniştea spirituală. Încă din al 36-lea mileniu

î.H. carpaticul era religios. Cu 20 de milenii mai târziu a incizat volute paralele suitoare, s-a exprimat „în scris”, iar după alte 4 milenii a trimis primul mesaj din zona Porțile de Fier[47]. Acolo, pe vatra așezată în buza apei Dunării, în zona terestră extrem de bogată în floră și faună, omul străvechi și-a exprimat simțămintele folosind semnele adecvate trăirilor lui. A folosit semne specifice mai vechi, probabil, cu care a descris dependența lui de solul bogat. A născocit segmentul de dreaptă, apoi cu acesta a compus unghiul, unghiuri opuse, deci și rombul, lanțul de romburi suitoare, dreptele paralele, ș.a., apoi le-a legat în așa fel ca să obțină coloana, stâlpul cu care se lega de Cer. Atunci s-a logodit Pământul cu Cerul, în credința existenței forțelor atotcuprinzătoare.

Semnele pământului-Mamă au intrat în contextul mijloacelor de exprimare neverbală și astfel au fost folosite în toate epocile, au fost așezate pe toate mijloacele întrebuințate în rugă și adorații. Viguro-zitatea lor asigurată de simțămintele cultice a făcut posibilă dăinuirea dovezilor privind existența neîntreruptă a populației carpatice, autohtonia și continuitatea aceluiași neam.

Ținuturile Tisei au constituit o parte infimă a marelui spațiu numit Europa Veche, deci particularitățile simbolistice nu s-au creat în această mare efervescență cultică. Aceeași credință, același grai, același mod de viață a aceluiași neam statornic de când lumea, toate acestea nu puteau crea particularități. În asemenea condiții, simbolistica sacră, solară și-a păstrat sfințenia peste toate vremurile derulate, fie ele acestea bune sau vitrege. Până în anul 106 d.C., arealul Tisei deschidea perspectiva largă a ținuturilor dacice, vestice, ținuturi cu populație de același tip spiritual carpatic, incipient cristalizat prin anii 7000 î.H.

Ca și semnele Cerului-Tată, cele legate de conceptele religioase ale Pământului-Mamă au dăinuit în practicile cultice și au rămas. Au rămas în zonele înstrăinate sau periferice, așezările din bazinul hidrografic al Tisei, au rămas în sculptură, în modelaj, în cromografia textilă. Semnele compuse din segmentul de dreaptă constituie o parte importantă din grafica ulcioarelor, oalelor și strachinilor din Leheceni, din bogăția podoabelor lăzii de zestre din Budureasa, din ornamentul

---

47 Virgil Vasilescu: *Semnele Cerului*, ed. Arhetip, București, 1994, pag. 19.

căucelor de la Lunca Teuzului, din cromografia cojoacelor, a ţesăturilor din Buceşti, Brusturi, Sălişte, Vaşcău, Brădet ş.a. de pretutindeni, de pe Crişuri şi Someş[48]. Aceleaşi simboluri sacre inventate în epoca de piatră, aceleaşi semne cultice au rămas răspândite în arealul tuturor civilizaţiilor carpatice, în toate timpurile orizonturilor culturale de aici.

Datorită sacralităţii lor, simbolurile şi-au păstrat conturul şi tenta coloristică, oricare ar fi fost contextul în care se găseau. Semnul era de fapt o ideogramă pusă în text pentru detaliere. Compoziţiile păstrate în grafica textilă de la Beiuş, Aleşd, Şimleu, Gurahonţ ş.a. au îmbogăţit zadia, zăbranicul, lebreul, cămaşa în toate împrejurările şi în toate timpurile, au comunicat acelaşi mesaj al pământului[49].

Este important de reţinut că semnele solare, carpatice au supravieţuit în întreg spaţiul getic, dacic de odinioară ca fiind venite din neoliticul Europei Vechi. Au rămas -e drept, destul de sporadic- până la Oderul Mijlociu, Vistula de Jos, bălţile Pripetului şi cataractele Niprului. Au rămas răsleţ în Panonia şi Dalmaţia, până spre Egee şi Propontida, în toată zona stăpânită cândva de daci[50].

După datele de ordin simbolistic, se pare că statul centralizat dac era o continuare a entităţii Europei Vechi, era un segment al filonului nostru originar. Pretutindeni, în perimetrul marelui regat au fiinţat simboluri sacre arhetipale, au rămas în aceleaşi medii cultice în care s-au format. Cromografica vestică, naturalistă nu a influenţat pe cea solară, carpatică, nici în zonele de interferenţă culturală, în periferia îndepărtată a epicentrului marilor religii solare.

Semnele Soarelui, semnele Pământului ne-au zidit civiizaţii suprapuse şi vor fiinţa cât sărbătorile.

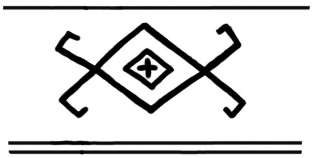

Fig. 6.6. Pe lăţitare, pe zapreg şi măsăriţe.

48 Muzeul Ţării Crişurilor-ghid-Oradea, 1973.
49 Casa Creaţiei Populare-Reg. Crişana, 1967.
50 V. Pârvan: *Getica*, Bucureşti, 1926, pag. 380.

Caratele valorilor spirituale

Moda pe vatră din Lăpuş
în epoca bronzului timpuriu.

Aşa cum o personalitate se distinge prin caracteristici proprii, prin decantarea în timp a faptelor de excepție, şi un bun valoric se poate măsura în carate, în indici pentru conținutul în aur al efortului fizic şi capacității psihice. Timpul are cuvânt hotărâtor la cumpănirea valorilor, alături fiind şi mediul şi împrejurările social-istorice şi faptele aşezate, toate luate în calcul după cel puțin o jumătate de veac. Valoarea însumează totalitatea însuşirilor care dau importanță şi preț zestrei native şi străduințelor de excepție, iar în Carpați, raportul dintre mulțime şi fapte ieşite din comun depăşeşte limita posibilului.

Credințe noi, credințe vechi

Când s-a desprins din lumea celorlalte viețuitoare, omul s-a trezit singur şi neajutorat, mereu în fața răului neiertător. Facultățile mintale cu care era atunci proaspăt înzestrat l-au ajutat să caute sprijin folosind raționamente simple, la nivelul puterii lui de judecată. În lupta pentru câştigarea hranei din cules, din adunarea roadelor oferite de flora şi fauna înconjurătoare a intuit locul sursei de căldură, de apărare împotriva zilelor geroase. A socotit Soarele ca binefăcător a tuturor viețuitoarelor, a identificat focul ca trimis al Soarelui pentru oameni, a luat vatra focului drept spijin esențial şi i-a adus laude, fie ea aceasta în grotă sau în locuința de suprafață. Soarele şi focul i-au fost primele spirite bune, ajutătoare, cu acestea a fost tovarăş de drum peste milenii. Atunci s-au format şi de atunci au dăinuit conceptele cultice de început, precredințele.

Prin al patruzecilea mileniu s-au coagulat conceptele credințelor incipiente. În aceste vremuri extrem de îndepărtate, stră-străbunii noştri au stabilit un anume comportament în relațiile cu semenii, cu forțele văzute şi nevăzute. Îşi cinsteau înaintaşii aşezându-i după moarte sub vatra locuinței, alegeau ocru-roşu şi-l presărau pe vatră, pe alte bunuri şi pe cei plecați în lumea subterană alcătuind astfel ritualul şi simbolul purtător de mesaje[1].

Credința în puterea Cosmosului, prin imaginea Soarelui a pus temeiul vieții spirituale complexe. Soarele aducea pe Pământ lumina şi căldura, el alunga întunericul şi răul gerurilor cumplite, lui i se aduceau laude, mulțumiri, lui se rugau să le vină în sprijin. S-au rugat individual, în fața primejdiei, s-au rugat în grup compact prin graiul unuia ales dintre ei. Femeia a fost alesul dintre toți fiindcă ea înfrunta greutățile membrilor gintei, fie ei aceştia copii, bătrâni, bolnavi, neputincioşi în faşa feluritelor obstacole. În anii când femeia a condus ruga s-au creat primele cutume religioase, primele norme morale intangibile peste milenii.

---

1 *Istoria Universală*, Moscova, traducere Bucureşti, Vol.1, 1958.

Credințele solare s-au ridicat în apogeu în vremurile când cete tribale atacau aşezările sedentarilor jefuindu-i pe aceştia, luându-le bunurile agonisite. Atunci, bărbatul şi-a luat funcția de apărător al comunității de grup, atunci a luat şi rolul de conducător al ceremonialului solar. În Spațiul Carpatic, acest transfer s-a produs prin anii 3500 î.H., când femeia a rămas cu vechile practici solare, în paralel cu ritualurile conduse de preot şi de marele preot. În acest timp s-a creat un cult al credințelor, s-a creat Cultul Soarelui, o sumă a tuturor cutumelor şi normelor mistice. În apogeul Cultului Solar s-a arătat Zalmoxis pentru neamul carpatic.

Declinul Cultului Solar s-a resimțit o dată cu apariția celor patru mari religii universale, adamice, între acestea fiind şi religia creştină. Religiile universale au avut darul de prolifera variante doctrinare şi de atunci, de prin anii şase sute, înainte de naşterea Mântuitorului au creat subdiviziuni multiple, într-un proces continuu. Din creştinism s-a cristalizat o latură fermă a trdiționaliştilor şi aceştia au format biserica ortodoxă, biserica dreptei credințe, biserica neamului sedentar, carpatic[2].

Sfinți români

În lunga perioadă a precreştinismului, carpaticii au fost profund religioşi, sentimentele cultice solare fiind ridicate de ei până la paroxism. Climatul spiritual predominant al fiecărei vetre, sistemul de organizare al templelor, al sanctuarelor, tenta evlavioasă a celor care au împlnit practici rituale de largă respirație mistică, toate acestea au uşurat creştinarea apostolică, în Spațiul Carpatic. Pregătită din milenii mai vechi, populația sedentară se prezenta în jurul anului zero, o forță uriaşă supusă „legilor frumoase” promovate de preotul şi zeul Zalmoxis. Acesta a uşurat calea dintre Pământ şi Cer, a netezit pragul trecerii spre noua doctrină cultică.

---

2 *Vechiul şi Noul Testament*.

Apostolul Andrei a adus cuvântul evangheliei în spațiul dacic, într-o lume perfect organizată economic şi social. Centrul spiritual a fost în munți, în zona central-administrativă, deci noua credință a putut pătrunde uşor printre aşezările din zona Litoralului. Oricare ar fi fost intensitatea influenței creştine, sedentarii carpatici au cunoscut noua lege la jumătatea primului secol al erei noastre.

Trecerea la noua credință a fost relativ uşoară pentru că in noile scenarii cultice şi-au găsit loc foarte multe rituri ale credințelor solare, multe practici cultice fiind proprii ambelor dogme. Cu toate acestea au fost şi confruntări de idei, au fost uneori confruntări dure.

Cei dintâi martiri pentru credința creştină au fost pe teritoriul Dobrogei, în anul 290, după retragerea ocupanților romani din Dacia. Preotul Epictet şi magistratul Astion, amândoi originari din Phirigia Asiei Mici au pierit pentru cauza creştină în această țară a credințelor solare. A urmat Sava şi el martirizat; a fost înecat împrună cu adepții săi în apa Buzăului, în drum spre centrul cultic din Munții Vrancei.

Calendarul nostru s-a îmbogățit cu sfinți, mucenici, martiri şi cuvioşi aleşi dintre români pentru faptele lor în procesul consolidării creştinismului, în dreapta credință. Astfel, în pomelnicul bine localizat al neamului, au rămas drept pildă pentru noi, în veşnică pomenire nume ca:

Sf. Cuvios Antipa de la Calapodeşti – 10 ianuarie;
Cuviosul Ioan Colibaşul – 15 ianuarie;
Sf. Bretanion, episcopul Tomisului – 25 ianuarie;
Sf. Ierarh Calinic de la Cernica – 11 aprilie;
Sf. Mucenic Sava de la Buzău – 12 aprilie;
Sf. Mucenic Ioan Valahul – 12 mai;
Sf. Mucenic Iuliu Veteranul – 27 mai;
Sf. Mucenic Filip de la Niculițel – 4 iunie;
Sf. Ierarh Ghelasie de la Râmeț – 30 iunie
Sf. Ierarh Leontie de la Rădăuți – 1 iule;
Binecredinciosul Ştefan cel Mare – 2 iulie,
Sf. Martiri C. Brâncoveanu şi cei patru fii ai săi: Constantin, Ştefan, Radu, Matei, precum şi sfetnicul Ianache – 16 august;
Sf. Cuvios Ioan de la Prislop – 13 septembrie;
Sf. Ierarh Iosif de la Partoş – 15 septembrie,

Sf. Mare Mucenic Nichita Românul – 15 septembrie;
Ierarhul Martir Antim Ivireanu – 27 septembrie;
Sofronie de la Cioara – 21 octombrie;
Sf. Mucenic Oprea – 21 octombrie;
Sf. Preot Martir Ioan din Galeş – 21 octombrie;
Sf, Preot Martir Moise Măcinic din Sibiel – 21 octombrie;
Sf. Cuvios Paisie de la Neamţ – 15 noiembrie;
Sf. Cuvios Antonie de la Iezeru-Vâlcea – 23 noiembrie;
Sf Mucenică Filofteia de la Curtea de Argeş – 7 decembrie
Sf. Cuvios Daniil Sihastru de la Putna – 18 decembrie;
Cuviosul Nicodim de la Tismana – 26 decembrie; ş.a.

Pentru veşnica pomenire ar mai fi de adus în rândul martirilor neamului şi Mihai-Vodă Viteazul şi el martirizat în lupta pentru unirea tuturor românilor sub semnul crucii creştine, pentru apărarea bisericii tradiţionale. Ar mai fi de adăugat sărbătorile fără nume, fără hram, întrunirile solare de amploare care au împlinit rugă şi jertfe pentru Atotputernicul Stăpân.

Lăudaţi fie ei toţi sfinţii români ştiuţi şi neştiuţi!

Datinile la români

În arealul civilizaţiei Tisa, ca pretutindeni în Spaţiul Carpatic, multe rituri şi scenarii cultice ale credinţelor străvechi s-au repetat cu aceeaşi intensitate. În cadrul spiritual dens, repetările au pus accent pronunţat pe etapele mistice ale ritulalului, au încărcat scenariul şi asfel adulaţiile au dat viaţă fără sfârşit exteriorizărilor cultice. Cu suma datinilor s-a alcătuit substratul mitologic la români şi pe fondul acestui orizont cultural civilizaţiile carpatice s-au derulat peste milenii[3].

Datinile alcătuitoare ale vechiului calendar au rămas nemodificate, cu toate că în perioada crizei religioase dintre ere, în acelaşi spaţiu cultic al Europei Vechi au apărut concepte noi, precum

3 Romulus Vulcănescu: *Mitologia română*, Bucureşti, 1985.

Brumalia – pentru cinstire lui Dionis – Saturnalia (zeul semănăturilor), Ralentalia şi Compitalia, în cinstea morților, Calendele, Leneele, Natalis, Mithra, ş.a. Aceste sructuri noi nu au putut zdruncina dogmele solare, nu au modificat conținutul scenariilor tradiționale împământenite de câteva milenii. Dimpotrivă, noile practici cultice erau structurate simplist pe scheme arhaice şi de aici vulnerabilitatea lor[4].

Sedentarii carpatici au grupat datinile create în compartimente stabile, determinate fiind numai de mediul existenței lor în lupta pentru supraviețuire. Au creat datini calendaristice repetabile anual, la intervale precise legate de ciclurile vegetației, cu ruga de început, de sfârşit şi de întreținere. Din scenariile acestor manifestări nu au lipsit ofrandele (pâinea, fructele, băutura, toate în context ritual) nu au lipsit urările de bine (colindele), buna dispoziție, în alai toate fiind îndreptate împotriva răului[5].

În tipologia obiceiurilor, un loc important l-au ocupat datinile axiale, cele strâns legate de naştere, de axul thanatic şi de cel al recunoaşterii de sine. Ritualurile celor trei mari evenimente au rămas cele mai bogate ideatic în cultura întregului neam carpatic. Măruntele deosebiri cunoscute au fost determinate de împrejurări social-istorice şi materiale, s-au cristalizat la nivelul nucleului familial. Raportul OM-COSMOS, la temeiul credințelor solare nu a cunoscut nici o treaptă intermediară, spațială, cultică sau administrativă. Doctrinele solare au stimulat adorațiile pentru viața terestră şi pentru cea veşnică, iar în unele cazuri deosebite au permis scenarii când şi forțele răului aşezate în cumpăna dublă erau puse în slujba dorințelor de bine. Practicile axiale precum ursitorile la naştere, dusul la apă, în scenariile căsătoriei, ritul spargerii vasului, al apei, al ofrandelor în scenariul trecerii etc., au rămas aşa cum erau şi în anii templelor neolitice, şi pe platformele de rugă, în Carpați[6].

Încă din preantichitate carpaticii au creat cutume cu conținut comportamental. Au respectat „legile frumoase” în epoca fierului şi au

---

4 Petre Comărnescu: *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români şi slavi*, Iaşi, 1931.
5 Th. Burada: *Datinile poporului român la înmormântare*, Iaşi, 1882.
6 Sultana Avram: *Istorie şi tradiție în spațiul românesc*, Sibiu, 1996.

dat nemurire datinilor care se impuneau spontan în faptele oamenilor. Ritualurile ce alcătuiau întrunirile cultice de amploare, precum pregătirile preliminare, ţinuta vestimentară, riturile jertfei, repertoriul cântecelor şi dansurilor rituale etc., toate îşi schimbau modul desfăşurării în funcţie de împrejurările momentului, dar nu se abăteau de la structura iniţială. Toate respectau modul de exprimare al mesajului cultic[7].

A rămas peste vreme un tip de practici solare, datini de care se făcea uz în împrejurări deosebite: secetă, inundaţii, molime, stihii ale naturii. Pentru anihilarea efectelor negative s-au creat practici cultice care, în timp, au luat chip de datină, au căpătat puteri de cutumă. În contextul acestor restricţii, locul bun pentru temei de casă nouă era acela pe care nu a fost altă casă, nu a fost răspântie de drum, nu a fost brazdă de hotar. Locul bun pentru noua zidire era acela pe care vitele dormeau în voie, pe care apa nu se evapora peste noapte, pe care jumătatea de pâine aruncată cădea cu faţa în jos.

De remarcat faptul că viaţa cultică a sedentarilor carpatici a fost modulată în toate timpurile pe aceleaşi ritualuri intangibile. Ritualul, datina a dat culoare şi fast vieţii terestre. Un neam fără datini a arătat ca un pom uscat, fără floare şi cântec. Poate de aceea şi în satele de pe Crişuri şi Someşuri, în cele ale ţinuturilor Tisei, arborele primordial a luat chip de brad, bradul a luat chip de pom roditor, pomul s-a schimbat în steag încărcat cu năfrămuţe, cu chişcheneu şi feleguţe, cu smoc de lână în cruce[8].

Sub presiunea timpului, datina a rămas datină la nou şi ne defineşte ca fiind supuşi credinţelor şi legilor solare.

Flora sacră

Pe fondul comun al civilizaţiilor carpatice, în aşezări de pe Crişuri şi Someşuri s-au păstrat practici cultice specifice prin folosirea plantelor

---

7 Ion Cuceru: *Vechi obiceiuri agrare româneşti*, Bucureşti, 1988.
8 Maria Bocşe: Tradiţional şi contemporan în organizarea gospodăriei bihorene, „Crisia”, XVII, Oradea, 1986, pag. 432.

din flora spontană. Ele, plantele, şi-au câştigat sacralitatea datorită efectelor terapeutice, deodorante, datorită locului prioritar stabilit în ritulurile celor trei axe ale vieții terestre.

Din flora cu suport sacru, în scenariile cultice, bradul a ocupat un loc important în riturile naşterii, ale recunoaşteri de sine ale axului thanatic. El a fost recunoscut ca fiind arborele primordial şi arbore genealogic, „pomul” esențial care a marcat pragul trecerii şi etajele vieții terestre. Îmbrăcat în mitologie şi rituri a rămas mărul cu florile şi fructele lui, a rămas paltinul care a marcat solul „curat” pentru aşezări cultice, a rămas teiul pentru ramura înverzită de armindeni şi pentru lemnul folosit în zidiri cultice, a dăinuit stejarul ca simbol în practici spirituale, alunul etc.

În textul pentru rugă, în cântec sau în descântec au intrat plantele recunoscute prin efectele lor de excepție, acelea care purtau o mare încărcătură spirituală. Datorită efectelui lor asupra spiritului, efect binecunoscut în anii precreştinismului, între materialele necesare preparării Sfântului Mare Mir au intrat vinul natural, rosmarinul măghiranul, stânjenelul, nucşoara, inul şi vâscul, plante aducătoare de sănătate fizică şi sufletescă.

Riturile trecerii au inclus în scenariul lor ofranda florilor alese, precum şi focul întrținut cu ramuri de soc, de boz, sau de alior.

Din cântec, din adorații nu a lipsit imaginea frunzei verzi, din descântec nu a lipsit busuiocul, nuieluşa de alun, fuiorul de cânepă.

Legământul nou-născutului cu solul inerbat, înfrățirea copilului cu bradul, cu paltinul, cu stejarul, jurământul de hotar cu brazda înverzită aşezată pe creştetul capului, ş.a., au rămas martori sacrelor legături dintre Om şi pământul-mamă, pământul-frate.

Cununa ca imagine în practicile cultice, cununa de spice, cununa din florile câmpului, cercul de flori, de frunze şi raze, toate au sfințit graiul şi cugetul în ritualurile românilor.

De reținut este faptul că flora sacră, selecționată în ritual, pentru ritual a stat în atenția carpaticilor, în egală măsură, în toate vetrele civilizațiilor suprapuse şi în toate timpurile. Civilizația Tisa nu a creat excepții.

Semne sacre, solare, în arealul Tisa

În spaţiul vestic al civilizaţiilor carpatice, semnele primare s-au răspândit cu aceeaşi intensitate şi cu aceeaşi încărcătură spirituală specifică trunchiului genetic recunoscut aici. Atât semnele formate din curbilinii, cât şi cele alcătuite din segmente de dreaptă s-au înscris în ritmul pornit de la Strachina-Dorohoi şi de la Cuina Turcului-Mehedinţi. Impulsul răspândirii simbolurilor a fost dat de motivaţia cultică incipientă a ocrului. Astfel, în aşezările civilizaţiei Tisa, semnele primare carpatice erau în atenţia omului străvechi înainte de încheierea paleoliticului final, mai devreme de anii zece mii. Picturile rupestre de la Cuciulat şi Pescari au adus dovada capacităţii omului de a se exprima cu ajutorul simbolurilor, în aceeaşi relaţie Om-Cosmos. Pasta colorată, spirala, coloana, cercul, unghiul, segmentele de dreaptă, toate au urmat cursul firesc al canoanelor spirituale, solare, aşezate în Spaţiul Carpatic. S-au individualizat in dialog semnele arhetipale, binecunoscute în întreg spaţiul Cultului Solar. Derivatele din semnele primare au creat fondul simbolistic al civilizaţiilor carpatice, o contribuţie de seamă având civilizaţia Tisa. Simbolurile, prin perenitarea lor au deschis cale permanenţei pe orizontal, în spaţiu şi pe vertical, în timp.

Segmentul fragmentului de coloană incizat, semnul ecvideului de la Cuina Turcului (anii 10650 î.H.) s-a păstrat în compoziţia grafică a bunurilor spirituale, în cromografia textilelor, în grafica lutului, a aluaturilor şi lemnului. a rămas în practica rituală de ceapsă şi zgărdan[9]. Semnul ⲅ creat la Parţa în mileniul al V-lea î.H., fie el cu prelungiri drepte sau spiralice a îmbrăcat cromografica textilă a zadiilor bihorene, scoarţa din Maramureş[10], ciupagul în ţinutul Arieşului, inciziile în lemnul maramureşenilor, veşmintele de la Prundul Bârgăului[11]. Rombul cu laturi prelungite ✠ cunoscut în textile până peste Nistru a fost păstrat în arta ţesutului în satele româneşti din

9 Tancred Bănăţeanu: *România-din tezaurul tradiţional*, Bucureşti, 1977.
10 Revista Muzeelor şi Monumentelor, 8, 1989, pag. 71.
11 Boris Zderciuc: *Covorul maramureşan*, Bucureşti, 1963.

Ungaria, la Micherechi, Chitigaz şi Bătania[12]. Cele mai multe variante ale rombului cu laturi prelungite şi cu segmente radiale ❋ au fost create în satele de pe Crişuri, iar combinaţia benzilor cu alb-crem şi ocru-roşu a fost preferată în Oaş. Simbolurile create în Spaţiul Carpatic au avut rezonanţă în Orient şi mai cu seamă în Europa estică, aici fiind cunoscute ca „semne dacice".

Semnul ***S*** a îmbogăţit cromografica tradiţională cu deosebite compo-ziţii în incizia lemnului, pe „felegi de brâncă", pe năfrămuţe şi cheşchenee, pe zapreg, pe felegi de masă şi fâţare de pernă, pe banda cromografică a zgărdiţelor de mărgele[13].

Un alt simbol important, semnul mişcării circulare a fost intens folosit în grafica textilelor prin anii 852 d.H.[14], Crucea precreştină era predominantă în ţinuturile Crişanei[15], iar grupuri de unghiuri cu laturi paralele erau preferate în toate ţinuturile Tisei, în bazinul hidrografic Zlatna, pe Valea Ampoiului şi în satele din întreg versantul vestic al Apusenilor[16].

Lanţul din unghiuri pline[17], zigzagul obţinut prin excizie pe vatra de la Berea[18], lanţul fugător de la Sălacea, de la Oradea, de la Novaj (Ungaria), de la Otomani [19], toate acestea au fost semne neolitice mereu active peste timp, semne trainice în palmaresul simbolistic din ţinuturile Tisei.

S-au păstrat dovezi cu rădăcini adânci preacum „şirul cu negroiu" sau cu „pipărci", cu „şerpălău", la Ineu şi în alte sate vecine. S-au păstrat în grafica obişnuită multe din semnele culturii Coţofeni,

---

12 Asociaţia Maghiară de Etnografie: *Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria*, Budapesta, 1945.
13 Aurelia Blaga, col: *Nestemate bihorene*, Bucureşti, 1974.
14 Elena C. Cornescu: *Cusături româneşti-album*, Bucureşti, 1906.
15 Aurel Tripon: *Monografia Crişanei*, Oradea, 1936.
16 I. Ghelcea: Arheologie, istorie, etnografie, „Apulum", V, 1964.
17 I. Nemeti: *Cunoaşterea trecutului epocii bronzului din N-V României*, S.C.I.V.-Tom 23, 1972.
18 Varol Kacso: *Contribuţii la problema începuturilor epocii bronzului în N-V României*, S.C.I.V.-Tom 23, 1972.
19 N Ghidioşan: Sincronismul culturii Wietemberg la vest de Carpaţii Apuseni, „Crisia", IV, 1974.

Otomani, Suciu de Sus, Roşia, semne cunoscute şi în alte culturi carpatice[20].

Mulţimea de semne sacre, semnele solare mult apreciate în epoca pietrei şi a bronzului, au fost activate în epoca fierului şi au împânzit cromografica în Evul Mediu. Au venit în estetica epocii moderne împodobind porţile, stâlpii şi pălimarele, picturile bisericilor şi izvoadele veşmintelor.

Simbolurile Tisei au fost şi semnele sacre ale Spaţiului Carpatic.

Veşminte, găteli şi podoabe

Către sfârşitul societăţii matriliniare, ritualul a ridicat Soarele în apogeu îmbrăcându-l în haina strălucitoare a cultului. Ritualul, prin scenariile şi cutumele lui a fundamentat adoraţiile dându-le consistenţa adulării. În aceste profunde manifestări spirituale s-a creat ruga în taină şi ruga în adunările de amploare. Pentru ca smerenia sedentarului să se facă auzită s-au creat şi s-au folosit veşmintele, gătelile şi podoabele. Pentru fiecare gest, pentru fiecare etapă de lucru şi pentru fragmentele reprizelor de muncă s-au creat rituri. Astfel s-a născut ritualul, prin înmănuncherea riturilor mărunte, susţinătoare ale lucrului împlinit. A rămas un ritual al obţinerii fibrei, altul al ţesutului ritual pentru cusut, ritual pentru vopsit, pentru croit, pentru ieşirea în lume cu veşminte, găteli şi podoabe temeinic aşezate într-un larg concept spiritual.

Prin rolul ei ca titular de gintă, femeia a condus ritualul, ea a împlinit adoraţiile prin implicarea în practicile cultice. Când templele s-au zguduit în trepidaţia pendulării triburilor migratoare femeia a rămas cu practicile cultice restrânse la nivelul comunităţii de vatră. A rămas total supusă cutumelor specifice alcătuirii veşmintelor, gătelilor şi podoabelor, a tansferat practicile din templu în intimitatea locuinţei, a

20 P. Roman: Descoperiri din epoca târzie (pre-Otomani) a epocii bronzului în N-V României, S.C.I.V.-3, Tom 27, 1986.

rămas cu argeaua, cu leasa, cu piva şi vâltoarea, a rămas cu întrega paletă simbolistică.

Printre practicile cultice principale, specifice templului neolitic în anii Europei Vechi, cele alcătuitoare de veşminte au rămas active până în secolele de pe urmă. Confecționarea veşmintelor pe structura cutumelor solare, modelarea şi purificarea lutului şi a aluaturilor, împlinirea riturilor existenței folosind cântece şi dansuri specifice în adunări de amploare, folosind ofrandele şi în alte multe practici ținute în taină. În gama largă a acestor practici, locul de frunte a fost ocupat de exercițiul confecționării veşmintelor, fiindcă acestea au solicitat efort fizic, discernământ, perseverență, toate acestea fiind condiționate de structurile conceptului cultic solar intangibil.

În veacurile de pe urmă, adunările spirituale de amploare s-au transformat în târgurile de țară şi nedei, acestea fiind cu vatra în apropierea platformelor cultice, în preajma lăcaşelor noi de cult. De marile sărbători, sedentarii carpatici ieşeau în straie noi, cu străvechea cromografică aşezată altfel, în aceleaşi tipare tradiționale. De aici vine evantaiul particularităților, din sclipirile gândirii, din cercul strâns al comunității de vatră, din modele împrospătate şi purtate în mulțimea întrunirilor spirituale. Frumos trebuie să fi arătat adunarea în târg la Beiuş, unde în mulțimea de sumane felurite puteai recunoaşte pe „zărăndean, cohan, şirian, roşian, borodan”[21]. Veşmintele, gătelile şi podoabele şi-au păstrat vitalitatea prin folosirea riturilor proprii, prin respectarea tabu a repertoriului simbolistic sacru şi prin încadrarea calendaristică a etapelor de lucru. O tânără era obligată prin legi memorate să-şi confecționeze complexul vestimentar cu care intra în lume, cu care se căsătorea, cu care trecea peste pragul thanatic. Respectând aceste trei axe ea confecționa şi veşmintele partenerului, în acelaşi climat sacru al locuinței. Din lucrul împlinit se vedea hărnicia, capacitatea creatoare, spiritul de discernământ şi fermitatea privind respectarea normelor cultice tradiționale.

În spațiul nostru spiritual au rămas dintotdeauna aceleaşi legi cultice solare, acelaşi echilibru perfect între bine şi rău, aceeaşi luptă

---

21 Ioan Selagian: Poporul român şi portul lui, „Familia”-15, 1867.

dual㕢. Veşmintele carpaticilor privite global au două predominante cromatice: veşminte „pe roşu”(tonul presupunând semnul vieții terestre, plinătatea vieții) şi veşminte „pe alb”(albul fiind semnul vieții fără de sfârşit, pregătirea pentru aceasta). În funcție de aceste două concepte s-au ales izvoadele, semnele sacre, toate aşezate în benzi ornamentale, în textul ales pentru citire. În conceptul sedentarilor carpatici, valoarea aurului, a argintului a ținut de culoarea metalului, de sclipirile acestuia, nu de complexitatea achiziției.

Veşmintele s-au deosebit esențial de hainele termofile purtate zilnic datorită încărcăturii cultice, a ritualurilor creației şi a cadrului mistic în care îşi prezentau mesajul. Veşmintul-în sărbători-a apropiat omul de înaltul Cerului şi l-a îndepărtat de mulțimea pestriță, îndepărtată de legile nescrise ale pământului. Cine s-a îmbrăcat în sărbători în sacrul complex vestimentar a simțit o stare de euforie, a intrat în rezonanță cu puterea Soarelui.

Fig. 7. 1. Grafica veşmintelor groase, pe Crişuri, în epoca bronzului timpuriu.

Găteala capului

Ca peste tot în spațiul Carpatic, gătitul capului a stat în grija deosebită a femeilor din ținuturile Crişurilor şi ale Someşului. În sărbători, preocupările pentru înfrumusețare au sporit fiindcă străduințele izvorau din legile nescrise ale credințelor solare, din normele care

protejau continuitatea speciei umane. Sentimentul perpetuării a aparținut comportamentului biologic ca la toate viețuitoarele, dar omul a accentuat fenomenul cu nuanțe raționale, caracteristici bine reliefate în ținuturile carpatice, în cele ale civilizației Tisa.

Fetele au împletit părul într-o singură cosiță, ca la Tauți-Arad, în semn al puterii numărului unu, al singularului. Tinerele-în perspectiva căsătoriei-au purtat două codițe prelungite în panglici tricrome, sau adunate în forma triunghiului, ca la Dunăreni. Vârstnicile au purtat ştergar alb, ca semn al declinului vieții terestre, aşezat ca la Huşi, ca la Vădastra. În Țara Oaşului „femeile sunt înfrumusețate cu bani de argint pe cap şi pe frunte" susținea un martor în urmă cu un veac şi jumătate[22]. În arealul civilizației Tisa, ca în toate aşezările carpatice, s-a purtat adesea şi în sărbători, conciul din lemn apoi din carton presat. conciul frumoaselor de la Budeşti, în urmă cu patru milenii, era fixat pe cap cu ajutorul acelor de bronz anume prelucrate de pricepuți bijutieri[23]. În arcul dintre Sălaj şi Arad, tinerele îşi strângeau pieptănătura în cordelețe torsionate, lucrate din aur sau din argint, anume făcute să mențină onduleurile mari ale buclelor îngrijite[24]. Cordelețele consolidau şi poziția cosițelor în cunună sau în triunghi, variante mult apreciate de tinerele acestor ținuturi. Cercei nemaintâlnit de frumoşi, coliere din metal prețios, salbe valoroase din aur, din argint, pandantive alese, toate au sporit farmecul frumoaselor de pe Tisa, în epoca bronzului[25].

Bărbații au purtat căciula înfundată, reglabilă după vreme şi ritual, aşa cum în veacul nostru au purtat Avram Iancu şi I.L.Caragiale. În afara ritualului, de obicei îşi lăsau libere pletele retezate la nivelul umerilor, precum „comati", iar în vreme aspră aşezau gluga[26].

Pletele îngrijite, ştergarul alb, căciula şi gluga, acestea au împodobit capul preanticilor carpatici din ținuturile Tisei.

---

22 Ioanu Buşița: Țara Oaşului, rev. „Familia", 14, 1869.
23 Tiberiu Bader: Depozitul de bronz de la Lăpuş, „Marmația", 5, 1979.
24 Alexandrina Enăchescu: *Portul popular românesc*, Craiova, 1939.
25 Tiberiu Bader: *Epoca bronzului în N-V Transilvaniei*, Bucureşti, 1978.
26 Nic. Dunăre: *Civilizația tradițională românească în curbura Carpaților nordici*, Bucureşti, 1984.

Alte găteli

După inciziile în ceramica neolitică de la Dindeşti, Andrid şi Tiream[27], după imaginile redate în ceramica epocii bronzului de la Satulung-Finteşteul Mic[28], şi după imaginile de pe Columna de pe metopele de la Adam-Clisi, „gura cămăşii" înaintaşilor noştri era decupată „în rotund", aşezată pe şnur în creţ reglabil. Platca şi deschiderea în unghi pe claviculă au venit vremelnic din alte culturi neimportante pentru noi.

Cu mâneca largă sau strânsă în manşetă fără volănaşe, din cromografica specifică a cămăşii nu a lipsit compoziţia numită îndeobşte şi pretutindeni „altiţă". Întotdeauna, aceasta a purtat benzile celor trei axe ale vieţii terestre, cămaşa având şi benzi aşezate vertical şi coloane aşezate în zig-zag, sau izvoade sămănate. Nu au lipsit semnele mărunte înşirate pe festonul gulerului sau din îmbinările încheiate. După ceramica sacră de la Pişcolţ, unghiul, rombul, haşura, toate în tricromia fazei vechi au apropiat conceptul ornamental de grafica primară de la Strachina-Dorohoi şi Cuina Turcului-Mehedinţi. Derivate din semnele arhetipale au împânzit compoziţiile ulterioare, pretutindeni în spaţiul Tisei. Numai în depresiunea Sălajului, zece localităţi mari, identificate până acum, înfloritoare în epoca timpurie a bronzului purtau în grafica lor semne solare importante[29].

Pieptarul ornat cu semne solare aşezate în compoziţia „medalionului"– pe piept, în alcătuiri laterale, pe spaţiul compoziţional al spatelui a rămas o piesă importantă în complexul vestimentar tradiţional, ca şi laibărul, sau cojocul[30].

Sarica purtată pe umărul stâng a însemnat că purtătorul ei era liber, nesupus unor autorităţi străine, iar cei privaţi de libertate purtau

---

27 I. Ciarnău, col: Descoperiri neolitice pe Valea Ierului, „Crisia", XV, 1985, p. 15.
28 Studii şi Cercetări de Istorie Veche, Tom 23, Bucureşti, 1972.
29 Carol Kacso: Descoperiri din epoca bronzului în depresiunea Sălajului, „Acta Musei Porolissensis", IV, 1980.
30 C-tin Cothişel: *Monografia comunei Certeze*, Sibiu, 1900.

sarica pe ambii umeri. Într-o scenă de pe Columnă, grupul înțeleptilor purta sarica adecvat împrejurărilor grele ale anului nefast 106[31].

Şorțul, acel obiect de îmbrăcăminte care a fost creat ca să se poarte dinainte, peste haine, pentru a le proteja în timpul lucrului, nemotivat a intrat în gama veşmintelor femeieşti şi bărbăteşti. Tot atât de neavenit, în locul țesăturii de protecție a fost folosit ştergarul brodat, acea piesă extrem de valoroasă în practicile cultice ale vetrei.

În viața de zi cu zi a omului străvechi, cioarecii-numai alb-crem, lucrați din țesătură îndesată, dovedeau rangul, nobletea şi bogăția purtătorului, cu numărul de cute formate pe picior, cu bogăția semnelor strânse în imagini cu tâlc şi cu desene în găitan negru. Toate acestea erau impuse de croiul specific epocii bronzului timpuriu al cioarecilor, apoi al bernevecilor. Croiul acestora de pe urmă a exclus cutele, dar a sporit eleganța prin linia dreaptă şi manşeta lată, a schimbat ritmul imaginilor întregului complex, a intrat în armonie cu compoziția de ansamblu a hainelor lungi. Ițarii uşori, din pânză de cânepă trecuți doar prin spată şi ițe nu au fost apreciați ca piesă de veşmânt. Alte modele, străine după croi şi lipsite de broderie simbolistică nu au intrat în zestrea spirituală a populației carpatice nici prin silnicia veacurilor de restrişte.

Trăistuța, fie ea purtată de femei sau bărbați a fost creată pentru transportul uşor, pentru merindar şi unelte mărunte, ca o soluție în locul desagilor cu capacitate mare. Nici trăistuța nu a căpătat semnificații cultice, nu a fost folosită în scopuri rituale. Cea mai veche piesă vestimentară folosită încă din perioada când omul s-a desprins din lumea celorlalte viețuitoare a fost şi a rămas cingătoarea. Întâi a fost mulată din piei uscate, apoi țesută şi brodată, a fost lucrată din piele tăbăcită, din piele frumos țintuită când metalul a ajuns la îndemâna meşterului. Cingătorile erau motiv de mândrie la Cehăluț, Chereuşa, Otomani, Tiream şi Sărăsău, cu câteva milenii în urmă. Femeile au purtat prin anii 2000 î.H. şi centuri din bronz bogat încărcate cu aceleaşi simboluri, cu aceleaşi semnificații cultice, ca în anii -6000, -3000 î.H.. Chimirul, centura, cingătorile textile de orice

31 Th. Pamfile: *Sărbătorile la români*, ed. Saeculum, Bucureşti, 1997, pag. 102.

fel au rămas cu aceeaşi încărcătură spirituală inițială, chiar şi în cazul când cămaşa bărbătească s-a scurtat până la sub-brâu.

Au pierit nemotivat brățările ornate specific bronzurilor carpatice[32]. Au pierit cu desăvârşire verigile de picior atât de mult apreciate cândva[33],au pierit pandantivele, aplicele mari, agrafele cataramele şi inelele purtătoare de simboluri sacre[34]. Nimic nu se mai ştie de farmecul tutulilor carpatici cu toate că în epoca bronzului au ajuns până aproape de Bratislava, până în aşezările de pe hotarul vestic al Europei Vechi.

Încălțările cu carâmbul scurt, botinele au fost create în aşezările carpatice încă din epoca de piatră. Aveau menirea să protejeze piciorul în perioadele reci ale anului, dar să lase loc vizibil pentru veşmintele brodate şi pentru podoabele gleznelor, pentru verigile atât de importante în epoca bronzului. La Dunăreni se înşirau atunci până la şapte verigi din aur, argint, bronz. În templele carpatice ale perioadei vechi, în timpul ritualului, credinciosul desculț era mai aproape de Cer, motiv pentru care încălțările erau îndepărtate de locul de rugă. Botinele au rămas totuşi în complexul vestimentar. Nu a fost opinca, nu a fost cizma, fiindcă acestea, conjuctural au venit din inventarul pieselor de protecție, din ținuta de lucru.

Fig. 7. 2. Găteli la veşmântul vetrelor de pe Tisa.

32 Fr. Nistor: Depozitul de bronzuri de la Crăciunești-Maramureş, S.C.I.V.-1, p. 5,Bucureşti, 1974.
33 Carol Kacsa: Date noi cu privire la tezaurul de la Sărăsău-Maramureş, S.C.I.V.A.-3, Tom 32, Bucureşti, 1981.
34 Şt. Dănilă: Depozitul de bronzuri de la Stupini Bistrița Năsăud, S.C.I.V.A.-2, Tom 26, Bucureşti, 1975.

Semnele sacre, bogăția ideatică a gătelilor şi a podoabelor adunate în aura veşmintelor, în spațiul locurilor de rugă, în limitele încăperilor sacre, în atmosfera intimă a mediului înconjurător, au făcut din brațele ridicate ale carpaticilor veşnice coloane între Cer şi Pământ.

Puntea străduințelor

În ținuturile de pe Crişuri şi Someş s-au menținut martori care au colindat firul continuității în drum spre viitor. Practica prelucrării lemnului, menținera instalațiilor tehnice străvechi, a industriei casnice, colecționarea modelelor supuse perisabilității, stimularea întrunirilor cultice de amploare au sporit interesul pentru vitalizarea dovezilor originare de mare interes.

Lucrătorii în lemn, maramureşenii, au atins performanțe mari în ridicarea bisericilor de lemn, purtătoare de semne solare. Au ridicat lăcaşuri de cult la Arduzel, Bârsana, Bogdan-Vodă, Botiza, Budeşti, Călineşti, Cerneşti, Deseşti, Giuleşti, Hărniceni, Lăpuş, Moisei, Naeni, Răzoare, Săcăluşeni, Săliştea de Sus, Săpânța, Strâmtora, Sârbi, Surdeşti, Şieu, Şugatag, Tusa, Vadul Izei, ş.a., ridicând la rangul de unicat o zonă cultică străveche. Bihorenii s-au mândrit cu lăcaşele de la Ceişoara, Chişcău, Lunca, Păuşa, lazuri, Sighişel, Tărcaia, iar cei din Satu mare cu lăcaşele din Beltiug, Corund, Lelei, Soconzel şi Turulung. În Sălaj, continuitatea prin obiective de cult s-a dovedit a fi cu aşezările din Baica, Bălan, Fildu, Hida, Ileanda, Poarta Sălajului, Românaşi, Sărmăşag, Sighetul Silvaniei, Sârbi, Sâmpetru Almaşului, Stana, Şimleul Silvaniei, Zimbor, iar cucernicia celor din Bistrița-Năsăud a fost exprimată prin ridicarea bisericilor din Măieru, Silvaşu de Câmpie, Şieuț, Sângiorz-Băi.

Simbolurile sacre au dat farmec lăzilor de zestre lucrate la Băița de Codru (Maramureş), la Budureasa (Arad), la Meziad (Bihor).

Porțile, datorită sacralității lor, au întrunit bogate registre cu semne solare, în Maramureş, la Asuaju de Sus, Bârsana, Fereşti, Sârbi, Şieu, Săpânța, Vadul Izei şi în Arad la Ceişoara

S-au păstrat vechi vetre de ceramişti la Belui, Birghiş, Halmagel, Leheceni, Târnăvița (jud. Arad), la Cristioru de Jos, Sălişte de Vaşcău şi Vadul Bârgăului (jud. Bistrița Năsăud), la Ieud şi Săcele (jud. Maramureş), la Carei şi Vama (jud. Satu Mare), la Tihău (jud. Sălaj). În toate aceste centre, din neolitic începând s-au păstrat simbolurile sacre şi derivatele lor carpatice.

Pivele şi vâltorile au dovedit preocupările pentru menținerea portului tradițional de sărbătoare. La Sârbeşti, aproape de Vaşcău, în anul 1914, d.H., din cele 79 familii, 75 erau sumănari. Zona de acoperire a acestora, a sumănarilor de la Sârbeşti era formată din localitățile Oradea, Alejd, Beiuş, Vascău, Halmagi, Arad, Vărşad. Pe toate râurile de munte erau instalate mori, pive şi vâltori de capacitatea celor din Bulz-Arad, Telciu şi Coşbuc-Bistrişa Năsăud. S-au închegat centre de sumănari care foloseau găitan adus de la Tg. Mureş, apoi s-au format importante centre artizanale apreciate în toate ținuturile vestice ale munților Apuseni. Obligația celor peste 60 de centre artizanale care au funcționat în aceste ținuturi a fost aceea de a transfera treptat titlurile preocupărilor spre mica gospodărie, spre industria casnică.

Cojocăriile şi curelăriile au menținut şi ele tehnicile de prelucrare şi practicile străvechi de folosire în atmosferă cultică. Au rămas renumiți cojocarii de la Buteni, Gurahonț şi Ineu în jud. Arad, s-a dus vestea cojoacelor honțăneşti, atât de meşteşugit lucrate. Nici bihorenii de la Delani, Chişcău, Meziad, Pietroasa ori Roşia nu s-au lăsat mai prejos, nici maramureşenii de la Şugag care lucrau pieptare cu simboluri şi oglinzi.

Au fost multe centre de curelari , dar ca în Bistrița nicăieri nu se lucra aşa de frumos, nici la Sibiu, ori Sebeş, la Orăştie, ori la Sighişoara. Târguri bogate în piața de curele, în felurite curele, centuri şi chimire erau la Bistrița, Năsăud, Prundul Bârgăului, Teaca, Lechința, Beclean, Reghin[35].

Colecțiile muzeale au păstrat valori arhaice şi le-au prezentat cu îndemânare pentru revitalizare. Pentru fondul bogat al exponatelor au

35 Valeriu Savu: *Curele late din Bistrița Năsăud*, Bistrița Năsăud, 1978.

căpătat renume colecțiile din jud. Arad, precum Almaş, Beliu, Buteni, Lipova, Macea, Miniş, Sebiş. În jud. Bihor s-au remarcat localitățile Auşeu, Beiuş, Cărpinet, Tărcaia, Tinca, iar în jud. Bitrița Năsăud au atras atenție colecțiile din Cetate, Coşbuc, Leşu, Livezile, Rebrişoara, Rodna, Şanț. Colecții deseobite s-au format în jud. Maramureş la Baia Sprie, Băseşti, Cavnic, Mara, în jud. Satu Mare colecțiile din Apa, Carei, Chilia, Supuru de Sus, Negreşti, Păuleşti, Taşnad, Valea Vinului, Vama şi în jud. Sălaj la Bălan, Bocşa, Crasna, Fildu de Jos, Jibou, Tihău şi Sânmihaiu Almaşului. Toate aceste colecții muzeale au tezaurizat valorile simbolistice sub semnul continuității.

Cu rădăcini venite din practicile solare au rămas originalele serbări rustice precum „Sâmbra oilor" – la Certeze şi Săpânța, „Măsurişul oilor" – la Cizer, „Ruptul sterpelor" – la Bogdan Vodă. Au rămas şi serbările solare de sorginte agrară, precum „Tânjaua" în Botenii Maramureşului şi nu numai acolo, au rămas multe serbări ale roadelor legate în ritualul „cununii" spicelor ş.a.

Repetarea riturilor şi scenariilor solare, procesul de împrospătare a simbolurilor sacre şi colecțiile muzeale, toate au dat rezistență în timp tuturor valorilor noastre şi au deschis orizont spre viitor. Oamenii plaiurilor vestului carpatic au menținut flacăra focului viu al civilizațiilor noastre.

În loc de postfață

Pentru atitudinea populației sedentare carpatice, a procesului activ al dezvoltării acesteia în natură, a legilor care guvernează dezvoltarea societății, care relatează fapte ale schimbărilor succesive se prevede o altfel de ordonare a timpului istoric.

Este important să se ia în calcul perioada când omul s-a desprins din regnul animal, când s-a format ca făptură biologică aparte, când a fost capabil să alcătuiască raționamente în vederea îmbunătățirii modului său de trai.

Saltul decisiv l-a înregistrat în mileniile 40-38 î.H. , când a identificat entitatea abstractă Atotcuprinzătoare în imaginea Cerului senin, în chipul Soarelui, al focului şi apei. Atunci a creat ruga cu ajutorul ideogramelor cromoinciziografice.

Între anii 10000-7000 î.H. şi-a consolidat spiritul cultic, al dialogului şi al puterii grupului organizat. Atunci s-au conturat spațiile terestre ale civilizațiilor carpatice intersectate şi suprapuse.

Un salt calitativ superior a înregistrat carpaticul între anii 7000 şi 3500 î.H. În acest răstimp a consolidat prima entitate statală numită ulterior Europa Veche.

Între anii de la 3500 la 500 î.H., primele valuri tribale au năvălit şi au bulversat ordinea socială statornicită în Spațiul Carpatic. În consecință, bărbații populației sedenteare de aici au luat conducerea ritualului cultic şi au organizat cete de apărare formate din efective mereu sporite. Sub presiunea migratorilor s-au pus bazele societății patriliniare şi s-a simplificat rolul femeii ca titular de gintă.

Din anii 500 ai erei vechi, până în anul 106 d.H., în Spațiul Carpatic s-au petrecut două mari evenimente. S-a organizat cea mai mare forță economică şi militară prin formarea regatelor dacice – în limitele Europei Vechi – şi s-a descompus această structură sub presiunea neamurilor agresive, jefuitoare.

A urmat aproape un mileniu de tăcere în izolare, de viață în stil deplin autarhic. Cel de al doilea val tribal nu putea fi slăbit decât prin izolare în spațiul plin de neprevăzut pentru cetele atacatoare.

Între anii 900-1900 s-au cristalizat şi s-au consolidat unități statale, mărunte – țările de ținut – în limitele teritoriilor spațiului dacic restrâns, situție creată de tendința de sedentarizare a unor triburi barbare.

Firul autohtoniei şi continuității neamului sedentar, carpatic, astfel compartimentat şi pus în lumină de către semiotică a sporit motivația existenței unei zone ferme în structurile Europei Noi.

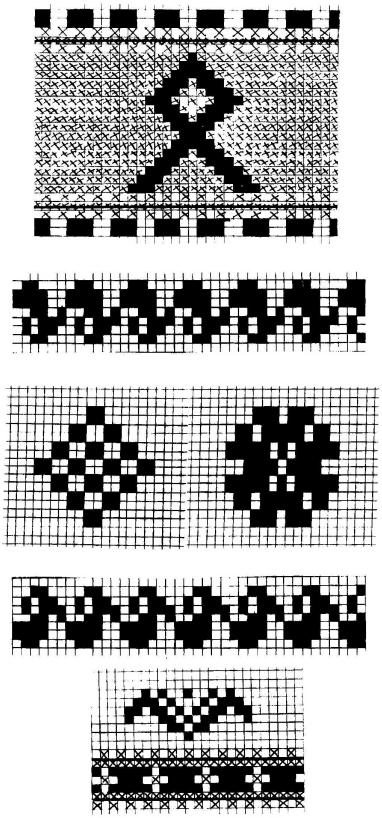

Fig. 7. 3. Astăzi semne milenare.

Notă: Încă o sursă de documentare: simbolurile, simbolurile sacre. Simbolurile cioplite, încrustate, modelate, pictate, torsionate, țesute şi cusute, sugerate şi scrise, toate ne-au sporit lumina peste zidirile autohtoniei şi continuității neamului sedentarilor carpatici. În tera-glife, Cerul ne-a dat poruncile, în ideograme, stră-străbunii ne-au scris testamentul.

Cuprins

Origini 5
Valea Tisei în epoca de piatră 7
Începuturi 8
Spre lumina zilei 10
Salturi 12
Arta incipientă 13
Pictura de la Cuciulat 15
Credința religioasă 16
Graiul carpaticilor 17

Urme cultice în arealul vestic 19
Spațiul Carpatic 21
Culturile 22
Civilizația Tisa 24
Cultul – o valoare 28
Atotputernicul – unu şi acelaşi – cerul 30
Mesagerii cerului 31
Timpul şi locul de rugă 35
Hrana în ritual 38

Performanțe tehnice 41
Alături de lemn 43
Un dispozitiv incredibil 46
Enigme 48
Ideogramele – semne prealfabetice 51
Încălțările 57
Despre bronzurile Tisei 59

Pe valea Tisei 61
Hrana omului străvechi 62
Gândirea tehnică 65
Limite maxime 66

Semnele vechilor împliniri 69
Culturi suprapuse 71
Statornicie 71
Începuturi 73
Ceramica sacră 74
Ceaşca de Otomani 75
Metalele şi semnificația lor 77
Industria bronzului carpatic 79
Unelte din metal 80
Cuțite, săbii, pumnale 81
Topoarele de luptă 82
Gătelile din metale neferoase 84
Lanțurile ornamentale 85
Încrustații în metal 86
Sacralitatea brățărilor 87
Vatra mereu caldă 89
Cărucioarele de lut 90
Din riturile trecerii 92
Aceleaşi semne şi pe Tisa 95
Spre epoca fierului 96
În prag de eră nouă 97

Valori 99
Popularea bazinului hidrografic Tisa 101
Autarhia în economia casnică 102
Forme străvechi de proprietate 104
Călineşti-vatra sacră 106
O caracteristică a sedentarilor 109
Mărturia tiparelor 111

Moda veche în aşezările de pe Mureş 114
Altar străvechi 116
Tehnicile modului arhaic de exprimare 117
O precizare 119
Pe îndepărtate insule 122
Sacralitatea cântecului şi dansului 123
La finele erei 125
Apel la memorie 127
Mitul şi ritul, izvor de valori 128
Spiritul inventiv al sedentarilor 129

Miracol 133
Ca pretutindeni în Carpați 135
Uriaşul salt 136
Simboluri ale Cerului – Tată 138
Cultul Soarelui 143
Simboluri ale Pământului – Mamă 148

Caratele valorilor spirituale 151
Credințe noi – credințe vechi 153
Sfinți români 154
Datinile la români 156
Flora sacră 158
Semne sacre, solare în arealul Tisa 160
Veşminte, găteli şi podoabe 162
Găteala capului 164
Alte găteli 166
Puntea străduințelor 169
În loc de postfață 171
175

Cuprins